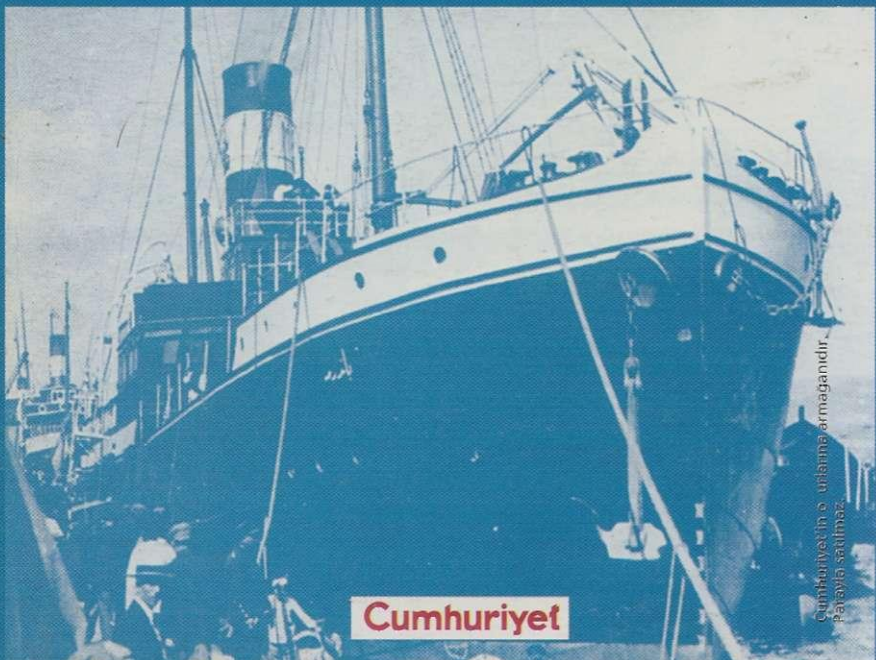

M. Kemal'in Mütareke Defteri
ve 19 Mayıs

Falih Rıfıkı Atay

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in ö. uflama armağanıdır.
Pavya satılmaz.

'Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri' ve '19 Mayıs', Falih Rıfki Atay'm yakın tarihimiz ve Kurtulu Sava ımızla ilgili anı kitaplarıdır.

Yazar, bu belgesel anı kitaplarında büyük önder Atatürk'ü ilk tanıdı ı günlerden ba layarak, birlikte tanık oldukları olayları, ki ileri anlatmı tır. Falih Rıfki Atay, bu ilgi çekici anı kitaplarım, günü gününe tuttu u notlardan ve sonradan anımsadı ı olaylardan yararlanarak yazmı tır. Bu belgesel kitaplar, güzel, akıcı ve örnek bir Türkçeyle hikâye edilerek yazılmı lardır.

Türk tarihinin en hareketli olaylarını ve ki ilerini yakından izlemi ve tanımını olan Falih Rıfki Atay, insanları ve konuları, edebiyattan gelmi bir kalemin renklili i içinde yansıtmaya çalı mı tır.

Bu önemli anı kitaplarını tek kitap olarak okuyucularımıza sunmaktan büyük kıvanç duyuyoruz.

**MUSTAFA KEMAL' N
MÜTAREKE DEFTER
VE
19 MAYIS**

Nurer U URLU ba kanlı nda bir kurul tarafından
hazırlanmı tır.

Dizgi Baskı Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A. .
Mayıs 1999

FAL H RIFKIATAY

**MUSTAFA KEMAL' N
MÜTAREKE DEFTER
VE
19 MAYIS**

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMA ANIDIR.

MUSTAFA KEMAL' N 'MÛTAREKE DEFTER

Mütarekename artlan ve Babîâli ile tartı malar Ruh ve zihniyet ayrılı ı Kuvayı Milliye ve hürriyet sava ı ruhunun teb ircisi bu "defter "dir.

I

1918 Ekim ayının otuz birinci günü Mondros limanında demirli Agamemnun zırhlısında bu limanın adını ta ıyan mütarekename imzalandı ı zaman, Yıldırım Orduları Grup Kumandam Mustafa Kemal Pa a, memleketi ve milleti için oldu u gibi, kendisi için de yeni bir devir ba ladı ına mı hükmetmi tir, nedir, mütarekename artlarını ve bunlar üzerinde Babîâli ile tartı malarını bez kaplı bir cep defterine geçirmi tir. Sayfalarda kırmızı mavi kalemle i aretleri ve ara sıra "benim imzam" gibi notlan vardır.

Mustafa Kemal, son ça Türk tarihinde parlayıp sönen birçok öhret gibi tesadüflerin adamı de ildi. Onun askerlik ve ıslahatçılık hayatı, tâ ilk gençli inden beri ahenkli ve hiç bir zaman tezatla mayan bir geli me gösterir. 1918 'de Suriye kuzeyinde Birinci Dünya Harbi'nin son sava mını veren Mustafa Kemal Pa a, henüz genç bir kurmay subayı iken Arnavutluk isyanında, sadece sanat üstünlü ü ile, kendi kendini belir

ten ve arkadaşları arasında imtiyazlandıran Mustafa Kemal Bey'dir.

Çankaya sofrasında konu an Atatürk de, daha Mevriten önce Selanik birahanelerinden birindeki masasında konu an Mustafa Kemal Bey'in tıpkısıdır. Kafası bin bir fikirle, içi bin bir ihtirasla kaynar, fakat hiçbir zaman aklının yolundan a maz. Onda idealist ve realist iç içe girmi tir. Daima ate li ve o kadar hesaplıdır. Deha uzun bir sabırdır, demiler. Mustafa Kemal hiç acele etmemi , hiçbir fırsatı da kaçırmamı tir.

Sofya ata emiliteri iken yazmı oldu u mektuptan biliyoruz ki, Mustafa Kemal Bey, Osmanlı devletinin Birinci Dünya Harbi'ne girmesi aleyhinde idi. O bu fikrinde yalmz de il dir: Birçok askerler ve siviller de onun gibi dü ünmekte idiler. Genelkurmay'da vazife gören İsmet Bey o takımdandır. Enver yerine Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı olsaydı Birinci Dünya Harbi'ne girmezdik. Batmazdık, bir büyük devlet olarak kalırdık. Talih Türk milletinden bu bahtiyarlı ı kıskanmı m Talih, bir yeni dünya harbinde, Türkiye'yi aynı macerape restlikten sakınmak erefini, o zamanki Mustafa Kemal Bey öldü ü için, o zamanki İsmet Bey'e nasip etti. İkinci Dünya Harbi'nin türlü cilveleri arasında, dü manımız Rusya'nın yok olmasına yardım etmek fırsatını kaçırmakta oldu umuzu iddia eden askerlerimiz bir hayli idi. Kumandanlık etmi olanlardan birinin terletici ısrarlarını bir ak am Cumhurreisi nö nü'nün masasında dinlemi tim. Biz tuhaf insanlarız. Birinci Dünya Harbi'ne girmemi olsak, ne olurduk, onu muhakeme ediyoruz. Çünkü girdi imiz için öaümü *oldu umuzu biliyoruz*. Fakat ikinci Dünya Harbi'ne girmemi olmanın bahtiyarlı mını ölçemiyoruz. Çünkü girip de batmamı ız.

Asker ve kahraman Mustafa Kemal, asker ve basiretli

Sofya ata emiliterinin devletini ve milletini korumak üzere çı pındı ı Birinci Dünya Harbimde bir kö eye çekilip, bir gün kendi gibi dü ünmeyenlerin akıbetleri ile alay etmek için ve ö ünmek için oturmadı. En çetin cepheelerde vazife alarak dö vü tü. Suriye kuzeyinde de o harbin son sava ım ngilizlere kar ı verdi. Ordusunun ba mda kaldı.

31 Ekim 1918'de Türkiye Birinci Dünya Harbi'ni, Almanya ve Avusturya mparatorluklarını yenerek kazanan büyük devletlere teslim olmu tur. "Yapacak bir ey kalmamı - tı." Türklü ün kaderi zafer devletlerinin lütuflanna ba lı idi. Geçmi ve yıkılmı idareyi bütün mesuliyetleri ile harpçi liderlere ve onların partisine mal ederek ve bunda ne kadar samimi oldu umuzu göstermek üzere bilhassa ngizlere tam bir itaatle ba lanarak, "ne derlerse ana akır, ne kılsalar ana âd", tevekkül kapısından ayrılmamalı idik.

O günlerde memleketin hiçbir tarafında hiçbir mukave met fikri yoktur. Mütareke artlan, sadrazam ve ba kumandanlık erkânharbiye reisli i tarafından Yıldırım Ordulan Grubu Kumandanlı ıma da bildirilmi tir ve bu artlara göre kendisine dü en vazifelerin yapılması emredilmi tir.

II

Mustafa Kemal'e göre, bir i ba mda bulunan herkesin daima yapaca ı bir vazife vardır. Bir vazife ve mesuliyet adamı, "teslim olmaz'. Nitekim Yıldırım Ordulan Grubu Kumandan mütareke artlarının bazılarını çok kan ık ve gelecek için tehlikeli görmektedir. Daha 11 Kasım'da zzet Pa a'ya bir telgraf yollayarak, Toros tünelleri, Suriye sınır gibi meselelerde ve mütarekenamenin birtakım artlarında kan ıklık oldu unu söyler ve açıklama ister. zzet Pa a hemen cevap ve

rir: Toros tünelleri tilaf devletleri kuvvetleri tarafından sadece "muhafaza" için i gal olunacaktır. letme ordular grubuna aittir. tilaf kuvvetlerinin Amanos tünellerini de i gal etmeye hakları yoktur. Suriye'deki garnizonların teslim olması maddesi de "ihtiyat" olarak yazılmıştır. Cephedeki kıtalar bunlar arasında de ildir.

Yıldırım Orduları Kumandam bu telgraftan rahat etmez. Bir cevap yazarak, Suriye'deki garnizonların teslimi ihtiyat olarak yazılmış bir maddedir, diyorsunuz, benim anlayışına göre bu madde İngilizler tarafından bizi aldatmak için konmuştur, mütareke şartlarını hükümetin başa körlü, İngilizlerin başa körlü anladıklarına üphe etmiyorum, nitekim İngilizler bu gece (5/6.11.1334) raporla anlatacağımız üzere Suriye kıtasını dadır diyerek Yedinci Ordunun teslimini istemiştir. Kilikya sınırını sormaktan maksadım, bu tarihi ismi kabul eden hükümetin bu bölgeyi gösteren İngilizce atlası Kilikya sınırının Mara kuzeyinden geçtiğini dikkate alıp almadığını anlamaktı, çünkü benim fikrimce Adana ismi yerine tarihi Kilikya ismini koyan İngilizler, Suriye sınırlarını Kilikya kuzey sınırına do usuna uzanmaktan ibaret kabul etmekte idiler, diyor.

5.11.1918 tarihli bu telgrafın sonu u cümle ile bitmektedir: "Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadıkça orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır."

Babîli ruhu ve zihniyetiyle Kuvayı Milliye ruhu ve zihniyeti arasındaki derin ayrılığı belirten ilk tarihi vesika budur, sanıyoruz. Mustafa Kemal, sonradan, bu cümlenin yanını pek kaim bir mavi çizgi ile çevinmiştir.

Sadrazamın konağında Adana'ya 5.11.1918'de u telg

raf gelir: "Mütarekename artlarına göre gerçi ngilizlerin iskenderun'u i gal etmeye hakları yoksa da Halep civarındaki orduların beslemek için skenderun'dan istifade etmek istemeleri de haklı bir talep mahiyetindedir, mütarekenamedeki bir hayli maddeleri tadil ederek, vaktin darlığından dolayı, bize yalnız " ifahen izahat ve teminat" veren ngiliz murahhasının bu "centilmenli ine kar ı" bir cemile olmak ve " Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkılmamasını" temin etmek üzere skenderun limanından ngilizlerin erzak vesaire tahımak hususunda istifade etmelerine ve skenderun Halep yolunu tamir edebilmelerine müsaade etmekte bir mahzur görmüyorum. Bununla skenderun liman ve ehrini terk etmi olmuyoruz. Askeri ve mülki hükümetimiz yine yerli yerinde kalacaktır. Keyfiyeti kendi tarafınızdan ngiliz Suriye ordusu kumandanlığına bildiriniz."

Bu emri Mustafa Kemal'in aklı almaz. Hemen cevap verir: "Halep civarındaki orduların beslemek için ngilizlerin skenderun'dan istifade etmek istemeleri haklı değildir. ngilizlerin eline geçen Halep vilayetinde ve Halep ehrinde milyonlarca erzak olduktan başka, mütarekenin 21'inci maddesine göre Halep'teki ngiliz ordusuna ia ece yardım etmek lazım gelirse" pek çok erzak bulunan Kilis ve Antep taraflarından kendilerine istedikleri satılabilir. Sizi temin ederim ki maksat Halep'teki ngiliz ordusunu beslemek değildir. skenderun'u i gal etmek ve skenderun Kınkhan Katma yolu ile hareket etmek Yedinci Ordunun ricat hattını kesmek ve bu orduyu Musul'da Altıncı *Orduya yaptıkları gibi, teslim* olmaksızın çekinemez bir vaziyete sokmaktır. ngilizlerin Ermeni çetelerini bugün slahiye'de harekete geçirmi olmaları da bu zanmın yanlış olmadığını gösterir. ngiliz murahhasının centilmenliğini ve buna kar ı cemile göstermeyi "idrak ve takdir

nezaketinden muarra" bulundu umu arzederim. Yunanistan'm faaliyet sahasına çıkarılmaması ile İngilizlerin skenderun Halep yolunda yerle melerindeki mantıki münasebeti anlayamadı m gibi bu hususta müsamahayı da pek mahzurlu görüyorum. Onun için meseleyi sizin tarafımızdan İngiliz Suriye Ordusu kumandanına bildirmekte mazurum. skenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teebbüs edecek İngilizlere ate le kar ı konulması ve Yedinci Orduyu da, bugün bulunulan hatta pek zayıfleri karakol tertibatı bırakarak kuvvetlerini, Katma slahiye istikametinde hareket ettirip Kilikya sınırlan içerisine geçirmesini emrettim.

İngilizlerin aldatıcı muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden fazla haklı ve nazik ve buna kar ı cemile gösterecek emirleri tatbik etmeye yaradılı m müsait olmadı ndan, halbuki ba kumandanlık erkân ı Harbiyesinin içtihadına uymadı m takdirde birçok ithamlar altmda kalmaklı m tabii bulundu undan kumandayı hemen teslim etmek üzere yerime tayin buyuraca mız zatın süratle gönderilmesini rica ederim."

Bu telgrafın üstünde "aceledir" ve "tehir eden idam olunur" i aretleri vardır.

İngilizlere ate le kar ı koymak? Sadrazam ve Ba kumandanlık Erkân ı Harbiye Reisi'nin ve hükümetinin akli ba ından gider. 6.11.1918'de Grup Kumandanlı ına bir telgraf gelir. Bunda silah kullanma emrinin hemen geri alınması, mü tarekenamenin tatbikinde zorluklar çıktı ı, fakat bu zorlukla n kabul ettiren eyin gaflet de il, "kat'i ma lubiyetimiz" oldu u bildirilmekte ve siyasi teebbüslerde bulunuldu u da ilave edilmektedir. Telgrafta grubun kaldırılması, karargâha Dördüncü Ordu Karargâhı unvanı verilmesi muvafık görüldü ü, fakat vazife ba ında bulunanların bundan kaçınmayacaklarına güvenildi i de bildirilmektedir.

Mustafa Kemal'in 7.11.1918 tarihli cevabında öyle de-
nilmektedir: " skenderun'a çıkacaklara ate le kar ı konulma-
sı hakkındaki emrimin maddesi udur: " ngilizlerin muhtelif
bahanelerle Yedinci Ordu kıtalarını mü kül vaziyete sokmak
istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek üzere Ü çün-
cü Kolordu iskenderun'a kuvvet çıkarılmasını, Yirminci Ko-
lordu için be inci maddede zikrolunan harekât nihayet bulun-
caya kadar, icabederse ate le menedecektir. "Bu harekât ni-
hayet bulmu oldu undan silah kullanma hakkındaki emrin de
tatbik edilmesine lüzum kalmamı tır."

Telgrafta Mustafa Kemal siyasi te ebbüslerde bulunuldu-
u fıkrası ile hemen hemen alay eder. "Mazhar'ı eltaf ı üpha
niyye olmanızı tazarru ederim" der. Karargâhtaki vazifesine
devam etmesi fıkrasına da, u kâhince cevabı verir: "Cephe-
deki hareketlerin tarafımdan ifasında izhar buyurulan emniye-
tin samimiyetine üphe etmem. Bu samimiyet ve teveccühe iti-
madımın derecesi, memleketin tahsili hususunda uhde i âciza
neme muhavvel vazifelerin tatbik i fiiliyatında sübut bulacak-
tır." Devletin durumu hakkındaki ihtarları aym telgrafta öyle
kar ılamı tır: "Bugünkü vaziyetin nezaketini bütün mahiyeti
ile takdir edebilece imde tereddüt etmeniz kadar beni mütees-
sir edecek bir ey olamaz. Vazife yaparken yalnız memleket
selametini hedef edinen icraatımın ve bunun lüzum gösterdi-
i ricalarımın su i telakkiye u ramamasını rica ederim."

Mustafa Kemal'in sezindi i tehlikelerde nasıl do ru gör-
dü ü hemen meydana çıkmı tır. 9.11.1918 tarihli bir telgrafi
ile zzet Pa a unları bildirmektedir: "Bugün Britanya hükü-
meti tarafından aldı ı emir üzerine Visamiral Galtrop isken-
derun ehrinin, General Alenbi tarafından bildirilecek müddet
içinde teslimini talep etmi ve kabul olunmazsa generalin eh-
ri cebren i gal edece ini bildirmi tir. Bu bapta mütarekename

nin yedinci, onuncu, on birinci maddelerine göre ehri teslim teklifine hakkı ve selahiyeti oldu u ve harbe devam etmekten mutlak surette aciz bulundu umuza göre güç hal ile akdetti i-
miz mütarekenin skenderun ehri için feshedilebilece i, onun için teklifin kabul edilmesi zaruri oldu u ilave edilmektedir."

Telgrafta Mustafa Kemal'i sinirlendiren bir fıkra udur: " skenderun limamndan ve Halep osesinden istifade edebilecekleri teklifedilmi iken böyle "deh etli" bir cevap kar ısında kalmakh ımıza da, tilaf devletlerinin ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve so uk cevap almalarının da "dahl i küllisi" oldu u "kaviyyen melhuz" oldu undan "ibraz i fütur" etmemek artı ile bu acimizin dikkatte bulundurulması lazımdır."

Mustafa Kemal'in sadrazama mütareke defterindeki son ahsi cevabı u olmu tur: " skenderun limamndan ve Halep osesinden istifade etmeleri hakkında itilaf devletlerinin ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve so uk cevap verilmi oldu u telakkisinin sebebi anla ılmamı tır. Bilakis oradaki kumandanımızın ngilizlere cevaplan çok nazikane olmu tur. ngilizlerin "deh etli" buldu unuz en son müracaatlarının sebeplerini ba ka yerde aramak lazımdır ve tedricen bütün memleketimizi istila etmeye kadar varacak olan böyle "deh etli" müracaatla nın tekrarlanacına üphe olmadı ndan, asıl sebeplerin muhakeme edilmesi lüzumunu arzetmeyi vazife eddedim. ngilizlerle akdolunan mütarekenin imza altındaki ekli devletin sıyanet (korunma) ve selametini muhafaza eder mahiyette de ildir. Bu mütareke maddelerinin, müphem ve ümüllü medlullerini (gösterilmesini) bir an evvel tespit etmek lazımdır. Yoksa ngilizlerin tekliflerine bugüne kadar oldu u gibi mukabele edilmekte devam olunursa, imdi Kilis Payas hattına kadar olan araziye isteyen ngilizlerin yarım Toros'a kadar olan Kilikya mıntikasını ve daha sonra Konya izmir hattının i gali gibi tek

liflerin birbirini takip edece i ve ordumuzun kendileri tarafın-
dan sevk ve idare, hattı vükelamızın (bakanlanmızın) Britanya
hükümeti tarafından intihap (seçilmesi) edilmesi gibi teklifler
kar ısmda kalmaklı ımız ihtimalden uzak de ildir. Aczimiz ve
zaafımız derecesini pek iyi bürim. Bununla beraber devletin
yapmaya mecbur oldu u fedakârlı ın derecesini de tayin ve
tahdit etmek lazım gelece i kanaatini muhafaza ederim. Yoksa
Almanya ile ittifak halinde sonuna kadar harbe devam edilerek
büsbütün bozguna u radı ımıza göre, ngilizlerin elde etmek
istediklerini onlara kendi yardırmımızla bah etmek, tarihte Os-
manlılık için, bilhassa bugünkü hükümet için pek kara bir say-
fa vücuda getirir. Vatanın akıbeti ile endi eli olmaktan müte-
vellit ve samimi oldu una üphe edilmemek lazım gelen i bu
mütalaalarımın münaka a mahiyetinde telakki edilmemesini
rica ederim. Bilhassa sizce yalandan malumat olmu tur ki, aciz-
leri her ne hal ve her ne vasıfta bulunursam bulunayım, do ru
oldu una kani bulundu um ve icabedenlere bildirilmesini mem-
leket selameti icabı saydı ım içtihatlarıma ba lı kalmaktan nef-
simi menetmeye muktedir de ilim."

III

Mustafa Kemal ondan soma stanbul'a gelecek, Anado-
lu'da stiklal Mücadelesi'ne ba lamak fırsatım bekleyecektir.
Mütarekenin o ilk günlerinde oldu u gibi, kendisine hâkim
olan ba lıca fikir elde kalan silahlan ve kuvvetleri mümkün
oldu u kadar içeriye alarak muhafaza etmek ve ilk ayaklan-
mada kullanmaktır. Bütün kumandan arkada larına bunu tav-
siye eder. Mustafa Kemal'e göre ngiliz adalan halkı yeni bir
harbe tutu mayı istemez. ngilizlerin esas menfaatlarına do
kunulmadıkça, Anadolu'da bir mukavemet hareketine giri i

lebilir. Mustafa Kemal bunu hürriyet ve itilaf hükümetlerine de telkin etmiştir. Onlar sadece gülmüşlerdir.

Mustafa Kemal'in mütareke defteri, Kuvayı Milliyeciler ve hürriyet savaşının ruhunun bir tezahürüdür (müjdecisidir). Bu ruh, en karanlık, en ümitsiz, en boyun eğdirici şartlar içinde dahi şeref vazifesinden kaçınmamak demektir. Mütareke defterindeki ruh ile Atatürk'ün Türk gençliğine hitabındaki zihniyet, onun bütün hayatındaki tezatsız ve güzel bir vesikasıdır.

/

MUSTAFA KEMAL' NE ZAMAN VE NASIL TANIMI TIM?

I

1913 A ustosundayız. Edirneyi geri almı tık. Tanin gazetesine Trakya mektupları yazmak üzere vali rahmetli Hacı Adil Bey'in misafiri idim. Enver Bey'i ilk defa vali odasında tamdım. Telgraflarımı ve yazılarımı ona imzalatarak, sansür zabitlerinin kapısında nöbet beklemekten kurtuluyordum.

Bir gün Hacı Adil Bey vilayet içinde bir tefti seyahatine çıkaca ım haber verdi: " sterseniz sizi de beraber götürüyüm", dedi. Ertesi sabah otomobillerle yola çıktık. Önce Di metoka'ya gidecektik. Fahri Pa a kolordusunun merkezi orada idi. Soma da anladı ıma göre Hacı Adil Bey'in bir vazifesi de Enver'le bu kolordunun ittihatçı zabitleri arasındaki anlaşmazlığı yatı tırmaktı. O vakitler politika yalnız ordunun içinde de il, ordu politikanın ba mda idi.

Kendi müttefikleri ile harbe tutu an Bulgarların Edirne'de dayanma imkânları yokmu . Yürüyü sırasında Edirne'ye Fahri Pa a kolordusu girmeli imi . Fakat Enver Bey, acele davranarak, bu ucuz ve kolay erefi arkadaşlarının elinden kapmı . Do ru mu yanlı mı, bugün de bir ey söyleyemem. O zamanlar bu türlü sırlan ö renebilecek ya ta ve mevkide de ildim.

Tanın gazetesine yolladı ım 1 A ustos tarihli mektupta

öyle bir cümle var: "Yan yolu geçmi tik ki Fahri Pa a, erkân ı harbi Mustafa Kemal Bey ve kaymakam kar ılamaya geldiler."

Nasılsa bu heyet arasında bulunmayan Fethi Bey'le Enver Bey'in isimlerini hürriyet arkılannda duymu tuk. Mustafa adını ilk defa i itiyordum. Onun da tihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerinden oldu unu bu seyahatte ö renmi tim.

Lo ça bir büyük salonda toplandık. Vali, Fahri Pa a ve yüksek rütbeli birkaç ki i üst sedirde idiler. San m genç bir zabıt, tam kar ı duvann dibinde bir iskemleye oturdu. Yakınlık, temiz giyimli, tok ve keskin bakı lı, gururlu idi. Bütün dikkatlerin, birbirinden saklanarak, onun üzerinde toplandı nı seziyordum. Gerek anla mazlı ın çıkmasında, gerek souklu un giderilmesinde onun rütbesinden a ın bir ehemmiyeti oldu unu anlamak güç de ildi. Soma aralannda neler geçti, bilmiyorum. Fakat bu genç zabitin esrarlı bakı lanm bir daha unutamadım.

II

Mustafa Kemal adım, daha soma, ilk Dünya Harbi sıralannda duydum. Türlü hikâyelerinin içten içe nasıl yayılıp gönüllere sindi ini ordu içinde takip ediyordum. stanbulu kaybetmek korkusu ruhumuz üstünde o kadar a ır basıyordu ki ben hâlâ Anafartalar zaferinin bize verdi i öldürücü sevinçle, Dum lupınar zaferinin e siz heyecanını birbirine kan tınnm.

Bir aralık Suriye'ye geldi. Kendisini Hicaz'a göndereceklerdi. O bilakis Hicaz'ın bırakılarak, bütün kuvvetlerin Filistin sava lanna ba lanması fikrini ileri sürmü . Harbin gidi ini be enmeyen, kendilerini tutup ilerletebilecek yeni bir lider arayan genç zabıtlar: " Asıl asker görü ü budur", diyorlardı.

Peygamberin mezarını bırakıp çekilmek! Bu adam, gerçekten, bizim tanıdı ımız benzerlerinden hiçbirini andırmayan pek aykırı mizacda olmalı idi.

stanbul'da gördü üm vakit Mustafa Kemal'i bir defa, açık renkli bir asker ma ferlanı ile Lebon ekerlemecisinde, bir defa da Pera Palas Oteli'nin camekânı akasında gördüm. Her türlü bir parlayı ı vardı.

HI

Yakup Kadri ile beraber bir talyan vapuruyla zmir limanına girdi imiz vakit, henüz ehrin bizim elimizde oldu unu bilmiyorduk. Tabyalarda Türk bayra m görünce duydu um sevinç, bir bayram sabahının çocuk çırpı ı idi. Herkesin boynuna atılmak, sarılmak, herkesle ba rı ıp a la mak istiyordum.

Üstleri tozlu, güne yanı ı ve sava yıpram ı içinde, birkaç zabıt gemiye çıktılar. Kâ ıtlarımıza baktılar ve bizi bekletmeden dı arı koyuverdiler.

Rıhtım boyunca, kapı e iklerine çömelen silahlı askerlerle kar ıla tık. Hepsi zafer tütüyor. Bununla beraber büyük bir sava tan de il, trenden çıkmı kadar sade ve gösteri siz belki de zihinlerinde köylerinden ba ka dü ünçe, ana veya karılardan ba ka kaygı yok.

E yalarımızı Kramer Palas Oteli'ne bıraktık. Ba ında Anadolu kalpa ı ile Ru en E ref göründü:

Mustafa Kemal Pa 'yı göreceksiniz, de il mi? Haydi ben sizi götürüyüm. Karargâhı hemen uracıkta, eski bir Rum evinde... Neler gördük, neler... Tarih olup çıktım.

Rıhtımda bir yalının alt kat salonunda açık bir pencere: Ba kumandanı yanlamadan görüyoruz. Tı gibi bir asker, keskin bir burun, canlı ve yanık bir yüz! Kar ısında ayaküstü selam duran iki ngiliz zabiti var. stanbul'da bir sözleriyle küme küme insanlar hapse giren, Malta'ya sürülen, evlerinden kovulan, kapı u akları bile Osmanlı nazırlarından daha dikko

nu an ngilizleri, Ba kumandana put gibi selam durur görmek, içimizin bütün öfkelerini yıkadı, hınçlarımızı so uttu.

Biraz soma bizi holde, bir masa ba nda, smet Pa a ile birlikte kabul etti. stanbul'dan, havadisler sordu. Zaferinin yankılarını doya doya dinledi.

Büyük yangın ba lamı tı. Sel gibi akan ate ten kaçanlar rıhtım boyuna akın ediyorlardı. ngiliz gemileri sahile yana-ık denecek kadar yakında idi. Bir iki saat soma otele gitmeyi bile ihtiyatsız bulduk ve karargâhta kaldık.

Kalabalık arttıkça arttı. Bazan on binlerce ki i içinden bir tek çı lık kopuyordu. Bu çı lık, bir yaylım ate gibi, kalabalı-ı sarıp kaplıyor, hava, sesle kabarıp i iyordu. Asker içlerinden birini yakalaymca, gövdeden bir kol koparılmı gibi, önce bir kadın a layı ı, soma, on binlerin bo azını yırtan, alçala yüksele, dalgalana düzle e devam eden bir haykın ma kopuyordu. Denize atılanlar vardı. Gemi toplarının gölgesi altında Yunanlıları zmir nhtımlanna çıkaran ngilizler, imdi onlardan dönebilmi olanlara, merdivenlere tırmanmak istedikleri vakit, uçlarına yangın ı ı ı vuran süngülerim çeviriyorlardı.

Yüre im, so uktan ü ür gibi titreyerek, e siz trajediyi seyrediyordum. Mustafa Kemal'in yalçın ve yırtılmaz sükûnuna bakıyordum. Bu saatlerde zafer bile ondan küçüktü.

Nihayet yangının kızıl ve korkunç dili, karargâhının arka çatısını yalamaya ba ladı. Fakat nasıl?

Birço u asker esvaplarından soyunan Yunanlılar olmak üzere, rıhtım tıka basa dolu idi. Öne asker dolu bir kamyon koydular. Arkasındaki otomobile Mustafa Kemal bindi. Kamyon, halkı yarararak yol açıyor, hemen birbirine kavu mak üzere dalgalanan bu daracık safarasından Türk ordularının ba -kumandanı geçiyordu. Onu görünce halk: " O... O..." diyorlardı. A ır yürüyen otomobile atılsalar, Mustafa Kemal'den parça kalmazdı. Fakat denize kaçmak istiyorlardı.

IV

Bir ak amüstü Buca'daki evimize u radı: Geceyi beraber geçirelim, Latife Hanım'm evinde buluca ız, dedi.

ehre birlikte indik. Odasma çıktı ve kökün holü iyice kalabalık olunca, arkasında beyaz ipekten bir Rus gömle i ile merdivenden indi. Tunç bir yüz, hemen içe dolan, fakat yakla tı ı kadar uzak, güvendirmeyici bakı lar, beli, Rus gömleinin kemeri gömülecek kadar ince... üphesiz hiçbir erkek, zmir'in fethi günlerindeki Mustafa Kemal kadar Tanrısal ve soy bir güzellik ba lamamı tır.

Onun hayli a dalı yazısından ho lanmazdım. Konu an Mustafa Kemal büsbütün ayrı idi. Hikâyeler anlattı ı vakit, açık mavi renkli ma ferlamm atmı , tıpkı siperde oldu u gibi, boz esvaplı, yapmacıksız, sade ve içtendi. Konu ma dilinde hikâye ve hiciv tarafı, neslimiz adamlarında e ine rastlamadı ımız kadar kuvvetli ve sancı idi. Sabaha kadar yorulmaksızın dinlerdik.

Mat ve dokunaklı bir sesle Rumeli türküleri ça ırdı. Yüksek tavırlı bir zeybek oynayı ı vardı. Öyle bir evk gecesi geçirdik ki sabah bo una geldi.

Ertesi gün, ayaküstü ngiliz donanmasının çekilmesi için ultiमतom notalarını dikte etti i vakit:

Sonuna kadar getiremeyecek. Ba ımızı harb belasına sokaca ız, diye kıvrananlar vardı.

Mühlet bitti i zaman, büyük donanmanın Türk sulann dan uzakla malarını seyrettik.

O bakmıyordu bile...

V

Her eyin gelip geçti i insandan da eski bir hakikat iken,

yakın sevdiklerimizde ve Mustafa Kemal gibi ba landıkları -
mızda, niçin bu hakikatten yepyeni bir yara acısı alırız?

İk hastalık günlerinden biraz nefes alıp da baraja gitti -
ini duydu umuz vakit Ulus'un foto rafçısını yolladık. Hal -
ka onun sa lı nını resmi ile beraber vermek istiyorduk. Foto -
raf önüme geldi. Durgun, rengi ve canı solmu , ötelerden, sis -
li bir bakı ... Bu hissi, bir de gençli imde Baalbek harabele -
rinin azametli kırık sütunları kar ısında duymu tum.

Ankara istasyonunda son defa u urladı mızda, Saraço -
lu derin bir iç sızısı ile, " Atatürk ölmü , Falih..." dedi. De -
risinde ölümün bütün ansı vardı.

Bursa'da kriz geçirdi inin ertesi günü stanbul'a döner -
ken, Ali Fuad Cebesoy'a:

Ben çok hastalık çektim ama, böylesini görmedim.

Ve derinden manalı bir sesle:

Ak am erifleriniz hayrola, demi .

Yata nda bir serin yaylada süt içmek ve sürü çingırak -
larım i itmek hasreti içinde yanyor. Anadolu halkı siroz has -
tasına: " Canavar yutmu .." der. Onu aylarca bir canavar, için -
de, yava yava kemirerek yedik.

Gençler, enlik gecesini, saray penceresi altmda haykın -
tıkları vakit, kayıptan gelen bir ses: " Bu nedir?" diye sordu.

Hiç efendim., galiba bir gemi gezintisi...

Haydi budala, buna Cumhuriyetin on birinci yıldönü -
mü derler...

Gözlerinden birkaç damla ya aktı.

Ankara stadyumunun ereftribününden ordu ve halk ile
vedala mak son dile i idi. Hatta buraya bir asansör bile kon -
mu tu. Gözleri, onları bir daha görmeden söndü.

Son hayal: "Büyük Millet Meclisi önünde kara örtülü bir
katafalk!"

Hayat, hâlâ, bu kadar ö renemedi imiz bir eydir.

MUSTAFA KEMAL' UNUTAMAM

"Ak am" gazetesi "kdam Yurdu"nun biti i indeki a ı boyalı ah ap binada idi. Arka oda Bo az'ı ve limanı görür.

Eski ttihat ve Terakki merkezinden ve Dördüncü Ordu ifre kaleminden tanıdı ım Cafer, o sabah beni ziyarete gelmi ti. Temiz yürekli, sıcak gönüllü bir Rumeli çocu u idi. Fazla okumu yazmı lardan de ildi. Fakat pek sezini li, gördüklerinin, duyduklarının sevgi ve inanı sırrına varan sa duyulu bir efendi idi.

Mondros Mütarekesi'ni imzalamı tık. Ancak so uk ölüm nefesinin duyurabilece i bir biti , bir sona eri hissi içinde idik. Vatanperverli inden hiç üphe olmayan bir fikir adamımız:

Parçalayacaklar mı, toptan mı alacaklar? Artık mesele bundan ibaret... Ah parçalamasalar da ngiltere bizi toptan alsa, Mısır gibi olsak... diyordu.

Bu bir Türkçü, bir yarıcı, bir üniversite profesörü idi. Osmanlı seçkinleri bir ümide benzer her dü ünceyi, Mısır gibi bir sömürge olmak fikrini bile zihinlerine u ratmazlardı. eh-rin havasında imdiden bir sahip de i tirme hali vardı. kide bir caddelerde bir kalabalık... Çı lıklı bir kayna ma... Gazeteye ko an biri havadis verir:

Ayasofya'ya çan takacaklarını .

Ayasofya'yı kurtarmak için yoku tan çıkanlara bakardım. Yalnız halk idi. Kravatsız, ütüsüz, ba ıbozuk halk...

Cafer de bitkinlik içinde idi. Sigara paketimi uzatırım:
OfL.der.

kram etti im kahveyi getirirler,
Off.. der.

Bir müddet soma gözleri ya ararak:
Bak, dedi, beni pencereye ça ırdı.

ngiliz donanması limana giriyordu. rili ufaklı tekneler
Üsküdar ve Sarayburnu sularına da ıldılar. En büyü ü a ır a ır
geldi, Galata rıhtımına yana tı. Hepsinin toplan havaya dikil-
mi ti.

Zafer, Osmanlı mparatorlu unu yere serenlerin zaferi
padi ahın oturdu u Dolmabahç Sarayı'nın yarım veya bir mil
açı ına demirlemi ti.

O pençe, derin ve onulmaz ı straplann pençesi, bütün tır
naklannı bo azıma geçirmi ti. Hiç kıramıyorduk.

Bir aralık Cafer'i deli olmu sandım. Birden gözleri ku-
rudu, iki yumru unu pencereden zafer filosuna do ru sıkarak:
Biz sana gösteririz, dedi.

Çıktı, gitti.

te Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta, silah ve kuvvet alarak,
o sırada bütün halk, yoku un halkı olan bu delikanlının sıklı-
mı iki yumru u ile Samsun'a ayak bastı.

*

General Franchet d'Esperey Galata nhtırımında beyaz za-
fer atma bindi i zaman, hayvanını ürküttü ü için kendisini se-
lamlayan Osmanlı mızıkasına:

Sus! diye kırbacı ile hakaret etmi ti.

Ada vapurundan çıkmı tım. Köprü kalabalı ı arasında
onu bu beyaz atın üstünde gördüm.

Hiçbir kâbus, ondan sonraki hayatımda bu mare alin o
günkü yüzü kadar ürpertici olmamı tır.

Çabuk. Padi ahı çıkarınız, Dolmabahçe Sarayı'nda otu-
raca ım, diye emir de verdi .

Devlet, bütün gün, mare ali ba ka bir saray seçmeye kan-
dırabilmek için u ra ıp duruyordu.

*

Sonra bir sabah ingiliz askeri kılı nda iki Ermeni ile bir
ingiliz subayı "Ak am" matbaasına geldiler. A a ıda idare
odasında idim:

Makineyi durdurunuz, resmi tebli var dediler.

istanbul'un i gal edildi i hakkındaki tebli idi. Fakat hü-
kümet a zından yazılmı hissini veriyordu. Askerlerden biri
mürettephaneye çıktı, biri makinenin ba na gitti. Babîâli'ye
ko arak Nazırlar Heyeti'ne haber yolladık. Hükümet de ken-
dine göre bir tebli verdi, getirdik, Ermeni tercümanlar ingi-
liz subayına tercüme etiler:

Bizimkini sahifenin ba na koyacaksınız, hükümetinki
ni altma... dedi.

ingiliz tebli inde "muharebe" sözü "mahrebe" ivesi ile
yazılmı tı. Resmi tebli in yabancılar tarafından verildi ini
göstermek için bu kelimenin bu türlü çıkmasına dikkat ettik.
Alabildi imiz intikam, bundan ibaret kaldı.

*

Fethin ikinci günü izmir nhtırmındayım. Karargâh, Birin-
ci Kordon'da bir kö k. Alt katın açık penceresinden ince, ku-
ru, yanık bir yüz görüyorum. Mustafa Kemal'in ba ı. Kar ı-
sında ayaküstü selam duran bir deniz komutam, ingiliz filo-
sunun kurmay ba kam. Donanma rıhtıma yana ık denecek
kadar yalan.

inanabilmek için gözlerimin sevinç ya ını siliyorum.

Biraz soma yangın, zmir'in a a ı mahallelerini silip sü

püren büyük yangın. Rıhtım üstü on binlerce insan dolu. Hepsi İngiliz donanmasına sığınmak çaresini aramakta. Fakat gemi merdivenlerine sokulan sandalları süngülü neferler geri kovuyor. Aralarında bu süngülere arkalarını vererek İzmir'e çıkmış olan ordunun asker kaçakları da var.

Mustafa Kemal açık otomobili ile Göztepe'ye gitmek üzere kalabalık bir yolda bir vakit kalabalıktan:

Mustafa Kemal... Mustafa Kemal.

Sesleri geliyor. Paniğin nasıl korkak olduğunu gözleriyle görmek görüyoruz. Yangının bir sele benzeyen alevi ile, denizi kaplayan filo arasında on binlerce Yunanlı ve çeteci kalabalık bir içinden Mustafa Kemal bir ilah iradesi gibi geçiyor.

Köşkün holünde oturuyorduk:

Ne işi var bu donanmanın İzmir limanında? dedi:

Sonra aramızdaki ev sahibi hanıma:

Siz Fransızca yazar mısınız? diye sordu.

Evet, cevabını alınca:

Yirmi dört saat içinde İzmir limanından çıkıp gitmesi için filo komutanına bir ultimatom yazınız, dedi.

Zayıflar tekrar baygınlık geçirdiler:

İngilizlerle harbe tutulmuş, her şey bitecek... diyorlardı.

Mustafa Kemal'i vazgeçirmek mümkün değil miydi?

Fakat yirmi dört saat sonra, Birinci Dünya Harbi'ni kazananların zafer donanması, demir alarak ve Türk sancağını selamlayarak, ayrı ayrı limandan uzaklaştı.

Cafer'in sıkılmış yumruklarını hatırlıyordum.

Aynı köşkte öle yemeğe davetli idik:

General Pelle, Paşa'yı ziyarete gelecek... dediler.

General Pelle, İstanbul'da Fransız yüksek komiseri idi.

Kö kün dı ında geli ini bekledik. Arabadan indi. Tutumlu ve sert adımlı bir yürüyü le kö kün merdivenlerini çıkmaya başladı. Mustafa Kemal ziyaretçisini kar ılamak üzere sokak kapısında görününce, generalin yüzü sapsarı kesildi, sendeler gibi oldu. '

Yalçın yüzlü, uzun ve büyük bir seferin bütün anlarını ve ereflerini bakı larında dalgalandıran Mustafa Kemal gülümseyerek generale yardım etti.

Galata nhtımındaki mare alin hayali gözümün önüne geldi.

*

Mustafa Kemal'in kumandanını kar ılamak üzere stanbul'a ko tum.

Köprünün üzerinden, Eminönü'nden Babıâli'ye do ru o geçi in ayaklan altında bütün acı hatıralar çi nenip havaya uçuyordu.

Çan takma günü yoktu u tırmanan halk, kadınlar ile, çocuklar ile, delikanlı ve ihtiyarlar ile geçi yollarına dökülmü tü. Bu fırtına gibi, kasırga gibi, kuruntu verici bir sevinç co kunlu u idi.

"Ak am" m gene aynı odasına döndüm. Bo aziçi gene kar ımda idi.

*

A ır bir hastalığın nöbetleri içinde ölümü iki gözleri ile görmü gibi olanlar vardır. Ben iki gözümle battı ımızı gördüm ve kurtuldu umuzu gördüm.

Mustafa Kemal'i unutamam.

O soma daha da büyüdü. Kendi milletine tekrar o günleri göstermek için, asıl Kurtulu Sava ı'na zaferden soma girdi.

nkılap nizamının Atatürk'ü zaferin Mustafa Kemali'ni gölgede bıraktı. Kendini gene kendi geçti.

Gençler, bizim çektilerimizi çekmemek ve bu halka çek-tirmemek için, siz de Atatürk'ü unutmayınız. Mustafa Kemal bizimdi. Atatürk sizindir.

B R ESK HATIRA

Mustafa Kemal'in esir dü tü ü havadisi yayıldı ı ak am

Gazeteye geldi im vakit, Anadolu'nun birdenbire kapandı mını söylediler. stanbul ve Türkiye'nin i gal altındaki ehir ve köyleri ile memleketin öbür kısmı arasında hiçbir temas yapmaya imkân yoktu. Aradan 25 yıl geçti. O sabahki heyecanın imdi bile gönlümde ürperdi ini duyuyorum.

Acaba Yunanlılar mı taarruza geçtiler?

Belki de bizimkiler...

Tarihte hiçbir perde bu kadar a ır bir kader sim üstüne inmemi tir. Ne Rumca ve Ermenice gazetelerde, ne ngiliz veya Fransız a zı konu anların sözlerinde merak giderici bir yayıntı bile yoktu.

Canım biz taarruz edebilir miyiz? Daha geçenlerde Fethi Bey mütareke aramak için Londra'ya gitti. Um mam ki böyle bir delilik yapalım.

htimal ne cepheyi, ne de cephe gerisini tutamaz hale geldikleri için bir son çare aramı lardır.

Hepimiz Mustafa Kemal'in askerlik dehasına inanırdık. Onun her eyi vara oldu u kadar yoka da çevirecek bir zarar atmayaca mını biliyorduk.

Fakat nasıl haber almalı idi?

Bütün günümüz adeta merak sancısı içinde geçti. Yalnız yemekten de il, dü ünmekten kesilmi tik. Zırhlıları ile, tümenleri ve alayları ile Birinci Dünya Harbi dü manlarının zaferi stanbul'un sularında ve sokaklarında idi. Bir tek ümit, bir avuç askerde ve Mustafa Kemal denen bir isimdedir. Kapkara perdenin arkasında yalnız onların yakla ıp uzakla an hayaletlerini sezinliyoruz.

Nihayet Rumca gazetelerde ilk rivayetler söktü, biz taarruza geçmi tik ve ba ımızı Yunan ordusunun çelik kayasına bo yere çarpıp duruyorduk.

Türk ordusunun bir taarruz sava ma giremeyece i fikri, bizim neslimizin de i mez hakikatlerinden biriydi. Ordumuzun kahramanlı ına bel ba lardık, fakat onun ancak dayanma mucizeleri verebilece ini samrdık. Rumca gazetelerin haberiyle, merakımız biraz azalsa bile, kaygımız hâlâ ate gibi ya nıyordu.

Bu ertesi gün de böyle sürdü. Saat geçtikçe ümitsizli imiz arttı. Havadis duyurmakta Beyo lu gazeteleri ile yarı e den ve üstüste kasabalar alındı ı rivayetlerini uyduran bir Türkçe sürüm gazetesine kızılıyorduk.

Taarruz sökmü olsa, bir tebli verirlerdi. Durduk mu, geriledik mi? Ah hiç olmazsa bir iki kasaba alsak da öyle dur sak...

Bir iki kasaba alıp durmayı nimet saymaya ba lamı tik. Az da olsa bir ba arıyı halk güvenini arttırma yolunda kullanmak kolaydır. Bu bir edebiyat i idir. Fakat ya hiçbir ey yapa madıksa, ya geriledikse?

Mustafa Kemal'e kızanlar a ızlarını açmı lardı bile...

Ak amüstü, gene beynimizin içinde aynı burgu, kalbimizin içinde aynı a rı, Büyükada'ya gidiyorum, aydınlık, ferah bir a ustos ak amı... Köpüklü, uyanık ve ne eli bir deniz... Gü

verte tıka basa dolu... Türkçe konu mayanlarda birbirinin sözünü kapan bir sevinç var. Sadece bu sevinç bizi yıkmaya yetti. "Ne oldu?" diye sormaktan korkuyorduk.

Bir fena ey vardı. Kimseye bir ey sormaksızın onu zihnimizde hafifletmeye uğruyorduk. Hıttal durmu tuk. Belki de bir iki noktada gerilemi tik. Ordu bozulmamı sa bundan ne çıkardı? Yunanlılar da artık bitkin bir halde de il iniydiler? A a ı yukarı bir uzla ma yapabiliirdik. Bu da elbette Sevr Antla masından daha iyi olurdu.

Fakat iğimizdeki sualin, kimseden aramaya cesaret edemedi imiz cevabı kendili inden geldi:

Ba kumandan Mustafa Kemal Pa a bütün karargâhı ile beraber esir olmu ...

Keder insanları öldürmez derlerse, bu söze inanınız. Kalp denen eyin ne dayamkla bir maddeden yapılmı oldu unu ben o ak amüstü Büyükada vapurunun güvertesinde ö rendim.

Türkleri, Büyükada Yat Kulübümden kovmu lardı. Yalnız bir iki ımarık, yolunu bularak içlerine sokulabilmi lardı. Bunlar da o ak am cezalarını çekmi lardı. Çünkü kulüpte Mustafa Kemal'in esir olması erefine kavın bütün ampanyaları patlıyor ve o Türkler de da ıtılan kadehleri içmeye zorlanıyordu. Ada sokakları çoluk çocu un çı lıkları ile geçilmez bir halde idi.

Ölümü bir uyku, rahat bir uyku gibi arayarak sabahı ettik. İlk vapurun en görünmez kö esine sı narak, iki büklüm köprüye indik.

Bütün Türkleri yas içinde bulacamı sanıyordum. Mer ne kadar soysuzlu a u ramı ız. Acaba hepsi u veya bu muhipler cemiyeti azalan mıydı? Bizimkiler utançlarından evlerinde mi kalmı lardı? Bu gülü ler, bu çırpını lar, bu el sıkı lar ne idi?

Me er bütün karargâhı ile Ba kumandan Mustafa Kemal de il, Yunan Ba kumandanı Trikopis esir olmu ...

Size kalbin ne kadar dayanıklı bir maddeden yapılmı oldu un, yukarıda söylemeseydim, burada söylerdim. Bir çocuk gibi sıçramaya ba ladım. Habere, havadise, telgrafa koyuyorum. Hani dün kızdı ımız o sürüm gazetesi yok mu, resmi tebli lerin kilometrelerce gerisinde imi . Yunan ordusunu mahvetmi iz ve zmir'e iniyormu uz.

Ben ömrümde, hiçbir edebiyat eserinde, ordulara ilk hedeflerinin Akdeniz oldu unu bildiren gündelik emri okurken duydu um zevki duymadım, bu, bütün heyecanların üstünde bir heyecan veren, bütün iirlerin üstünde bir iirdi. Ne olmu - tuk, biliyor musunuz? Kurtulmu tuk.

Konu mak için dilim, yazmak için kalemim tutuldu. İk dam'daki Yakup Kadri'yi aradım, ilk vapurla zmir'e gitmeyi teklif ettim.

Tuhaf ey: zmir'in alındı ı haberi geldi i vakit içimizde artık sevinme gücü kalmamı tı. Gönlümüz, uzun ve derin bir uykuya dalmı gibiydi. Bir hastanın ba ında günlerce beklemekten, bir ordunun içinde günlerce vuru maktan somaki yı ılıp kalmaya benzer bir uyku... Hatta daha fazla a lamalı bir hal... Bir ak am önce ampanya bayramı yapanların yüz lerindeki unulmaz yası görmekten bile sevinemiyorduk.

Ya o boz renkli, üstlerinde zafer yollarının henüz tozunu bile silkmeyen askeri, zmir nhtımı üstünde oturup dinlenirken gördü ümüz sabah... Hiçbir ey yapmamı gibiydiler...

Do ru karargâha gittik. Mustafa Kemal'i ve smet Pa a'yı masada ba ba a bulduk. Mustafa Kemal:

istanbul'dan ne haber? diyordu.

Biz de ona kurtulmu istanbul'un taze kokusunu getirmi tik.

Fakat bitirmi bir adam gibi de ildi. Yangın alevleri ile aydınlanan zmir gecesinde:

Asıl imdi ba lıyorus, demi ti. Siz ikiniz de benim mebusum olacaksınız. Asıl bundan soma i lerimiz var.

Milleti yok olmaya do ru götüren geçmi e nasıl bir kinle bakıyordu. O, neyin ve nasıl kurtarıld ını herkesten daha iyi biliyordu. O, batmak denen en büyük tarih faciasına bu milletin niçin u ramı oldu unu unutmuyordu. Türk topraklarında gömülen, esir kamplarına ta man veya kaçan dü mana ehemmiyet bile verdi i yoktu: asıl dü man memlekette idi. imdi onu yenmek, daima "hakiki" vasfı ile birlikte kullandı ı kurtulu a ermek lazımdı.

Zaferini kullanmaya karar vermi ti. Etrafında her eyi artık bitmi sanmakta olanlarla, her eyin ancak ba langıcında oldu umuza inanan bu adam ve yakın fikir arkada ları arasında ne derin bir uçurum vardı. Bu yakın fikir arkadaşlarının en yakını hiç üphesiz smet Pa a idi. Ondan ba ka birçokları, yeni giri ilen hakiki Kurtulu Sava ımda ondan ayrılacaklar ve bu sava ın hâkimiyet i milliyet prensiplerine aykırı oldu unu iddia edeceklerdi.

İlk defa arklı olmayan bir zafer sahibi kar ısında idik: gerekirse bu zaferin bütün erefini ve anını, fikir sava ında feda etmeye karar veren bir efl!

Bir ba kası da olabilir, stanbul'da Vahdettin'in veya yerine geçen bir padi ah ve halifenin sadrazamı olup i in içinden çıkardı. O, zmir'den stanbul'a gitmiyor, Ankara'ya dönüyordu.

zmir kapılarında Mustafa Kemal

Ordunun zmir'e girdi i haberini alınca, Yakup Kadri ile

beraber bir talyan yolcu vapuruna atladık ve yola çıktık. Ba - kumandan Gazi ve Mü ir Mustafa Kemal Pa 'a'yı görmeye gi - diyorduk.

Limana girdi imiz vakit, ehre çıkmak isteyen yolculu - rın kâ itlarına bakmak üzere, birkaç subay vapura geldiler. Ya kup'la beni hemen bıraktılar.

Rıhtım üstünde sırtlarım yapı duvarına dayayıp sefer yor - gunlu unu gideren boz esvaplı askerlerden ba ka kimse yok - tu. Do ru Kramer Palas Oteli'ne gittik. ki oda tuttuk ve e - yalarımızı bırakarak ba kumandanlık karargâhım ara tırma - ya koyulduk.

Kordon üstünde bir evi salık verdiler, gittik. Alt katın açık penceresinden, masası ba ında oturan Mustafa Kemal'in keskin profilini görüyorduk. Bir ngiliz subayı, kar ısında ve ayakta idi.

Onunla konu ması bitince bizi hemen yanma ça ırdı: " stanbul'da ne var, ne yok?" diye sordu. Yakup'un " kdam"da, benim "Ak am"da yazdıklarımızı öteden beri takibetti ini ö - renmi tik. Biz de onun yabancı olmamakla beraber, heyeca - nımızı güç tutuyorduk.

zmir kıyılarında Mustafa Kemal... Bu, rüya gibi bir ey - di. Yanık yüzlü, tı gibi endamlı, ürkütücü ve engin bakı lı, acaba hangi masaldaki kahraman bize o sabah görünen Mus - tafa Kemal kadar güzel olmu tur.

Sonra bizi ba ka bir odada, büyükçe bir masanın ba ın - daki Garp Cephesi Kumandanı smet Pa 'ya gönderdi, " s - tanbul'dan haber var" dedi. smet Pa a ile tanı ıklı ımız da - ha eski idi.

Bu korkunç yangının ba ladı ı gündür. E yalarımızı al - mak için bile bir daha Kramer Palas'a dönemedik. Ate bü - yüdükçe ve sardıkça rıhtım boyu halk kalabalı ından karar

maya ba ladı. Mustafa Kemal'in bu evi bırakarak ya Kar ıya-
ka yahut Göztepe taraflarına gitmesi lazımdı. Fakat yanma kim
girse reddediyordu. Ba yaver Salih bize:

" Misafirsiniz, belki sizi paylamaz, bir de siz teklif et-
seniz..." demi ti.

Do rusu bu akıl verme vazifesini üstümüze almak iste-
medik.

Ak am saatleri geldi. Kordon arkası ate , kordon boyu
çı lık içindeydi. Kayıklarla limandaki yabancı zırlılılara ko-
u an halkı, merdiven ba larındaki süngülü nöbetçiler geri
kovuyorlardı. Mustafa Kemal ve arkada larım bu sımsıkı, ka-
çak ve üpheli insanlarla dolu kalabalı ın içinden sıyrıp çı-
karmak bir mesele idi.

Nihayet Mustafa Kemal karar verdi. Yol açmak için bir
büyük kamyonla birkaç otomobili güçlkle kapı önüne yana -
tırdılar. Mustafa Kemal zmir'e girdi i için kendisine evini tek-
lif eden Latife Hanrm'm Göztepe'deki kö küne gidecekti. Biz
de Kar ıyaka'da bir eve misafir olacaktık.

Mustafa Kemal asker dolu kamyonun arkasında açık oto-
mobilinde, ba ın an, haykın an, a la an halk arasından:

te... te o... te Mustafa Kemal!, seslerini duyarak
geçti, gitti.

Bir hamle etseler, daracık Rıhtımbuyu üstünde Mustafa
Kemal'i nefessizlikten bo abileceklerini ürkerek dü ünüyor-
duk. Bu deh et hissi altındaki kalabalı ın yılgnlı ı nedir, onu
hiçbir zaman zmir'in o ak amında oldu u kadar anlamak fir-
satını bulamadım.

Karargâhlar Bornova köyünde idi. Biz de bir ngiliz evi-
ne yerle mi tik. Ak amlan Mustafa Kemal beni ve Yakup'u
alır, Göztepe'deki kö küne götürürdü. En bahtiyar saatlerimi-
zi orada geçirirdik. Osmanlıcada tahkiye denen bir söz vardır,

bu iyi, tatlı ve sürükleyici anlatı ta Mustafa Kemal'e yakla a-
bilen belki hiç kimse görmedim. Konu tu u gibi yazsaydı, bü-
yük bir sanatkâr öhreti de bırakaca ına üphe yokta. Na
ima'nım bir in a, bir tahkiye tarafı vardır. Mustafa Kemal'in
yazısı bu in aya, konu ması bu tahkiyeye benzerdi. E siz bir
hafızası vardı. Hikâyeleri, renkler ve nüanslarla canlanır, du-
rurdu. Ak amlan kumandan ceketini çıkarır, bildi imiz ke-
merli beyaz Rus gömle ini giydi i olurdu. Bu gömlek yakı-
abilmek için, vücudu ve beli ne kadar ince olmalı idi.

O günler, Mustafa Kemal'in, bir destan airinin hayalin-
de tamamlanabilecek ne eksi i oldu unu dü ünüyorum.

Geceleri "sevmek mi, acımak mı?" diye bir bahis açar
söyler, dinler, sorar, güler veya co ardı. Alayı kuvvetli, hicvi
yıkıcı idi.

Gündüzleri en ciddi i leri, ayaküstü, aka eder gibi bir ya-
pı ı vardı. Bunlardan biri ngiliz harp gemilerinin limandan
çıkması için ordu kumandanına verdirdi i ultimatodur. La-
tife Hanım'a Fransızcasım yazdınp, dil meselesi üstünde ko-
nu tu u vakit bir tercüme e lencesi yaptı ı zannedilebilirdi.
Bazılan tela etmi ler:

Buraya kadar her ey iyi gitti, imdi ngiltere ile harbe
tutu aca ız, aldıklanmızı da geri verece iz, demi lerd i.

Bizim bile, hele bir mütareke yapalım, ngiliz gemileri-
nin birkaç zaman daha zmir limanında kalmasından ne çıkar,
diyece imiz geldi. Fakat mühlet saati geldi inde donanmanın
ufuklara do ru kayboldu unu gördük.

stanbul'daki Fransız Generali Pelle'nin Göztepe Kö kü
merdivenlerini nasıl sararak çıktı nı hatırlıyorum. Konu -
madan soma Mustafa Kemal diyordu ki:

Bana Bo azlar üstüne yürüyen kıtalan durdurmamı tek-
lif etti. Ben de muzaffer ordulan hiçbir yerde durdurmak müm

kün olmadı nını, hemen mütareke yapmaya karar vermelerini söyledim.

Bir müddet durdu, güldü:

Muzaffer ordular... dedi, bunlar o kadar da ıldılar ki toplamaya kalkı sam kimbilir kaç hafta sürer!

Batı Anadolu'nun yanan yerlerini dola arak Bursa üstünden stanbul'a geldik. Hayli soma gazetecilerle beraber zmit'e giderek tekrar kendisiyle bulu tuk.

Bu me hur zmit gecesidir. Mustafa Kemal Müdafaa i Hukuk Cemiyeti yerine siyasi bir parti kuracaktı.

Partinin adı ne olmalıydı?

Gazeteciler türlü fikirler ortaya attılar. Hepsinden çıkan netice u idi ki, yeni siyasi parti bir sınıfa dayanmalıydı. Mustafa Kemal:

Partinin adı "Halk"tır, dedi, bizde ayırmaya kalktı nınız bu sınıflan tek bir halk kelimesi içinde toplamak daha do ru de il midir?

inkılapçı Mustafa Kemal, yeni ve uzun sava ma ba lamak üzereydi. Kimimiz sevinmek, kimimiz kaygılanmak ve üpheye dü mekle, onun kar ısında manevi aynlı a ba lıyorduk. Nmettin Pa 'a'mn zmir Müftüsü Rahmetullahu Efendi'ye yazdı ı mektuptan çıkan hadiseyi inceledi i vakit, Mustafa Kemal'in nereye do ru yöneldi i belli idi. Bize göre artık büsbütün kurtulacaktık. Ba kalanna göre yeniden çile dolduracaktık.

Zaferi unutmu gibiydi. Birçoklarının son zannetti i ey, onun için ba langıçtı. Mustafa Kemal'de stanbul'a dönerek Halife i Ruy u zemin ve padi ah ı Osmaniyan, Abdülmecit Han Hazretlerinin istanbolinli sadrâzamı olmak niyeti yoktu. Osmanlı tarihinin bitmi oldu una inanmak lazımdı.

Trende stanbul'a dönerken kompartımanlara ayrılmı tık. Hızlı konu anlarımız, fısılda anlanmız, büsbütün susanlarımız ve derin kaygılar içine gömülenlerimiz vardı.

Mustafa Kemal, yeni seçimleri ve yeni partiyi hazırlıyordu. Pek az kimseler yeni bir devlet kuruldu umm farkında idiler.

GAZ MUSTAFAKEMAL, REJİMİNDE GEÇEN MECLİS'E, İLK DEFA NASIL HABER VERDİ ?

"Cumhuriyetin ilan edileceğini Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'teki hususi bir toplantıda ilk defa açığa vurdu ve yeni rejimin meseleleri üzerinde görüşünü 11 Eylül 1923 gününün hikâyesini, hatıra defterinden okuduğu gibi naklediyorum."
Ankara, 11 Eylül 1923

Bu sabah Divan-ı Riyaset toplanacaktı. Dokuz buçuk saatte ruhu ehre indim. Taahhanm altındaki kahvede, bir müdet Ali (Çetinkaya), Necati (rahmetli Maarif Vekili) ve Sabit (Erzincan mebusu) beylerle oturduk. Hükümetin görevli inden, idarenin bozukluğundan bahsettik. Bunda herkes birleşiyor. Meclis'te Fethi Bey (rahmetli Okyar) hükümetine samimi itimad eden kimse yok. Herkes sinirli ve üşşheli: " Acaba Gazi yeni bir şey yapacak da onun için mi işleri yüzüstü bırakıyor?"

Bahçede oturan Ahmet Bey (rahmetli Aaoğlu) beni yanına çağırdı. Grup ve fırka heyetini idarelerine intihap edilecek namzetlerin listesinden ikâyet etti ve o sırada Meclis'e giren bahriyeli mebus Ali Rıza Bey'i göstererek:

Bizi bu mu idare edecek? dedi.

İlk namzet listesinde onun da adı varmı . Bu liste daha

genç ve liberalmi . Ahmet Bey: " Bu ttihat ve Terakkimin tıpkısıdır. Aynı yola gidiyoruz" dedi.

Oldukça öfkeli idi. Yeni namzetlerin biri mutaassıp hocca, bir takımı oportünist, bazdan da silahlı takımındandı: " ktidar sa a kaçıyor, hepimizi feda edecekler" sözünü de ilâve etti.

Divan'dan soma, saat yarımında, reis vekili Sabri Bey (rahmetli Sabri Toprak) ve bir iki arkada la yeme e çıkıyorduk. Meclis'in iç kapısından bahçeye inece imiz sırada, Mustafa Kemal Pa a'nın hademeye papuçlanm sildirdi ini görünce durduk. Gözünde kendini bir tuhaf de i tiren, oldu undan daha zayıf ve ya lı gösteren kenan kapaklı toz gözlü ü vardı. Fırka içtimainin kaçta oldu unu sordu. Üçte idi:

Bana birde oldu unu söylediler. Onun için erken geldim, dedi.

Odasına giderken bizi de davet etti. Mebus olmakla beraber hâlâ yaverli ini yapan eski zabitlerden biri fırka nizamnamesinin son eklim getirdi. Nizamname bugün bütün mebuslar tarafından birer birer imzalanacaktı.

Biraz sonra cebinden nizamnamenin bir nüshasını çıkardı: Sahife a 1 ına yazdı ı Fransızca bir cümleyi okudu. Bu, Fransız cumhuriyetinin "bir ve gayr i kabil i tecezzi" oldu unu söyleyen cümle idi.

Dün ak am Fransız ihtilal tarihini gözden geçirdi im vakit not etmi tim, dedi ve sildi.

Bir sualin üzerine Kanun u esasi tadilatı meselesine geçtik. Biraz önce içeriye giren Yunus Nadi de aramızda idi.

Gazi dedi ki:

Cumhuriyet ne demektir? Kamusa baktım, chose publique kelimeleriyle tercüme edilmi tir. Bizde manası ne olmalı?

Gazi'nin, sözü hangi bahis üstüne getirmek istedi i belli idi. Kanun u Esasi'de yeni hükümet eklini açıkça göstermek sırası geldi ini söyleyen Sabri Bey:

Mesele bugünkü vaziyetin ifade edilmesinden ibarettir, dedi.

Gazi:

" Ben projeyi gödüm. Çok eksik yerleri var. Bu hafta kendim u ra aca ım. Sonra bazı arkada larla hususi müzakerede bulunuruz ve fırkaya getiririz, dedi.

/ Yunus Nadi:

" Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız".

Gazi kalemını masaya vurarak:

En kuvvetli zamanımız bugündür, dedi.

Sonra yeni Kanun u Esasi'nin kendi niyetine göre ilk maddesini okudu: "Türkiye, cumhuriyet üsuli ile idare olunur bir halk devletidir."

Nihayet yakında Cumhuriyetin ilan olunaca ım Meclis'te Mustafa Kemal Pa a'mn a zmdan i itiyorduk. Haber a ızdan a ıza yayılacak, Meclis'te herkes üpheden kurtulacaktı. Aca ba, böyle bir havadisi ölüm haberi gibi bekleyenler harekete geçecekler miydi?

Aramızdan biri sordu:

Reisicumhur olduktan sonra gene Halk Fırkası'nın reisi kalacak mısınız?

Gazi gülümseyerek:

" Aramızda öyle..." dedi.

Reisicumhurluk müddeti üzerine konu tuk. Onun fikrin ce Reisicumhur Büyük Millet Meclisimin de reisidir. Dört sene, yedi sene bahisleri geçti. Bir gayretke :

Kaydı hayat artıyla da olabilir, dedi.

Gazi sert bir tavırla bunu reddetti.

Bir arkada fesih hakkı meselesini açtı:

Vakıa imdiki Meclis için dü ünülecek bir ey yok. Sizin hükümetleriniz daima ekseriyet bulabilir. Fakat firkalar çö- alınca hükümeteşizlik tehlikeleri de ba gösterebilir, buna ne çare dü ünüyorsunuz?

Millet Meclis'i kendi kendini feshedebilir.

Bu cevap emniyet verecek gibi de ildi. Akada larm ortaya sürdü ü fikirler öyle hülasa olunabilir: Cumhuriyeti Fransa'daki ekli ile almak arzusunda olanlar, bu hakkı reisi-cumhura ve hükümete bırakmak teklifinde bulundular. Eski ttihatçı Sabri Bey, fesih hakkının me rutiyet devrinde iki de- fa suiistimal edildi ini hatırlatarak, ihtiyatlı olmayı tavsiye etti. Bir arkada , acaba fesih hakkı artlarım son derece kayıtlamak, mesela, Reisicumhur ve hükümetin, bu hakkı, ancak firkalar arasındaki nisbetsizlik anar iye vardı ı zaman kullanması daha do ru de il midir? dedi.

Gazi:

" Millete müracaat eder, referandum yaparız," dedi.

Arkada lar bu usulün karı ıklı ım ve sebep olabilece i karga alı ı öne sürdüler. Münaka a gene kendisinin buldu u öyle bir formül üstünde karar kıldı: "Reisicumhur ve hükümet, Millet Meclis'i ifa yı vazife imkânsızlı nda kaldı ı vakit yeni intihabat icra ettirmek hakkına haizdir".

Soma bir sual, konu mamızı büsbütün ba ka bir istikamete çevirdi:

Pa am, bu fırkayı nasıl yürüteceksiniz? En sa ve en sol bir firkanın içinde nasıl itilaf ettirilebilir?

Gazi dedi ki:

Kanunu Esasiyi Meclis'e tasdik ettirece iz. Daha iyi de il midir ki bu tasdik oluncaya kadar hocaları aramızda tutalım. ... Hocayı heyet i idareye aldırı ımın sebebi, hocalardan

bir aza bulundurmak için. Olabilir ki hocalar onun yerine ... Efendiye rey vereceklerdi. ... Hoca bizim arzularımıza uyar. Hatta Men i Müskirat Kanununun tadilinden bahsetti iniz vakit:

" Dinde müskirat haram de ildir, içenlere ceza verilir" dedi.

Müskirat Kanunu'nun tadili... Hocanın kitaba uydurdu u gibi olacak: Hükümet önce meyhane ve sarho lu u mendecek, fakat içkiyi serbest bırakacaktır.

Fakat acaba her zaman böyle yeni bir sebep çıkmayacak mıydı? Mustafa Kemal, derin ho nutsuzluklar oldu unu biliyor. Fakat, bizim gibi pek tabii olarak kendisiyle birlikte yürüyeceklerden fazla, geri kafalı mutaassıpları göz önünde tutuyor.

Bir aralık yaver içeri girerek. eyh Sünusi'nin geldi ini haber verdi.

"G DEMEZE N Z!

Bir bezginlik gününde idi; Atatük bize döndü: "Çocuklar, bir iki günlük e ya alınız bir dola maya çıkalım " dedi; ne-reye gidece imiz belli de ildir.

Öyle bir mizaç durulmaya gelmez. ç i dalgalanmalıdır. Birçoklarım dinlendiren sessizlik ve biteviyelik, onu ya almakta oldu undan üphe ettirir. Bakı larının mavisi uçar, dudaklarının gerginli i çözülür, sesine bir yorgunluk çöker. Bu sırada a ır bir tehlike haberi bile, onun için evk kayna ıdır. Pırıl pırıl bakar, bir yenilmez irade çizgisi dudaklarım yeniden gerer, sesi bütün ne esine kavu ur. Birçoklarını ölüm kalım kaygısına dü üren tehlike haberini, onun yanında, yeni sevinçlerin müjdesi sanırsınız.

Atatürk'ün yine bir bezginlik gününde idi. Kı ın hemen hemen ortasmdayız. ehriin içi dı ı kara gömülmü tür. Devletin "umur ı cariyesi" tabii akı nda. Sabah dokuz buçukta i , ak am be buçukta ev. Bu "harcıâlem" bir hayat, bir mekik tezgâhı. Yalnız o i siz.

Bize döndü:

Çocuklar, bir iki günlük e ya alınız. Bir dola maya çıkalım, dedi.

Nereye gidece imiz belli de ildi. Fakat yaverine verdi i emirlere göre bir kara yolculu u yapacaktık. O vakitler Ankara yakınlarına bile güç gidip geliyorduk. Ta rada ise yol, köylü arabasının çamura saplanmamak için istemeyerek çıktı ı bir ta lı geçitten ibaret. Ka nı devri. Hani Sivas Valisi bir oförle iki tekerlekli arabayı da hemen yasak eder, köylüler:

Aman vali bey, ka nımızı yasak etme, biz senin yolundan gitmeyiz, diye yalvarırlar.

Yahut güney vilayetlerden birinde bir vali istasyonla kasa arasında bir yol açmı . Ankara'dan bakanlar veya milletvekilleri gelince kurdelesini çözer, onlar gidince kullanılıp bozulmaması için yeniden ba larmı . te o zamanlardayız.

Balâ'ya belki varabildik. Fakat daha öteye? Bakanlardan biri:

Gidemezsiniz! dedi.

Nasıl? Gidemez miydi? Birden bezginli i üstünden gitti. Demek gidemezdi. Demek Ankara'nın beyaz hapsi içinde eli aya ı ba lı idi:

Siz vekilsiniz. Zati buradan ayrılamazsınız. Biz gideriz, dedi.

Evden birer çanta ile geldik. Arkada larından giyimini pek sa lam bulmadıklarına gardırobundan birer palto hediye etti. Yola çıktık.

Ru en E refle ben bir arabada idim. Balâ'ya vardı ımız vakit gece yansını geçmi ti. Yaver jandarma komutanını uyardırmaya gitti. Adamca ız yan çıplak pencereden bakmı .

Atatürk geldi, çıkıp da bir yer hazırlatsanız...

Deyince gülmü . Atatürk'ün bu kara kı gecesinde Balâ'da ne i i var? Olsa olsa bunlar birkaç yolcudur. Kendim giyindirip soka a çıkarmak ve yer aratmak için böyle bir baha

ne bulmu lar. Penceresini, perdesini indirir, tekrar yatmaya gider. Komutam inandırmak için bir hayli güçlük çekmi ler.

Vekilin dedi i do ru idi. Buradan ileriye gidemezdik. Geri dönmeliydik. Sabaha kar ı Ankara'ya, evlerimize kavu-urduk.

Yaver geldi:

Yola devam ediyoruz, dedi.

Nereye gidece iz?

Atatürk'ü takip edeceksiniz.

Kır ehir istikametine do rulduk. Yan bozuk ose bir müd-det öyle böyle gitti. Geceyi atlattık.

Atatürk ara sıra arabasını durdurarak kervanın tamam olup olmadı ma bakıyordu. Ne esi ve hiç yıpranmayan genç-li i üstünde idi. Bir aralık ose durakladı. Düm düz bir kar, fakat bataklık olmasından üphelendiren bir çözülmü lü ü var. Atatürk'ün arabası a ır oldu undan bizim hafif araba ile de-nememiz lazım geldi. Biraz ilerledik ve iyiden iyiye saplan-dık.

Atatürk arabası ile yan sırta do ru bir kıvrılı yaptı, ham topra m çamurunu uyandırmadan bata ın öbür tarafına geç-ti. Öteki arabalar da pe inden gittiler. Ru en E refle ben, bir de oförümüz saplandı ımız yerde kaldık.

Ta uzakta, köye benzer bir karartının önünde bizim için yedek bir araba bırakıldı nı görüyorduk. Oraya kadar yaya gitmekten ba ka çare yokta. Bazan ayak bileklerimize kadar batarak, çamur içinde bir hayli yürüdükten soma, birkaç mu-hafız askerin bulundu u kamyonete kadar gittik.

Ben oförün yanına geçtim. Ru en E ref arabasının içine ba da oturdu. Altı e ya ile dolu idi:

Ne var bu örtünün altında? diye sordu. Askerler:

El bombası efendim, dediler.

Do rusu pek korkulu bir emniyet içinde idik.

Bir hayli gecikmi tik. Ak am ve hemen arkasından gece bastı. Hava tipiye çevirdi. oför:

Önümü görmüyorum, diyordu.

Ru en soldan, ben sa dan tekerlek izlerine bakarak, o-före:

Aman biraz bana do ru...

Diyor, göz yordamı ile pek yava yol alıyorduk. Ya ı git-tikçe arttı ı için izler kayboluyordu. Durmadan camlan sile-rek, gece vakti, bir hende e yuvarlanmamaya çalı ıyorduk.

Bu bir i kence idi. Kaç saat sürdü, bilmiyorum. îkide bir:

Gidemezsiniz! sözünü hatırlayıp vekil arkada ımızı ha-yırla anıyorduk! Bir aralık ilk rastladı ımız bir evde kalmayı bile dü ündüm. Fakat Atatürk'ü merakta brakırdık. Çilemizi ister istemez dolduracaktık.

Nihayet sis pus içinde Kır ehir'in soluk ı ıklan göründü. Atatürk valinin evine inmi ve a ır arabası tam kona ın e i-inde çamura saplanmı . Bu da tuhaf bir eydi.

Dumanlı lamba aydınlı ında Atatürk'ü güler, konu ur bulduk:

Sizi merak ettim. uraya buraya haber yolladık. Bir ce-vap da alamadık. Karnımız aç... Haydi do ru sofraya... dedi.

Bilhassa O ne eli idi. Herkes yanındakine soruyordu:

Yann ne yapaca ız?

Çiçekda 'm a arak ilk demiryolu istasyonunda hazırla-nan treni bulacakmı ız. Fakat acaba yol nasıldı?

Daha berbatmı ... diyorlardı.

Erken yattık. Bizi bir büyükçe eve götürdüler. Sac soba ile birdenbire hamam gibi ısman, sonra yine birdenbire dam

gibi so uyan bir odanın yatak serili kerevetleri üzerine birkaç arkada büzüldük.

Ertesi sabah Atatürk kervan tertibini kendi üstüne aldı. Kar pek fazla idi. Yol belli de ildi. Onun için önde hafif bir Ford gidecek, arkasında jandarma yüklü bir kamyon bulunacaktı. Ford arabasının vazifesi bize iz açmaktı. Ara sıra yoldan çıkıp kara gömüldü mü, jandarmaların yardımıyla tekrar yolun üstüne konacaktı.

Köylerin kar üstünde yalnız baca uçları görünüyordu. ehrin bir hayli uza ına kadar bizi u urlayan vali, bir yerde arabasından indi ve Atatürk'ü selamladı. Bembayaz, uçsuz bucaksız kar üstünde simsiyah bir tören esvabı ile kapkara bir silindir apka bırakıp yolumuza gittik.

Çiçekda ı'nı nasıl olup da a abildi imizi bilmiyorum. Kaim bir kar yı mını, sa yanımız alabildi ine uçurum, vakit gece... Çok defa "varmak" hayalini kaybediyorduk. Ölüm bir karı yanımızda idi. Dimdik çıkıyorduk. Bu kader midir, nedir, ona teslim olmaktı. Bu bir tevekkül hali idi.

Bir iradenin aynhnmaz, kopulmaz cazibesine tutulmu sürükleniyorduk. O kaderden de kuvvetli idi. Atatürk gidecekti. Gitmeli idi.

Sonra aynı zorlukla, aynı tehlike ile indik. Ve düzlükte, direksiyonları bo anmı dizgine çeviren bir kaygan bataklık topıra a dü tük. Büyük bir hızla sa a veya sola fırlayarak, sanki bir pencereden kurtulmaya çalı ıyorduk.

Nihayet bütün pencerelerinin ı ıklan ile tren göründü. Isınmı tı. Sofrası kurulmu tu. Bu, iki ray üstünde bir medeniyet parçası idi.

Atatürk gidebilmi , götürebilmi ti. Sanki bütün Kuvayı Milliye destanının bir senaryo denemesini yapmı tık.

evki, canlılı ı, gençli i ile arabasından indi:

Tehlikeli anıma, ho bir yolculuk yaptık, dedi.

Atatürk, dedim, arabalar saplanıp kalsaydı ne yapardık?

Gözleri parlayarak:

Ne mi yapardık? Atla, ka nı ile yolumuzu tamamlardık, vasıtamızı icat ederdik, dedi.

Mesele sık sık imkânsızlık hali ba layan güçlüklerde de-
il, karar vermekte ve iradeyi kaybetmemekte idi.

Çok defa, yalnız kendine güvenirdi.

MUSTAFA KEMAL' N B R T CARET MACERASI VE GAZETE SAH PL

Ordular Grubu Kumandanlı ı'ndan stanbul'a geldi i zaman bakmı lar ki Atatürk'ün üç be bin lira tasarrufu var:

Artık bir vazifeniz yok, böyle arkası gelmeyen masrafa dayanılmaz, paramızı bir ticarete koysak, demi ler.

Ama ben ticaret bilmem ki...

Bilmenize hacet yok, efendim. Mesele A... Beyefendiye sizin bu ehemmiyetsiz paranızı kabul ettirebilmekte. Ondan soma paranız kendili inden i ler, durur.

Söyleyen eski bir ahbabı. A... Beyefendi de tanımadı ı bir stanbul kibarı. Kendi kendine, öyle ya topu topu birkaç bin lira var, anamın sandı nda duraca ına A... Beyefendi kim ise, onun sermayesi içinde dönüp ço alsa hiç de fena olmaz, diye dü ünür. Ahbabı:

Dün hatırıma geldi de A... Beyefendiye danı madan size geldim. Onun razı olaca ını söyleyemem. Çok büyük i ler görür. Bunlar arasında birkaç bin liranızla alakadar olaca ını talimin etmiyorsam da bir defa görü ür, tanı ırsanız... Pek ho sohbet bir zattır da...

A... Beyefendi ak am meclislerinden birine Mustafa Kemal'i davet eder. Atlas dö eli kupa arabasını gönderir, Mustafa Kemal yanma Fethi Bey'i alarak gider. Niyeti Beyefendi

lütuf buyurursa, Fethi Bey'in tasarrufunu da kendi parasına katarak "nemalandırmak"tır.

stanbul tarafında bir kona a girmi ler. Sofra, yemekler, salon hepsi yerinde. Beyefendi Babîâli üslûbu ile sohbetler açar, terbiyeli konu ur, pek nezaketli dinler, ticaret ve para gi-bi bahislere tenezzül edip dokunmaz bile! Mustafa Kemal içinden, galiba bizi be enmedi, paramızı kabul etmeyecek, di-ye kaygılara bile dü er. Bir aralık, hani bizim mesele, der gi-bi ahbabına göz ucu ile i aret eder. Ahbabı sonunda güçlkle meseleyi açar, beyefendi yan dinler, yan dinlemez.

Hele Pa a Hazretleri yazıhaneye te rifetsinler de... gi-bi yarım a ız bir vaatte bulduktan soma, felsefeye mi, po-litikaya mı, bir kibar bahse daha geçer.

Gece geç vakit konaktan çıkmı lar. Mustafa Kemal yol-da Fethi Bey'e:

Nasıl? demi .

Nesi nasıl? nedir? Ne verilecek? Ne getirecek? Bir öy söylemedi ki...

Tuhafsın Fethi, adamın nezaketine, kibarlı ına baksana... Kendisinden böyle adi eyler sorulur mu hiç?

Ben bilmedi im i e senetsiz kontratsız on para koy-mam, der.

Mustafa Kemal, inatçılı ı yüzünden, arkada ının böyle bir fırsatı kaçırmamasına onun hesabına esef eder ve ertesi sa-bah anasının da:

Ne yapacaksın yavrum? Sakm paranı elinden kapma-sınlar? gibi ihtiyatlı sözlerine kar ıda, adeta beyefendi hesa-bına sıkılarak parasını alıp götürür. Yaveri Cevat'm galiba yüz elli lirası birikmi . O da rica ederek bu sermayesini kumanda-nının parasına katmı . Yolda Mustafa Kemal'in korkusu, ya kabul buyurmazsa? Yazıhaneye gitmi ler. Beyefendi Musta-fa Kemal'in zarfını almı :

Bir defa saymanız...

Sözüne:

De er mi? gibi bir yan gülü le baktıktan sonra kasasını açmı , içine atıvermi .

Binlerce liranın eksik olup olmadı mını bile merak etmeyecek kadar kibar olmak için kimbilir ne kadar zengin olmalı, diye dü ünlen Mustafa Kemal, sermayesinin de kondu u ticaret i inin teferruatı üzerine konu maktan bile sıkılmı . Çıkıp gitmi ler.

*

Bunu ahabından sormu . O da bir incir meselesinden bahsetmi . zmir'den bir yelkenliye konacakmı . Bir yere götürülecek, satılıp bir eyler alacak, o stanbul'a gelecek, karma kan ık, dolambaçlı bir i ama, ahabı:

Büyük kâr böyle olur. Yüzde ikiden, yüzde üçten ne çıkar? Bir iki dönü te konan para iki misline çıkmalı ki bir ey anlayasmız...

Bir iki dönü te iki misli, üç dört dönü te dört misli, Mustafa Kemal anacı mın alaca ı evi hayalinde bir iyi dö emi tir bile!

Günler geçer. Yelkenli bu, gün ölçüsüne gelmez. Haftalar geçer, Mustafa Kemal Fethi Bey'e bir sorayım, der, o soukkanlı ve realist:

Ne yelkenlisi, ne inciri birader... Mükemmel dolandırıcılar seni...

Derse de, atlas dö eli kupa, sofrta üstündeki kristal kadehler, yaldızlı koltuklar, soma beyefendinin para zarfını öyle kaysaya do ru atı ı gözü önünde canlanan Mustafa Kemal arkadaş ma kızar:

Sen de hep böylesin. Her eyin fena taraflarım bulursun, diye sinirlenip yine ahabı ile soru turur.

Yanlı bir limana mı gitmi ler, yoksa incirde kurt yokmu da var diye rü vet mi istemi ler, bo almı da yerine yüklence i mi beklemekte imi ler, her görü mede yeni bir havadis! Hatta hepsinin beyefendide telgrafları var.

Bir gün bütün cesaretini toplayıp beyefendiye gider. Aa... Sanki hiçbir ey yok. Adamca ız masasımın ba mda, eski hal, eski düzen... Büyükdere postası sekiz on dakika rötâr yapımı gibi bir ey... Mustafa Kemal, zahir büyük tüccarlık bu, hiç tecrübem olmadı ı için ben tela lanıyorum galiba, diye ayrılıp yine beklemeye koyulursa da içine nihayet bir üphe de girmi . Ha geldi ha gelecek günlerinde Sultanahmet Meydam'nm deniz görür bir kö esinde zavallıya o gün ikindiye do ru enginde görünecek yelkenliyi bile gözetletmi ler.

Tabii sizin de anlayaca nız üzere en sonunda tekne batmı !

Cevat ne kadar olsa küçük subay, parasız. Yüz elli lirasını kaybetmeyi bir türlü içine sindiremedi inden bir gün Beyefendiyi köprü üstünde sıkı tırır:

Buraya bak, ben Pa a de ilim, ya imdi paramı verirsin, ya seni köprüden a a ı atarım, demi ve sermayesini kurtarmı .

Mustafa Kemal, o güzel tatlı anlatı ı ile bu ticaret macesasını ara sıra tekrarladı ı zaman, hâlâ maa artıklarından birrikme parasına içi yanardı.

Bir müddet soma stanbul'da bir gündelik gazete meselesi ortaya çıkar. Gazetenin ba ında Fethi Bey var. Mustafa Kemal, az da olsa, sermaye koyanlar arasında.

Bu yeni ticaret büsbütün tatlı. Yazacaksın, yazdıracaksın, fikir kavgaları yapacaksın, üstelik para da kazanacaksın.

Gazete mü terisi nedir? Bir gazeteyi alanlardan yüzde ka

çı ciddi yazı okur, yüzde kaç meraklı havadisler ve tefrikalar peindedir, Mustafa Kemal'in bunlar hakkında hiçbir fikri yok. O sanıyor ki o günkü gazetelerde Fethi Bey'den daha akıllı ba yazar mı var, kendisinden daha iyi polemik ilhamları kim verebilir, o halde bu gazetenin, sürümü de hepsinden daha yüksek olması pek tabii de il midir? Birçok fikir adamları ve yazarlar bu hataya dü mülerdir ve imzalı makalelerinin bir gazeteyi, niçin imzalan altında çıkan bir kitaptan daha fazla sürdürece i sualini kendilerine sormamı lar, soma bir gazete yazıcılı nın hususiyetleri üzerinde de durmamı lardır.

Biz okurlanımızla konu tuklanmızı birbirine kan tınnz. Konu tuklarımız seviyece, zevkçe a a ı yukan bir ayarda ol dukanımızdır. Bunlar, çok defa, gündelik gazete bile okumazlar. Be endikleri gazete en az, ele almadıkan gazete ise en çok satar. Evet, gazetecilik de bir ticaret ama, bir fikir adamı için dahi incir üzüm alı veri i kadar anlamadı ı bir ticaret!.

Mustafa Kemal de, gazetesini evinde okur, pek ho una gider, herkesin elinde görmek sevincini tatmak için erken soka a çıkar. Ne kimsenin elinde, ne de müvezzilerin a zmdadır. Böyle bir gazete çıktı ndan sokaktaki, tramvaydaki ve otobüsteki ehir habersiz görünür. Halbuki Mustafa Kemal meclislerinin hepsinde herkesin gazeteden haberi vardır.

Gazete teknesi, incir teknesi kadar da dayanmaz. Bütün kumandanlık hayatından nesi kalmı sa, o da en çok sürülmesi için hiçbir sebep olmayan bu gazetede eriyip gider.

Onun için, iktidarda iken dahi, gazete Atatürk'e korkulu ve tehlikeli bir te ebbüs olarak görünmü tür. Hâkimiyet i Milliye kendisininindi: Pek mütevazı ya ardı. Yeni bir makine almak lazım geldi inde Ba vekil smet Pa a bana:

Gazete bir ahısmdır. Ben ahıs gazetesine nasıl para yardımı yapabilirim? demi ti.

Biz, düz makinede bir türlü iyi ve yeter sayıda basılama yan gazetesine bir makine satın alması pek faydalı olacağını kendisine anlatmaya çalışıyorduk. Öyle dü ündü, ta ndı:

Ben öyle ey istemem, dedi, smet Pa a'ya söyler, gazeteyi partiye veririm, makinesini de parti dü ünür.

Devlet ve hükümet adamlarının gazeteleri serbest piyasada sürülmez. Bu eski, çok eski ve çok bilinen bir eydir. Hususi adam ziyan eder ve gazetesini çıkarmaktan vazgeçer. Devlet ve hükümet adamı ise, gazetesine zoraki ya ama imkânları arar. Bunları da ancak resmi kaynaklarda bulur. Kendisine de, hükümetine de, partisine de söz getirir.

Çok partili rejimlerde parti gazetelerinin zoraki ya atılması için bizde yapılanlar, hiç, ama hiçbir demokraside yapılmaz ve yapılamaz. Hazinesin parası son akçesine kadar tamamıyla milletindir: Bu paradan ne bir ahıs, ne de bir parti hesabına fedakârlık istenemez. Bir gün bu türlü cömertliklerin hepsini âmir i ita'larm meteli ine kadar tazmin edeceklerinde üphe var mı?

Atatürk'ün bir makine de almak elinde idi, bir milyon abone yazdırıp milyoner olmak da!

Hele iktidarda iken o Beyefendiyi bulup kendisine sermaye olarak yalnız bir tek kelimesini, bir tavsiye kelimesini vermi olsaydı, hiç incir teknesi batarmıydı?

1908'DEN ÖNCE SELAN K'TE B R SOFRA BA I: "N Ç N B R MUSTAFA KEMAL ÇIKMASIN?"

Bir masa ba ında arkada ları ve tanıdıkları ile bulu up konu mak! Atatürk'ün ilk gençli inden Çankaya'da a ır hastalılı ından önceki son ak amına kadar en büyük zevki bu olmu tur. Yiyip içmek, e lenip co mak, hepsi konu malar ve tartı malar bahanesi idi.

Selanik'teki kapalı birahane de veya açık bahçedeki masanın ba mda yine o vardır. Gelenler gelir, gidenler gider. Sabaha kar ı kalksa bile, vazifesine gecikti i olmamı tır. Arkada lı ı bırakılmaz ve geçilmez oldu u kadar, kendinden ba kaları için yorucu idi.

1908 me rutiyetinden önce bir ak am üstü yine aynı toplanma. Masadakiler arasında Fethi ve Ali Fuad Beyler de var (Okyar ve Ali Fuad Cebesoy). O sırada Venizelos Girit'te ve Settar Han ran'da hürriyet sava ma atılmı lardır. Masa konu ması bu iki hadise üzerine döner. Bir aralık Fethi Bey:

Niçin bizim milletten böyle adamlar çıkmaz, diye ha setlenir.

Bu söz üzerine sofrada bir susmadır, gider. Mustafa Kemal derin bir dü ünçeye dalmı tır. Arkada larından biri, neden soma, ona dönerek:

Ben senin ne dü ündü ünü biliyorum, der.

Ne dü ünüyorsun?

Neden ben çıkmayayım, diyorsun.

Mustafa Kemal bakı larım derin bir hayalden sıyrarak cevap verir:

Evet, niçin bir Mustafa Kemal çıkmamalı?

Bahis uzadıkça uzar, masadakilerin canlan sıkılmı tır. Fethi Bey daha e lenceli bir içki yerine gitmeyi teklif eder. Giderler.

Evet niçin bizden de çıkmamalı?

Bu defa Fethi Bey, ak amı daha e lenceli bitirmek için, danslı bir yere gidilmesini teklif eder. Giderler. Kimi bir kadın bulup dansa kalkar. Kimi bir zevke dalar. Mustafa Kemal, Ali Fuad Bey'i bırakmaz:

Niçin çıkmamalı?

Bu millet Yunanlılardan da mı cansızdır, ranlılardan da mı a a ıdadır? Bahsin sonu gelmez. Ortalık a armaya yüz tutar. Hepsini erkenden vazifeleri ba ında bulunacaklar.

Fethi Bey kendi evine döner. Ali Fuad Bey'in evi uzak çadır. Mustafa Kemal:

Sen bize gel, anam bir eyler hazırlamı tır, kahvaltı eder, yıkanıp tra olur, daireye gideriz, der.

Anası pek sevdi i o lunu bekleyerek sanki hiç uyumamı m Vurulur vurulmaz kapıyı açar:

Bu kadar geç kaldı mıza göre iyi e lenmi sinizdir. Ooh.. ooh... Ne iyi ettiniz, der.

Ali Fuad Bey:

Aman teyze sormayınız, Fethi Bey'le beraberdik.

Fethi ile mi? Akıllı çocuktur o...

O lun birahane de bir bahistir mtturdu, bir türlü arkası gelmez, Fethi haydi ba ka yere gidelim de e lenelim, dedi.

Ya... Fethi öyledir, akıllıdır o...

Gittik ama, o lunun bahsinden kurtulursan kurtul. Yi-ne konu tuk, durduk.

Fethi ne yaptı?

O e lenecek bir ey buldu.

Dedim ya, akıllıdır Fethi...

B Z M TAR H'TEN

Atatürk'e ra men seçilen iki mebus Necati'nin ilk vekilli i stanbul gazetecilerinin muhakemesi Yüzellilikler ve Atatürk.

Atatürk'te vehim ve korkudan eser yoktu. Fakat etrafındaki birtakım türedi menfaatçiler, daha ilk zamanlarda onu tedhi çili e götürmek için ellerinden gelen fesat ve fitneyi çevirmi lerd.

Henüz ilk seçimde bir vatanda Eski ehir'de tek parti listesine isyan etti. "Müstakil" milletvekili çıktı. Bu vatanda ın adı Emin Sazak'tır. Tedhi çiler bu isyanı cezalandırmak için olanca tahriklerde bulundular, fakat muvaffak olamadılar.

Atatürk'ün tek parti listesine ikinci isyan Trakya'nın bir çevresinde olmu tu: Bir Halk Partili "müstakil" milletvekili olarak Meclis'e geldi.

Tedhi meraklıları yeniden harekete geçtiler. Onu herke-se ibret verecek gibi cezalandırman idi. Bu sırada öyle bir konu ma olmu tur: Milletvekilini tanıyanlardan biri Atatürk'e:

Bu zat için iyi bir adamdır, derler. Ben de öyle tanıyorum, dedi.

yi adam olmasa halk bize kar ı tutar mıydı? Onu kaybetmeye de il, kazanmaya bakınız.

Rahmetli Necati pek genç, fakat cumhuriyetin ilk bakanları arasında bulunmaya da pek hevesli idi. Rumeli göçmenleri meselesini ele alarak ve onlar için yeni bir vekâlet yapılması lazım oldu unu öne sürerek, kürsüde hükümete iddettli hücumlar yapıyordu. Hiç unutmam. Atatürk Meclis'te yanıma rastlamı tı. Bir zamanlar âdeti oldu u üzere tespihi ile sinirli sinirli oynuyordu. Dayanamadı:

Sen bütün bunları vekil olmak için söylüyorsun, seni vekil yapmayaca ız, diye haykırdı, ama birkaç gün soma onu vekil yaptı.

*

istanbul gazetelerinden bir kısmı hilafetin kaldırılması meselesinde, Atatürk'e kar ı cephe almı lardı. Eski Hürriyet ve tilaf Fırkası'ndan Lütfi Fikri'nin bir mektubu eski ttihatçıların gazetesinde çıkmı tı. Kuvayı Milliye devrinde günde birkaç ki i için idam hükmü veren bir eski subayın reisli i altında kurulan stiklâl Mahkemesi, ihtilalin en nazik günlerinde en tehlikeli tahrikçili e kalkan gazetecileri cezalandırmak için istanbul'a gitti. Ve hepsi için beraat karar vererek Ankara'ya döndü. Bu stiklâl Mahkemesi azalan daima milletvekili adayı gösterilmi tir ve içlerinden ço u bakanlık etmi lerdir.

Atatürk rahmetli Ali Saib'in Suriye'deki yüzelliliklerle birlik olarak suikast hazırladı ma samimi olarak inandım lı mı tı. Ali Saib'in milletvekilli i dokunulmazlı ını kaldırmak için kurulan komisyon aleyhine karar verdi. Adamca ız Meclis'te kürsüye çıktı, savunmasını yaptı, fakat Meclis ço unlu u da komisyonun kararını kabul etti. Ali Saib'i mahkemeye verdiler. Bütün tedhi çiler mahkemenin tepesinde idi. Atatürk muhakemeyi dakika dakika takip ediyordu. Yargıç rahmetli Ali Saib'in beraatına karar verdi.

Yargıcın adaletinden üphe edilmli olsa dahi, kendine

hiçbir zarar gelmedikten ba ka mesle indeki tabii ilerlemesi hiçbir zorlu a u ramamı tır.

*

Ordunun ba ındaki milletvekili kumandanlar, günün birinde, kumanda mevkilerini bnakarak, Meclis'e gelmi ler ve Atatürk'e kar ı cephe almı lardı. Bunlar somadan Terakkiper-ver Cumhuriyet Fırkası'm kurdular. Hep birbirinden tanınmı ve halk içinde itibarları olan ahsiyetler, yani ayrı ayrı birer "tehlike" idiler. Me hur suikast tertipçili i de, bu liderlerin bilgileri dı ında olmakla beraber, yine bu fırkada olmu tur.

Somadan kimi memleketten çıktı, kimi memlekette kaldı. Polis pe lerinde idi. Tedhi çi takım Çankaya dosyalarına her biri için alabildi ine curnal yı ıyordu. Zamanlar geçti, bir gün Atatürk'ün Ba bakanı smet Pa a Devlet Reisi'ne bir kanun teklifi ile geldi. Bu memlekette bir gün bile ba bakanlık ve bakanlık edenlere, o zamana göre az çok geçindirici bir ma a ba lanacaktı. Atatürk'ün bütün dü manları bundan faydalanacaklardı. Atatürk teklifi kabul etti.

Gel zaman git zaman, rahmetli lider Ali Fuad Cebe soy'dan ba layarak hepsini ayrı ayrı Meclis'e getirmek de istedi. Kimi kabul etti, kimi reddetti.

Nerede ise "Kızıl" damgasını vuraca ımız o dikta devrinin son "zulüm"lerinden biri yüzelliliklerin affedilmesi olmu tur. Bunlar yalnız on yıl kadar hizmet alamayacaklardı. ç-lerinden bir iki tanıdı ım muharririn çalı ma tekliflerini gazeteler reddediyorlardı. Bir ak amüstü Atatürk'e gittim. Bu muharrirlerin gazetelerde çalı masına müsaade edilip edilme-yece ini sordum. Bana:

Biz kimsenin ekmezsiz kalmasını istemeyiz. Onları da memlekete aç bırakmak için getirtmedik, dedi.

YAZI VE DİL NİKILAPLARINA A T HATIRALAR

Yeni yazının eskisi yerine geçmesi için müddet: Ya üç ayda, ya hiçbir zaman Dil hareketinde özelle tirmecilik hareketi çıkmaza girdi i zaman Dil Kurultayı, Hüseyin Cahit ve Atatürk.

Harf komisyonunun son kararlarını Ankara'dan İstanbul'a getirip Dolmabahçe Sarayı'nın denize karşı aydınlık çalınma odasında Atatürk'e anlattım günü dün gibi hatırlıyorum. Büyük güçlük Osmanlıcadaki yabancı kelimelerin bütün söyleni hususiyetlerine göre harfler ve iaretler aramakta direnen arkadaşlarla, biz Türkçeciler arasındaydık. Türkçe kelimelere lüzumu olmayan harf ve iaretleri istemiyorduk: Böylece dilde kalacak yabancı kelimelerin de, gitgide, söyleni hususiyetlerini kaydederek Türkçeyle mesinisi salamak istiyorduk. Bize göre, yazı dil meselesini de halledecekti. Yeni yazı, yalnız Arap yazısı dediğimiz, eski yazının değil, Osmanlıca'nın tasfiye edilmesi demekti.

Atatürk karşı tarafın tekliflerini gözden geçirdi:

Biz bunları halka ve çocuklara nasıl öğretebiliriz? Bu da eskisi kadar güç...

Soma:

Yeni yazının eskisi gibi yerine geçmesi için müddet olarak ne dü ündünüz? diye sordu.

Müddet arkada lardan azlı na göre be , bir haylisine göre on be yıl olmalı idi. İlk zamanlar okullarda iki yazıyı da ö retecektik. Gazeteler birkaç fıkrayı yeni yazı ile dizdirmekten ba layarak, yava yava arttıracaklar ve mühletin sonunda bütün gazeteyi yeni yazı ile dizdireceklerdi:

Farzedelim on be inci yılda gazetelerde yanm sütun Arapça yazı kaldı. Ne olacak biliyor musunuz? Herkes o yanm sütunu okuyacak. Bir harp, bir buhran, bir ey çıktı mı, bizim yazı da Enver'inkine dönecek.

Enver Pa amın daha fazla imla inkılabı diyebilece imiz denemesi Birinci Dünya Harbi olur olmaz suya dü mü tü:

Ya üç ayda yapabiliriz, ya hiç bir zaman... dedi.

Buna ben de a tım do rusu. Üç ayda bir millete yazı de i tirtmek! Bunu da ba arabilecek miydi?

Mevsim sıcaktı. Bir ak am kendisini Sarayburnu'nda bir halk e lencesine, Büyükada'da bir baloya davet etmi lerdi. Sarayburnu bahçesindeki büyük halk kalabalı nı gördükten biraz soma:

Bana bir defter veriniz, dedi.

Galiba garsonlardan birinin küçük cep defterini aldı ve bir eyler yazmaya koyuldu. Bir aralık beni yanma ça ırarak:

Bir defa gözden geçir. Bunları sana okutaca ım, dedi.

Latin harfleri ile ilk Türkçe yazı idi.

Diktatörler halk kalabalı ndan korkar. Rasgelenin katıldı ı kalabalık, polis için en üpheli "mechuP'dür. Atatürk, halkın kendinde yalnız kendi iyili ini ve yükseli ini isteyen bir kahraman gözüktü üne inanan bir inkılapçı idi. Halk kalabalıklannda kendi asıl kuvvetini görürdü. Ara sıra:

Halka giderim, demekten ne kastetti im o ak am da an

ladım. Halk yazı inkılabı müjdesini çılgınca alkı lıyordu. Çünkü bu inkılabı halk için ve halk adına yaptı ını halka anlatabiliyordu.

Nitekim daha soma Büyükada'ya gitmi tik. Kıyıdan bahçeye çıkınca, orta binadan tuvaletli hanımlar, fraklı ve smokinli efendiler kendisini kar ılamak üzere ilerledikleri sırada bana e ildi:

Çocuk, dedi, orada yaptı ımızı burada yapamazdık.

O bir saray tanzimatçısı de ildi.

Soma Anadolu'ya, köylere çıktı. Bir karatahta üzerinde yeni yazının ilk derslerini verdi. Ve üç ayda "yaptı".

Ne kadar haklı imi büyük inkılapçı! E er on be yıl mühlet fikri yürüseydi eski yazı hemen hemen demokrasiye kadar sürecekti ve hiç üphesiz Türkçe ezandan önce yeni yazı tarihe karı acaktı.

Bir çoklarımız yazıda eski alı kanlı ımıza ba lı kaldık. Artık hiç eski yazı bilen kalmaymcaya kadar, dairelerde biri resmi, biri hususi iki yazı yan yana devam etti. iki ki i vardır ki yeni yazı ba ladı ı günden sonra kalemlerini sa yazıya dokundurmamı lardı: Biri Atatürk, öteki inönü! Bunlar oyuncu de ildiler, inkılapçı idiler!

*

Dil hareketinde özelle tirmecilik ve Atatürk

Rahmetli Yusuf Ziya nereden ve neden dilci idi, bilmiyorum. Ba lıca hüneri, hangi dilden esaslıca bir kelime söyleseniz, aslım Türkçe çıkarmaktı. akacı, modacı ve dalkavuk da de ildi. Bulularına inandı ından üphe etmezdim de nasıl olup da inandı ına a ardım. Nihayet akılı mantı ı yerinde bir fakülte hocası, de erli bir eczacı idi. Kendisi ile latife yol

lu tartı malarda bulunmak, dil sohbeti gecelerinde Atatürk'ün ba lıca zevklerinden olmu tur. Bir defa "Dük" kelimesi hatıra gelmi ti. Yusuf Ziya:

Türkçedir, "tok"dan gelir, dedi.

Gelir mi gelmez mi, niçin gelir, nasıl gelebilir, diye konu uldu u sırada, Atatürk'ün eski ve nekreci arkadaş larından Salih Bozok:

Buldum, buldum, dedi.

Hepimiz yüzüne baktık:

"Düdük"den gelir, dedi.

Atatürk, Yusuf Ziya'yı gücendirmemek için ka larını çatıtı:

Sen alay mı ediyoruz, sanıyorsun?

Hayır pa am... Dükler yalnız tok olmaz ya, düdüklere de öter de ondan yakı tırdım.

Ba ka bir sefer Atatürk, Ziya Bey usulü bir benzeti marifeti yapmaya kalktı, rahmetli hoca dudaklarını bükerek:

Olamaz efendim, dedi.

Atatürk'ün sa duyusu yerinden oynadı:

Niçin olamaz mı beyefendim? Sizin benzettiklerinizin kitapta yeri var mı? Yooo... Yata nızda sa nızdan solunuza dönerken hatırınıza geliyor. Söylüyorsunuz. Benimki de bu sabah banyoda aklıma geldi.

İmi metodlar arasında büyük bir fark olmadı ı belli idi.

Pek iyi dostum ve pek iyi insan rahmetli Naim Hazım Onat hocanın sanatı ise, Arapçamn Türkçe oldu unu ispat etmekte. Öyle bulular ı vardı ki a zımız açık kalırdık. Bir hayli yazılan ve bir büyük cilt kitabı vardı.

Özelle tirmecilik hareketi bir çıkmaza girdi i vakit, Milli E itim Bakanı rahmetli Saffet Ankan, Atatürk'e benim ve ben zevkteki arkadaş ların Osmanlı lügatim Türkçele tirme

i ine memur edilmekli imizi tavsiye eder. Atatürk uygun görür. Bana söyledi. Birlikte bir heyet yaptık ve çalı maya koyulduk. Bizim i imiz sade idi: "Bab" Türkçe "kapı" mı demektir. "Kapı"yı alıp "Bab"ı atıyorduk. Aslı Acemce "Divaldır, diye "duvar"a kar ılık aramıyorduk. Konu ma kelimelerine dokunmuyorduk. Kelime uydurmuyorduk, ama Türk kaidelerine ve stanbul ivesine göre kar ılıklar "yapıyorduk." Bugünkü dilde kullanılan birçok Türkçe sözler o devirden kalmadır. Mesela "Akl ı selim"e "sa duyu" kar ılı nı o zaman ben teklif etmi tim. Terkipleri, e er "suikast" gibi tek kelimele mi ve pek kli ele mi de ilseler, tasfiye ediyorduk.

Çalı malarımızı her ak am Atatürk'e götürür, okurdum. Bir çıkılmazdan kurtulur olmamızdan sevinçte idi. Bir ak am beni Karpiç'te bekledi ini söylediler. Gittim.

smet Pa a rahatsız. Evine u radım. Lügat komisyonunuzun çalı malarından bahsettik. Pek memnun kaldı. Millete büyük hizmet ediyosunuz, dedi.

Bir müddet sonra da:

Sanki niçin Dil Komisyonu'ndaki öteki arkadaş ları içimize almıyorsunuz? Kar ılıklarınıza itiraz mı edecekler? Sonradan edeceklerine imdiden etseler de sustursanız daha iyi olmaz mı? dedi.

Komisyondaki arkadaş lardan bir kısmının "mangal"a kar ılık arayacak kadar özelle tirmeci olduklarını bildi imden, kendi kendime:

imiz yanda kalacak, dedim. Fakat Atatürk'ün sözüne, kar ımızdakileri inandıramayacak oldu umuz hissini verecek bir itirazda bulunmak do ru olmazdı, katı tık.

Anadolu Kulübü'nün Atatürk'e ayrılmı dar ve uzun salonunun masası ba ında bir çeki medir, gitti. Bazdan ile zevk

lerimiz, anlayı lanmız, birbirinden o kadar ayrı idi ki kavga-ya bile tutu uyorduk.

Yaz mevsimi idi. Biraz soma Atatürk Dolmabahçe Sarayıma ta ındı. Bizim komisyona da giri holünün üstündeki denize kar ı büyük salonu ayırdılar. Çeki meler arasmda pek az netice alıyorduk. Bunları da ak amüstü Atatürk'e götürür, okurdum.

Bir gün "hüküm" kelimesi üstünde takıldık. Sa ımda YusufZiya, solumda Naim Hazım Onat oturuyordu:

"Hüküm" Türkçedir, dedim. YusufZiya:

Hayır, olmaz.

Naim Hoca:

mkânsız... dedi.

Ben de sinirlenmi tim:

Canım efendilerim, dedim, birinize Fransızca kelime duyurmaya gelmez, aslı Türkçedir, dersiniz. kincinize asli Türkçe olmayan Arap kelimesi bulamayız. Soma "hüküm" gibi Türkçede hiçbir kar ılı ı olmayan bir kelime kar ımıza çıkar, ikiniz de Türkçe de ildir, buyurursunuz. "Hüküm" niçin mi Türkçedir? Türkçesi yoktur da ondan!

Toplantıyı burada bıraktık. Herkes da ılınca pek sevdim Abdülkadir nan yanıma geldi.

Ben, bir hayli Türk lehçesi bilirim. Yakup Kadri Falih Rıfki lehçesini de bilirim. Yalnız özle tirmecilerin lehçesini bilmem, dedikten soma:

Üzülmeyiniz, hangi kelimedede sıkıntı çekerseniz, onların usulünce Türkçeyle tirebiliriz, dedi.

te, "hüküm" kelimesi... dedim.

Ertesi gün beni buldu. Hazırladı ı bir kâ ıdı uzatı. Okudum. Ne kadar sevindi imi bilemezsiniz. Hemen içeri girdim ve toplantı açılır, açılmaz:

"Hüküm" kelimesinde kalmı tık. Kelime Türkçedir. Çünkü Radlop lûgatmda görüldü ü üzere "ök" akıl demektir ki, bazı lehçelerde "ük" eki ile yapılmı kelimeler de vardır. Bu kelimelerle âhenkle mek için bu da pek güzel "ük" ekli alabilir. O halde "ük" "üm" aklın yaptı ı bir i manasına hüküm" demektir. Aslı Türkçe olan kelimelerin bugünkü söyleni tarzlarını kabul etti imize göre, "hüküm"ü lûgatımıza oldu u gibi Türkçe olarak almamız lazım gelir, dedim.

Bana bu ilmin birdenbire nereden geldi ini anlamadılar ama, hocalarımın ikisi de haptoluverdiler.

*

Atatürk, Türk tarihinin ve Türk dilinin inkâr edildi i devrin adamı idi. O devir edebiyatına göre Türklerin medeniyet tarihinde yerleri yoktu. Türkçe ne ilim, ne de edebiyat dili olabilirdi.

Atatürk milletini, nesillerden beri sürüp gelen bu a a ılık duygusundan kurtarmak için kendini dile ve tarihe verdi. kisinde de, sırf bu asıl duygu ile, zolamalara kadar gitti. Bir zamanlar lûgata alman her kelimenin Türkçe oldu unu izah etmek merakı bu yüzden arttı.

Türk Dil Kurultayı ve Hüseyin Cahit

Moskova'da milletlerarası yazarlar kongresinden stanbul'a henüz dönmü tüm. Ak ama do ru Dolmabahçe Sarayında Atatürk'ün elini öpmeye gittim. Deniz üstündeki balikonlardan birinde oturuyordu. Dil Kurultayı toplanmak üzereydi. Bu toplantıya yeti mek üzere acele etti imi söyledi im zaman:

Tam da gününde geldin, dedi. Bu ak am sofrada arkadaşların Hüseyin Cahit Yalçın'a cevaplarını dinleyeceksin.

Hiçbir şey bilmiyordum. Biraz sonra örendiğime göre Kurultayı hazırlayanlar edebiyat öğretmenlerinden birçoğunu dil davasına dair fikirlerini söylemeye davet ettiler. Bu arada Hüseyin Cahit Yalçın'a da mektup gönderdiler. Yalçın hiçbir şey söylememeyi daha uygun bulan ihtiyatlı arkadaşları gibi yapmadı. Düşüncelerini açıkça yazdı ve yolladı. Yazısına bir de mektup ekleyerek, eğer bu kongrede daha önceden tesbit olunan bazı kararlara varılmak istiyor da kendi fikirleri bunlara aykırı ise yırtılıp sepete atılmasını rica ettiler. Konferans hazırlayıcıları bir hüküm veremediler. Yalçın'ın yazısını Atatürk'e okudular.

Yalçın Edebiyatı Cedide takımı arasında yazısı en sade olanı, bundan başka arkadaşları içinde dil işiyle uğraşan tek yazarı idi. Mercan'da ben müdürüm iken gramer çalışmaları yaptığını hatırlarım. Bu çalışmalar Mevritiyet'ten sonra basılmıştır. Yalçın, Türkçeyi sadeleştirme ve konularına diline yaklaşıma fikrinde Türkçülerle beraberdi. Osmanlıca mütasabbı deildi. Fakat özleştirmelerin, hele konularını kelimelelerine dokunmanın aleyhindeydi. Doğrusu biz Türkçeciler de bu bakımdan aşağı yukarı Yalçın gibi düşünüyorduk.

Yalçın'ın yazısını sofrada okudular. Atatürk'ün kendisiyle arası iyi olmadığını bilen ve hiçbir yararlanma fırsatı kaçırmayan kişiler Yalçın'ın dil davasını baltalamak istediklerini söylediler. Eski Servet-i Fünuncu Ahmet Hsan Toksöz daha da ileri giderek:

Hüseyin Cahit Bey demek istiyor ki askerlerin dil meselesine karışmaya hakları yoktur, tahrikçileri Melis'e salıvermi.

Yalçın, tezini okumak istemese dahi onu okutmaya ve cevaplandırmaya karar verdiler. Hazır bulunanların bazıları bu

vazifeyi üzerlerine almı lar. te o ak am benim dinleyece im cevaplar bunlardı.

Sofraya oturduk. Atatürk beni soluna aldı:

Sen Hüseyin Cahit'in ne yazdı nı bilmiyorsun. Önce onu okutalım, dedi.

Sonuna kadar dikkatle dinledim. Pek mutedil ve mantıklı bir tenkiddi. Fikirlerinin ço u benim de, samimi dü üncelelerini saklamak ihtiyatkârlı mı göstermeyen arkadaş ların da dü ündükleriydi. Okuma bitince Atatürk yüzüme baktı ve sordu:

Nasıl buldun?

Vallahi Pa am, toplu bir hücum mevzuu olabilecek gibi bulmadım. Söylediklerinin bir haylisi do ru...

Biraz sertçe sözümü kesti:

O halde arkadaş ların cevaplarını dinle. Sen Hüseyin Cahit ol, cevap ver, dedi.

Cevaplar zoraki idi. Ve haylisi kolayca yıkılıverecek zayıf temellere dayanıyordu. Dinlerken büyük salondaki kalabalı ın Yalçın'a hak verece inde, bu cevaplan ise so uk kar ılayaca ında hiç üphe etmiyordum. Cumhuriyetin ilanı sırasındaki polemikler yüzünden eski müdürüm ve "Tanin"deki ilk patronumla selamla mıyorduk.

Ya sizinki?

Müsaade buyurursanız bendeniz kürsüde arzedece im. Kendisine en çok güvenen bu sonuncusu olmalıydı. Atatürk:

Peki, dedi ve bana döndü: •

Yalçm'ı hiç toplantıya getirmemenizi tercih ederim, dedim. Davetlilerden ço u onun fikirlerine katılacaklar. Cevapların ço u Yalçm'm kolayca kar ılayabilece i kadar zayıf. Niçin Hüseyin Cahid'e lüzumsuz bir zafer fırsatı vermeli?

Atatürk kendisine inandıklarını bildiklerinin tenkidleri ni dinleyen, yanında serbest konu ulma cesaretini kırmak istemeyen bir liderdi. Liderler için en büyük tehlikenin, bir sü-kût duvarı içinde dalkavuklar ve yaranıcılarla çevrilme oldu- nu bilirdi. Buna ra men sözlerim pek ho una gitmemi ol- malı ki sofrada ıldıktan soma beni biraz alıkoydu:

Arkada larınla mutabık olmayabilirsin. Ama sen be- nim yakmımdasm. Cesaret kırıcı konu ma, dedi.

Toplantı günü salon tıka basa idi. Atatürk yerine oturdu. Hatipler birer birer kürsüye çıkıyorlardı. Yalçın, pek iyi tah- min etti im gibi, dinleyenler üzerine en büyük tesiri bıraktı. Cevapların hepsi ve en sonuncusu en zayıfı idi. Hele Yalçm'ın bu cevaplan kar ılayı ı kendi lehine tam bir zafer havası ya- ratmı tı. Pek duyu lu ve sezi li olan Atatürk bu durumu gö- rünce, sarayın bir odasında hasta yatan ve açılı törenine bile gelemeyen rahmetli Samih Rifat'm bütün kuvvetlerini topla- yarak kürsüden konu masını rica etti. kinci oturumda ilaçla kendini toparlayan hasta Samih Rifat gerçekten umulmaz bir irade misali vererek konu tu. Samih Rifât iyi bir hatip ve her- kesin anlayamayaca ı üpheli hakikatleri pek iyi derleyip to- parlamasını, indiliklere ilmilik süsü vermesini bilen yüksek kalitede bir demagogdu. Yalçm'ın etrafındaki zafer havasını az çok hafifletmi görünüyordu.

Toplantı da ılırken, Atatürk'ün etrafım saran cevapçıla nn kendisine:

Pa am, Hüseyin Cahit i te bugün bitti, gençlik için ar- tık ölmü tür, dediklerini duydum. O hiç ses çıkarmıyordu.

Ayaspa a'daki evime gitmek üzere karanlıkta saray bah- çesinden çıkarken davetlilerin, bilhassa gençlerin Yalçm'ı ku- attıklarını;

Ya a üstad... Bir sen varmı sın... Dediklerini de i ittim.

Apartmana geldikten be on dakika sonra kapının önünde bir saray arabası durdu. oför bizim daireye geldi:

Pa a Hazretleri imdi sizi bekliyorlar, dedi.

Dün ak amkiler hep sofradaydılar. Hüseyin Cahid'in ikinci ölüm saatinin enli ine hazırlanmakta olmalıydılar. Atatürk'ü biraz durgun buldum.

Atatürk yenilmeyi ve yenilenleri sevmeyen, yenen bir dü manı da olsa onu takdir eden, hatta ona imrenen bir mi zaçta idi. Zekâsı ve sa duyusu yalanların üstünde yüzmeyi bilirdi. Liderlerin en acı talihsizliklerinden biri yalanlar içinde bo ulmaktır. Daima kuvvet ve realite hesaplarına dayanan bir dâhi asker oldu undan onda bu zaafyoktu.

Bir müddet ho be ten, etrafmdakilerin gündüz zaferi üstüne medhiyelerini dinledikten soma, en soma geldi im için en sonuna ili ti im sofrada beni aradı:

Çocu um, dedi, senin hakm varmı .

Ve cevapçılara dönüp arkasında duran karatahtayı göstererek:

Hüseyin Cahit Bey ne yaptı biliyor musunuz? diye ilâve etti, nasıl sınıfta hoca karatahta üzerine bir eyler yazar, sonra onları silgi ile siler, i te hepinizi böyle silgiden geçirdi.

Ak am hayli tatsızca geçti. Kurultayın bende iki hatırası daha vardır. Biri, Atatürk'ün rahmetli Samih Rifat'a Ankara'da benim de evim olan smet Pa a Caddesi'nde dokuz bin liralık, bir ev hediye etmesidir. Rahmetli bu evde ölmü tür. Bu, pek de cömert olmayan Atatürk'ün Kurultay günü ne kadar sıkılmı oldu unu gösterir.

kincisi Yalçm'la ban maklı imdir. Yalnız urasını söylemeliyim ki Yalçm "Fikir Hareketleri" dergisindeki edebiyat eserleri tenkitleri arasında benim kitaplarımı gözden geçirirken, hükümlerinde bu dargınlı ın hiç tesiri görülmemi

ti. Hata Zeytinda ı'ndan bahseden yazısında "Ölmeden önce böyle bir kitap okumaktan bahtiyar oldu unu" söyleyerek beni utandırıcı medinlere kadar varmı tı.

Hafta içinde bir gün "Milliyet" gazetesine gitmi tim. Gazeteyi rahmetli Mahmut çıkarıyordu. Hâkimiyet i Milliye'nin stanbul baskısı gibi bir eydi. Bir aralık telefon çaldı. Ak am'dan orta ım ve arkada ım Kâzım inasi:

Gelip biraz seni görebilir miyim? diye soruyordu.

Biraz soma geldi, gülerek:

Hüseyin Cahid'de idim. Hepsini kendisine anlatmı lar, senin konu tuklarından pek mütehassis olmu . Te ekkür için beni yolladı, dedi.

Soma u hikâyeyi söyledi:

Toplantının ertesi günü Cahit tramvayla bir yere gidiyormu . Arkasına ... (Cevapçılardan biri ve en sert) tesadüf etmi . Kula ma e ilerek:

Cahit Beyefendi, demi , bana kızmı sınızdır. Haklısınız. Ama bu vazifeyi üstüme alarak sizi nelerden kurtardı ımı bir gün anlayınca bana te ekkür edeceksiniz.

ATATÜRK'ÜN SA LI I

Atatürk bir gün bir konu ma sırasında:

Lloyd George'u ben dü ürdüm, der.

Lloyd George Birinci Dünya Harbi somasında zafer hü kemetinin ba bakanı ve zafer politikasının belli ba lı temsilcisi idi. Gazi ve Mü ir Mustafa Kemal Pa a da, nihayet, Avrupa kıtasının bir ucunda Yunan istila ordularını vatan topraklarından sürüp çıkaran bir Türk kumandanıdır, ingilizlere ba - bakan de i tirmekle övünmek bu kumandan için biraz fazla gururlanmak olmaz mıydı? O sohbet meclisinde bulunanlar bu tereddüde katılmı lardır.

Geçen ak am ükrü Kaya'dan dinledim. Lloyd George'a dair son okudu u bir Fransız kitabında ne görse be enirsiniz? Vesikalar Atatürk'ün sözünü do ru çıkarmaktadır, ingiliz ba - bakanının dü mesine sebep, Mustafa Kemal'dir.

Sa olaydı da bu kitabı kendisine gösterseydim... Ve o ak am sofrada sözlerini bir övünü sayanlar için kendisinden afiv isteseydim... diyordu,

Biz Türkler, hele Kuvayı Milliye snasındaki ve daha önceki Türkiye artlarını iyi bilmeyenler, Atatürk'e tam de erini veremiyoruz. Veremedi imiz için de onun, hâlâ neden Türkiye 'yi elinde tutmakta oldu unu anlamıyoruz. 1946'dan beri dü eyazdı ımız tehlikelerden bizi kurtaran odur. Malatya'da, va

kitsiz patlak veren hadise, eyh Sait hadisesi kadar tertipli idi. Hiç kansız bastırılmı tır. Anıt Kabir'e do ru yürüyü lerden daha kolay da ıtılmaktadır. Geçen gün bir yazımda: "Atatürk ya arken bugünkü kadar sa de ildi!" deyi imin sebebi bu idi.

*

Atatürk öldü ü vakit bazı kimseler onun aleyhine hatıralar yazmak merakına dü tülerdi. Zamanmda yazılmayanların ölümünden soma büyük merak çekece i sanılmakta idi. Hatta, pek iyi hatırlarım, devrin hükümeti bu halden hayli tela a dü tü idi. Halbuki ne adaletin, ne de idarenin tedbirler almasına lüzum kalmamı tır. Atatürk aleyhtarlı ı nefes almaya imkân vermeyen bir hava içinde kendili inden bo ulmu tur.

Atatürk dü manlarından biri Hüseyin Cahit Yalçın'a telefonla ba vurur:

Siz ki ilk dil kurultayında yüzüne kar ı mücadele etmi tiniz. te söylemek isteyip de söyleyemedi iniz eyleri artık yazmak fırsatı geldi, demi .

Hüseyin Cahit Yalçın bana bu hikâyeyi anlattıktan sonra:

Ya arken yenilmeyen Atatürk'ün, öldükten soma yeni- lece ini zannedenlere a ıyorum, diyordu.

Hüseyin Cahit Yalçın da o çapta bir milli kahramanın öldükten soma ya adı ı zamandan daha sa kalaca ını bilmekteydi. Ya arken bir milli kahramanın kusurları da kendisi ile beraber ya ar: Ölünce mezara bu kusurlar gömülür, yalnız anları ve erefleri ya amakta devam eder.

Ben de Atatürk'ü tanırdım. Sever ve anlardım. Fakat büyüklü ünün bizi ne kadar a tı ını dört yabancıнын sözlerinden daha iyi ö renmi tim.

Bu sözlerden birincisi, Türkiye'yi hiç bilmeyen, fakat Birinci Dünya Harbi ve soması hadiselerini en iyi takip etmek

le tanınan bir Amerikan gazetecisinin kitabındadır. Muhabir, Lausanne Antla ması'm anlattıktan sonra öyle der: "Garbin ark önünde e ili i hiçbir zaman bu kadar zelilce olmamı - tır."

Eski bir yarı sömürgeyi kapitülasyonlardan ve büyük devletler tahakkümünden kurtaran ilk kahraman o idi.

*

193 8'de ellinci do um yıldönümü töreninde bulunmak üzere Berlin'e gitti imizde Tanrı'nın bu dünyayı yaratmak için yedi gün u ra mı olmasına bile gülecek kadar kibirli Hitler, bütün heyetleri bir büyük salonda kabul etmi ti. Kendisi ortada, yapayalnızdı. kincisi Georing be on adım, üçüncüsü Göbbels de bu sonuncudan be on adım geride durmu - lardı. Hitler Romanya heyetine reislik eden dı bakanmı, ver - di i i i iyi yapmayan bir hususi kalem müdürü gibi paylıyor - du.

Sıra bizim heyete geldi: Mavi gözlerinin bakı ları yumu - ak ve tatlı,

Atatürk bir millet bütün vasıtalarından mahrum edilse dahi kendisini kurtaracak olan vasıtaları yarataca mını ö reten liderdir. Onun birinci talebesi Mussolini'dir, ikinci talebesi benim, demi ti.

a ıp da kalmı tık. Biz Türkler içinde böyle dü ünme - yenlerin ne kadar çok oldu unu hatırlıyorduk.

*

Üçüncü söz, bir Hindu liderinindir. Bugün de Hindis - tan'ın belli ba lı bir ahsiyetidir. Son derece tevazu içinde öy - le demi ti:

Biz bir Asya memleketinin kapitalist bir devlet hâkimi - yetinden tamamıyla kurtulup müstakil olaca ım dü ünemez - dik. Bizim parolamız otonomi idi. Böyle bir memleketin ka - pitalist bir devlet de il, bütün devletler hâkimiyetinden kur

tulup tamamıyla müstakil olabilece im Atatürk ispat etti. Biz istiklalimize kavu abilece imize inandıran odur.

Dört yüz milyonluk bir ülkede hürriyet hareketinin kılavuzlarından birinin sözü idi bu. Atatürk sahiden bu kadar büyük mü idi? Onu imdi bile Adıtürkçülere sormak istiyorum.

Yine 1942'de Hind'de bulundu umuz vakit Çin devleti temsilcilerinden biri heyetin reisi oldu um için bana geldi:

Buraya kadar zahmet etmi ken Çan Kay ek'i görme-ye gitmez misiniz? Ne kadar sevinecek bilseniz... dedi.

Anlattı ma göre Çan Kay ek eski dilde ecnebigiriz dedi imiz yaban sevmez bir milliyetçi imi . Yalnız Atatürk'ün Türklerini yabancı saymazmı . Ba ucunda Atatürk'e ait yazılmı bir kitap dururmu . Sık sık onu okurmu . Çünkü Çin, Atatürk zaferi Lausanne Antla ması ile neticelenmezden önce kapitülasyonlardan kurtulabilmeyi dü ünmezmi .

Yol uzun, vasıtalar güç, Türkiye'de ise seçim zamanı idi. Daveti kabul edememi tik.

Endonezya Cumhurba kanı ile Ba bakam ikisi birden bir muhabire:

Biz Atatürk'ün yeti tirmesiyiz, demi lerdı.

Atatürk Türkiye'den uzakla tıkça, hele Asya'ya do ru uzakla tıkça alabildi ine büyür. Bir hürriyet ve kurtulu dini- nin peygamberi olur. O dedi, derler, ba ka demezler.

Ey cumhuriyet nesli, ki memleketin dört kö esinde bütün kadrolar içindesin, sana bu hikâyeleri Atatürk Türkiye- sinin yeni bir seçim arifesinde yazıyorum.

Nerede Atatürk devrine, inkılaplarına dil uzatan olursa onları Moskof casusları gibi yakala, savcıya teslim et.

Ona dil uzatanlara a ız açtırma!

Çünkü o sensin artık. O sende sa dır.

ATATÜRK VE AMİRAL BRISTOL

Amiral Bristol'un, bir defasında Mustafa Kemal'in hayatını bile kurtardı ı söylene, yeri vardır.

Amerika Büyükelçisi Amiral Bristol, Mustafa Kemal'i pek sevmişti. Hatta gariptir, bir defasında Mustafa Kemal'in hayatını bile kurtarmı tır, dense yeridir.

Mustafa Kemal'e ilk suikast Ankara'da yapılacaktı. İmdi ki Bankası binasının yeri o vakit mezarlıktı. Tam karşısında da kerpiçten bir kulüp binası vardı. Muhittin Baha'nın kulübü derdik. Katiller mezarlığa gizlenecekler, gece geç vakit Mustafa Kemal kapıdan çıkarken vuracaklar, sonra da kaçıp gidecekler. Tertipleri bu.

Ben de geceki davette idim. Yer dar, odalar sıkıcı olmakla beraber, vakit hayli ne eli geçiyordu. İlk günlerinde Ankara'nın gündüzleri neuzibillah idi. Ne bir kadın gölge, ne yüzü güler bir yapı, ne yol, ne cadde... Geceleri uzatmak ve gündüzleri kısaltmak lazımdı. Biz de böyle yapardık, fakat ne de olsa gece yansından biraz sonra da ılmak vakti gelirdi.

Mustafa Kemal, Amiral Bristol'den o kadar hoşlandılar ki karşılıklı, imdiki edebiyat argosu ile nutuk döküp durdular.

Çünkü Atatürk'ün hele o genç çağında ne hafızasına, ne

dikkatine, ne bilgisine, ne de nezaketine dokunurdu. Amiral de pi kin bir denizci idi. Pek çok kimseler çekilip gitmi lerd i. Biz pek yakınları kulüpten ayrılmıyor. Türk Amerikan dostlu unun temel atma törenini brrakamıyorduk. Nitekim somadan sevi tik, kucakla tık, dost olduk, sinema çeki tik, iki Devlet Ba kanı mektupla tılar, Amerika turistleri Ayasof ya'dan sonra Mustafa Kemal'i görmek istediler, hepsi oldu da para alamamı tık. Roosevelt Atatürk'e en büyük adam diye baktı ı günlerde bile dolar bizim paraya en küçük akça gözüy le baktı. Halbuki biz Amerika'ya nerede ise haritalarımız da dolaristan diyecek kadar para hatırı için yakla mak isteriz.

Her ne ise, gece saat bir, iki, üç, dört, altı, yedi... Ortalık iyiden iyiye a armca haydutlar:

Fırsat kaçtı, demi ler, sıvı mı lar.

*

zmir suikastından ise Atatürk kendi kendini kurtarmı - tır. Bu tertip büsbütün tehlikeli idi. Katiller açık arabanm mut laka son derece yava layaca ı bör dönemeci seçmi lerd i. Ora da karakol da oldu u için herkes büsbütün gaflette olacaktı.

Atatürk'ün seyahatlerde bir âdeti vardı. Hareket saatini pek yakınlarından ve kendisini u urlayacak olanlardan ba ka kimse bilmez, fakat asıl ehemmiyetlisi, çok defa varaca ı sa at hiç belli olmazdı. zmir suikastı, Atatürk yolda kalıp gecik ti i için, haber almı olmasmdan korkan tertipçilerden birinin, haber vererek kurtulaca ı ümidiyle Valiye gidip her eyi an latmasından iflas etmi tir.

Bu suikast hadisesi, zamanın bütün artlan arasında mu hakeme edilmezse, mahiyeti anla ılamaz. ttihat ve Terakki umumi merkezinin son bazı ahsiyetleri ile eski komitecilerin, inkılapları benimseyen halk yı mlan arasındaki tahrikle ri o hali bulmu ta ki rejimin ayaklan sallanıyordu. Atatürk t

tihat ve Terakki devrinde dahi komitecilik etmemi , öldürü cülük yolunu hiçbir zaman do ru bulmamı , bilakis 1909 Se lanik Kongresi'nden soma kendisi komitecilerin idam tehdi dine u ramı tı. Hiç kimsenin canına kıyılmasını rüyasında bi le görenlerden de ildi. Ke ke zmir ve Ankara sehpaları da ku rulmasaydı! Gerçekte bu sehpararın inkılabımızın temel direk lerinden olu u, insan gönüllerini hüzünlendirir. Fakat gerçekte budur. nkılap rejiminin otoritesi de, tarihin birçok ihtilal leri gibi, fakat hepsinden çok az, binlerce defa daha az, ted hi lerden kuvvet almı tır. Ke ke almasaydı!

Asıl ehemmiyetli olan Atatürk'ün ilk Cumhuriyet yıllarında öldürülmesi idi. Atatürk'ün 1923'ten soma hiç olmazsa on be yıl ya amasım, Türk milletinin ne kadar büyük talihi oldu unu, 1923'ten dokuz yıl somaki hallerden anlamıyor muyuz?

TAR H UNUTMA!

(A a ıda okuyaca nız tarihçe, 30 A ustos zaferinin ilk yıldönümündeFalih RıfkıAtay tarafından "Ak am "gazetesinde yazılmıştır. 24 A ustos 'tan 30 A ustos 'a kadar geçen bir hafta içinde Türklük kaderinin nasıl ba döndürücü bir hızla döndü ünü gösteren bu tarihçeyi o günleri görmemi olanlar için tekrarlayalım.)

24 A ustos Gazeteler, Fethi Bey'in Londra'daki erait ve teklifatından bahsetmektedir. "Lifild" ajansının bir tebliğine göre, Lloyd George mart teklifatı reddedildi i takdirde bu teklifatın istikbal için keenlemyekûn addedilece ini Türklerle bildirecektir. "Ak am" gazetesinin bir serlevhası: "Konferansa ne zaman davet edilece iz?"

25 A ustos Venedik'te akteedilecek konferans hakkında henüz hiçbir tebli olmamı tır. ngiliz sansürü tarafından bazı artlan tayyolunan bir havadise göre konferansa aynı zamanda Ankara hükümeti ve Babıâli davet edilecektir. Babıâli muhahaslarına ya zzet veya Tefik Pa a riyaset edecektir.

26 A ustos Her gün oldu u gibi matbaada çalı ıyoruz. Henüz Çatalca üstüne yürüyen Yunan fırkalanndan endi e içindeyiz. Bir rivayete göre e er biz son teklifleri reddedersek, Yunanlılar stanbul'u alacaklar. Bütün ümit Fransız i gal ordusunun ve siyasetinin mukavemetine ba lıdır. Henüz Sa

ray, Babîâli ve hepsinin fevkinde Kroker Oteli'nin saltanatı var. Rum ve Ermeni sansürlerinden geçirebilmek için yazılarımızı bin itina ile yazıyoruz.

Ankara yolcularından bermutad hazırlık ve harp haberleri alıyoruz. Bu haberlere kendilerinin de inandı ı yok. Fakat hemen herkesin kafasına u "fıkr i sabit" yerle iyor: Bu sonbaharda e er Ankara iyi kötü bir harekette bulunmazsa, kı nın Anadolu'yu tutmak mümkün de ildir. Ordunn siperler içinde bir kı daha geçirmeye tahammül edece inden üphe ediyoruz. U sanç umumdur. Zafer kelimesi, ancak politika edebiyatının a zında, salahiyet sahibi zarmettMerimizin hemen hepsi bizim bir taarruz te ebbüsümüzün cinnet oldu u kanaatindedir. Soma ö rendik ki, Ankara'da dahili vaziyet daha ba ka türlü de ildi. Zafere iman etmi olanlar orada da ekall i kalil (azınlıkta) idiler. Bir gözümüz Çatalca'da, bir gözümüz Londra'da, siyasetin ani bir kararını bekliyoruz.

" Ne yapaca ız?" Hepimizin dilinde bu acı sual var; saat on bire geliyor. Arkada larımızdan biri odadan içeri girdi, yüzünde sır ta ıyanlara mahsus bir acıplık göze çarpıyor.

" Size Hilal i Ahmerden (Kızılay) bir havadis getiriyorum, fakat son derece ihtiyat ile yazalım, do ru çıkmayabilir" dedi. Havadis uydı:

"Bugün ö leyin ehrimizin salahiyettar menabiinde (kaynakları) Kocaeli mıntıkasında Türk ordusu tarafından harekât ı mühimme i askeriye icrasına ba landı ı söylenilmekte idi. Vakit geç oldu undan dolayı bu harekâtın bir taarruz mukad demesi mahiyetinde olup olmadı nı tahkik edemedik. Havadisimizin mevsukiyetine itimat etmekle beraber, karilerimizin tebli i resmilerimize intizar etmelerim tavsiye ederiz. Haber do ru ise Allah ordumuzla beraberdir, neticeye itminan ile muntazır olabiliriz."

Ve tam altında Ajans Röyter'in bir tebli i: Murahhaslar Venedik'te ya Saray i kralide yahut Lido adasında içtima edeceklerdir."

27 A ustos Roma'dan bir küçük telgraf var: "Menderes vadisinde Türk ileri hareketi teyyüd (gerçekle iyor) ediyor."

Atina'dan gelen ba ka bir telgrafta deniyor ki: "Türkler vakıa cephenin bazı noktalarında kuvvetsiz müsademelere teebbüs etmi lerdir. Bu faaliyet ehemmiyetsiz müsademeler mahiyetindedir."

Hilali Ahmer 'den, Fransız mehafilinden, her taraftan tahkik ediyoruz. Muhbirler havadissiz dönüyor. Ak ama kadar öldürücü bir merak içindeyiz. Havada asabiyet var.

28 A ustos Anadolu, telgraf ve posta muhaberatını tatil etmi tir. Motorlar ve kayıklar Anadolu ile stanbul arasında münakalattan men olunmu tur. Ve ilk do ru haber: "Ordumuz Afyonkarahisar cephesinde Yunan hatlarına taarruz etti. Yunan tebli i ise mütemadiyen muvaffakiyetsizli imizden, geri çekildi imizden bazı kariyeleri birer müddet i gal etti imizden bahsediyor.

Istırap içinde eziliyoruz: " Muvaffak olamazsak, her ey bitti, de il mi?" Bu suale herkes: " Evet!" cevabını veriyor. Ya Mustafa Kemal Pa a, o nerede? Herhalde taarruzu bir maksada veriliyor. Bazıları diyorlar ki: " Meclis'teki muhaliflerden o kadar bıktı ki herçebadâbat bir harekete geçti." Bu herçebadâbat" sözünü reise bir türlü yakı tıramıyoruz. Muhakkak bir bildi i, bir dü ündü ü var. Fakat nedir? O esnada bir lahza o nun beynindeki esrara vakıf olmak için canımızı verece iz. stanbul'u taarruzun muvaffakiyetinden somaki meserretten ziyade, bir ric'atten somaki facialar i gal ediyor. Sokakta ecnebi askerlerim bizi yeme e hazırlanan canavarlar gibi görüyoruz.

29 A ustos Anadolu hâlâ susuyor. "Ak am" da rivayet kabilinden bir havadis: "Bir habere göre askerlerimiz Afyon karahisar'a girdiler." Fakat altında meseleyi tasrih ediyoruz: "Bu sabah telgraphane hiçbir malumat almamı tır. Yunanlılar da ö leye kadar hiçbir tebli vermediler."

30 A ustos Anadolu tebli leri karanlık içinden ilk ı kları getirdi. Dört sütun büyük serlevha ile u havadis veriliyor. "Ordumuzun sol cenahı dü manın bir seneden beri tahkim ve tel örgülerle takviye etti i üç sıra siperden mürekkep müstahzar mevazii tamamen zaptederek süngü hücumlarıyla Afyon karahisar'a girmi tir. Üsera (esirler) ve ganim pek çoktur."

Rivayet istedi iniz kadar: Eski ehir'i zaptetmi iz, Bilecik Bo azı ate imiz altında imi . Bir ak am gazetesi bizi fersah fersah geçiyor, hatta U ak'm alındı nı bile yazmak gayretke li ine dü üyor. Aramızda öyle konu uyoruz: " Anlaşıyor ki U ak Bursa hattını alaca ız. imdiden meseleyi bu kadar büyütmeye ne lüzum var? Ahali muvaffakiyetimizin derecesini ölçmek imkânlarım kaybedecek..." Bu gazetenin havadisleri muhayyel, buna üphe yok ve biz meslek, biraz da siyaset endi esiyle onun bu yaygarasından sıkılıyoruz. Me er o gün Yunan ordusu artık yokmu ; hakikat, ak am uydurucu sunun hayalini bile geride bırakmı . Me er o gün izmir'e do ru yürüyormu uz.

31 A ustos Sönük bir gün, son havadis u: "Taarruzumuz olanca iddetiyle berdevamdır, yalnız henüz resmi haberler gelmemi tir." Gönlümüz kararıyor. Acaba bir bozguna mı u radık?

Ertesi sabah zafer haberleri tevali (devam) etti. Gazeteleri sormayınız, hepsi serlevha halinde çıkıyor: "Yunanlılar Dumlupınar meydan muharebesini kaybettiler; kahraman ordumuz ma lup Yunan kıtaatını U ak'tan evvel yakalamı ve

kısmı küllisini imha derecesinde bir hezimete u ratmı tır. Eski ehir istirdat edilmi tir. Mukaddes Bursa'nın istirdadı haberrine an be an intizar ediyoruz."

Fakat henüz izah edemedi imiz bir nokta var: Bizim tebli lerimiz pek ihtiyatlı geliyor. Erkân 1 Harbiye'nin sükutunu bir türlü anlayamıyoruz. Bu son mübhemiyet günlerinde, galiba eylülün biriydi, ak am üstü adaya gidiyordum. Vapurda büyük bir Rum kalabalı ı vardı. Eski yeisleri gitmi , bir eyler konu uyorlar, gülü üyorlar, bize garip bir tarzda bakıyorlardı... Merakla soru turdum, acaba ani bir musibete mi u ramı tık? Arkada larımdan biri, çeneleri kilitlenmi , yanıma sokuldu, kula ıma e ilerek: " Güya bozulmu uz. U ak'ta Mustafa Kemal Pa a'yı esir almı lar."

O dakika nasıl ölmedi ime hayret ediyorum. Geceyi nöbet içinde kendini kaybeden bir a ır hasta gibi hezeyan içinde geçirdim. Sabahleyin matbaaya can attık; kimimiz Hilal i Ahmere, İdmimiz Beyo lu'na ko tuk. ehirdede büyük ya murlardan evvelki bo ucu hava vardı, teneffüs edemiyorduk. Hilal i Ahmer Ankara'ya sordu. Ak ama kadar heyecan ve ate içinde dola tık, durduk.

Nihayet Hilal i Ahmere bir ifre geldi ini haber verdiler. Bu ifre âdeta Türk tarihinin anahtarı idi; gittik, u haberi okudular: "Yeni Yunan Ba kumandanı General Trikopis, Erkân 1 Harbiye Reisi, Levazım Reisi, Cmüçüncü Fırka Kumandanı 2 Eylül ak amı U ak civarında esir edilerek Mustafa Kemal Pa a Hazretleri'nin karargâhlarına gönderilmi tir. Ba kumandan Mustafa Kemal Pa a Hazretleri esirlerine nezaketle muamele ederek yeni ba kumandanı mukadderatın bu cilvesinden dolayı teselli eylemi tir."

Güya havadisi gizli tutacaktık, Ankara'nın tenbihi böyle

idi. Mmkn olsa gazeteyi bir tarafa bırakıp mnadi gibi sokaklarda ba ırıldık. Susmak ve saklamak mmkn m idi?

Nihayet "Ak am" gazetesinin matbaa pencerelerinden, sokakta ıldırım gibi saçlarını yolan, g üslerini dven, yerlere yatarak ırpman halka tevzi etti imiz nüshası ve bütün sayfayı dolduran kli e: "Elhamdülillah izmir'e kavu tuk."

Ba kumandan ilk günü beyannamesini u cümle ile bitirmi ti: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!.."

Ve son günü hadiselere u cümle ile nihayet veriyordu: "Akdeniz hedefine varıldı."

ÇANKAYA'DA GURUP VARDI!..

Atatürk'ün kuvvetli hafızasında ilk zaaf alametleri: Flor-ya kö künde bir ak am ilk maddi çökü ve sarsılı halleri Atatürk'ün hayran kaldı ı mizaç hususiyetleri ilk te his ve sonrası Çankaya 'da son sofrası

Kendisini zmir'de yakından tanıdı ım zaman:

Pa am bilir misiniz sizi ilk defa nerede görmü tüm, di-ye sormu tum.

Evet, dedi, Edirne Valisi Hacı Adil Bey'le beraber Di metoka'ya gelmi tiniz. Biz de Fethi Bey'le gelenleri kar ıla-maya çıkmı tık. Hacı Adil arabada yanma Fethi Bey'i almali idi. Enver'le Fethi Bey'in arası açık oldu u için ne olur ne ol-maz yine sizi aldı.

Dona kalmı tım. "Tanin" muhabiri olarak Edirne'ye gi-di im 1913 'te idi. smi yeni yeni duyulan bir gazeteci idim. Mustafa Kemal Bey'i görmü , fakat kendisi ile fırsat bulup görü ememi tim. 1922'de, bunca hadiselerden sonra bana, kendimin bile unutmı oldu umu hatırlatmakta idi.

Hafızası, hayühuy içinde geçen karmakarı ık ve kalabalık bir gecenin en küçük vakalarını ve konu malarını ertesi ak-am teferruatı ile anlatabilecek kadar kuvvetli idi.

1937'de hayli uzun süre bir Almanya seyahatinden stan-bul'a dönmü tüm. Sonbahara do ru idi. Henüz deniz kö kün

de oturan Atatürk'ü görmek üzere Florya'ya gidip yaverler da-
iresine u radım. Ba yaver:

Taraçada nönü ile konu uyor, dedi.

Acele yok. Ak am misafirlerle beraber görürüm, dedim.

Bir aralık ba yaver bir i için yanma gitti. Dönü te:

Bana bekleyen kimse olup olmadı ını sordu. sminizi
söyledim. Hemen gelsin, dedi.

Kalkıp gittim. Ba bakanla küçük bir masa önünde oturu-
yorlardı, ikisinin de pek ne esi yoktu. O vakitler Bankası çev-
releri hükümetin dar buldukları para politikasından ikâyetçi
idiler. nönü de para de eri üstünde titremekte ve enflasyona
do ru yayılmak ihtimallerinden pek ürkmekte idi. Me er da-
ha önce bu mesele üzerinde sertçe bir konu ma olmu . Atatürk
biraz sıkılmı olmalı ki bahsin kapanması için geldi imi du-
yunca beni ça ırmı tı:

Çoktan beri bulu amadık. Seyahatiniz nasıl geçti, dedi.

Almanya'daki davetliler arasında idim. Birçok yerleri do-
la tık. Hitler Almanyası'm yakından tanıdık.

Yahu sana bir sual sorayım, aht denilen adam Hitler'e
bunca parayı nasıl bulup verebiliyor? Harcadı ı milyarların al-
tın kar ılı ı mı var?

Vallahi pa am bilirsiniz, ben mali i lerden hiç anlamam.
Fakat sanıyorum ki Almanlar, mesela Adana sulaması gibi,
kendi kendini ödeyecek i ler için para kar ılı ım aradıkları
yok. Fakat hiçbir gelir vermeyecek olan amlar gibi i ler için...

nönü birden sözümü keserek ve aht hokkabazlı ının bi-
zim için mahzurlarından bahsederek, hazineyi bata a sürükle-
yece ini söyledi. a tım. Belki de nönü para bolla ması fik-
rini güdenlerle konu tu umu sanmı tı. Bir müddet soma mi-
safirler geldiler, sofraya geçtik.

çki âleminde sabahlara kadar kalsa, hafızasının bulandı
ma pek az rastladı ımız Atatürk, henüz ilk kadehi tamamladı

diktan biraz sonra, iki üç gece önce masada iki arkada ı arasında geçen bir vakayı ele alarak, bana döndü:

O ak am sen de burada idin, haklı mıyım, de il miyim, diye sordu.

çim ıstıraptan burkuldu. Kalabalık arasına gelmemi tim. Bir vaka ile geçmi olan yarım saat öncesi bile hafızasından silinip gitmi ti. Nihayet 56 ya ında idi.

Atatürk'ün bizi a ırtan hassalarından biri de vücutça ve kafaca yorulmaksızın, dikkati hiç gev emeksizin çalı ma kabiliyeti idi. Ertesi gün manevrada beraber çalı aca ı arkada ları ile gece yansına kadar gazinoda kaldıktan ve onlan uyumaya gönderip kendisi verece i vazifeleri hazırlamak üzere sabahladıktan soma, öyle bir yüzünü yıkayıp tıra olarak, yine herkesten erken kıtaları ba ına gitti ini dostlanndan duymu tuk. Ben 43 ya ile 58 ya arasında yakınında bulunmu tum. Memleket dola malannda maddi zahmetlere hepimizden fazla dayandı ım görürdük. Bir defa Dikmen kırlarında bir piknikten soma ko macalı bir bohça oyunu oynamı tık. Bir delikanlı kadar çevik, hızlı ve se irtgen idi. Büyük nutku 47 ya ında yazmı tır. Çalı ma odasında yan ayaküstü, yan oturarak ve yüzlercesi arasından vesikalar ayırarak, nutkunu dikte ederdi. Yorulan de i irdi. Bir defasında pek genç bir arkada ı baygınlık geçirmi ti. Ak ama do ru bir banyo aldıktan soma hiç dinlenmeden sofraya iner, o gün yazdıklannı bize okur veya okutur, hadiseler üzerinde tartı malar yapardı. Bir kitabı merak edince, koskoca bir cilt de olsa, bitirmeden uyumaz veya pek az uyku aralaması ile okumaya devam ederdi. Soma sofrada etrafını çizdi i fıkralan tekrarlardı. E er bildi iniz bir eserse, Atatürk'ün en can alıcı fikirler üstünde durmu olunduunu anlardınız.

Atatürk ak amlan bir müddet bilardo oynardı. Açık hava

da ve at üstünde geçen subaylık ve komutanlık hayatından sonra uzun oturuculuk devrinde bu oyun onun ba lıca idmanı idi. 1937'de, çok defa, geç vakit yukarı kattan inip, istakayı bir iki defa vurduktan sonra kesilerek rengi ve bakı ları yorgun:

çeriye geçelim, demeye ba lamı tı. O zamanlan dil i i ile u ra tı ndan, yahnız dima ını alabildi ine zorlandı ını ve bunun da sinirlerini alt üst etti im görüyorduk.

Maddi bir çökü ve sarsılı hali vardı. Sanki artık gitmeyen, gitmek istemeyen bir eyi, e ilmez, bükülmez iradesi ile kendi içinden kendi itiyordu. Kalp, onun e siz hayatiyetini kaplayıp tutamıyordu.

Arkada larına kar ı sonsuz denilebilecek bir müsamahası ve dü manlarına kar ı bile en kızdıncı vakalarda hislerini uzun müddet kapalı tutan sinir hâkimiyeti Atatürk'ün hayran kaldı ımız mizaç hususiyetleri arasında idi.

Yakup Kadri, Ru en E ref ve ben Çankaya'daki eski kökünün hemen her ak amki davetlilerinden idik. inkılabın heyecanlı ve evkli günlerinde birçok defalar gün a anırken evlerimize dönerdik. Atatürk istedi i kadar uyumakta serbestti. Fakat biz gündüz de çalı mak zorunda idik. Her ak am de i en misafirlerden biz de i meyenlere, kimseye haber vermeden erkence çıkabilmek müsaadesini vermesini istemi tik:

Do ru, dedi, siz gidin, ama arkanızdan çıktı tı ımı i itirseniz ehemmiyet vermeyin. Çünkü herkes sizin gibi yaparsa ben kiminle oturayım?

Meclislerine ve sohbetlerine doyum olmadı ı için yine de geç saatlere kadar kalırdık. Biz onu bir babadan farksız sayar, bir can arkada mdan farksız severdik. O da bizi genç karde leri bile de il, ya farkı azlı ına ra men o ul gibi tutardı.

Eski kö kün yemek odasmdan bilardolu hole çıkılan kapı yanında bir kanepesi vardı. Bir gece yorulmu , sofradan kal

karak kanepeye uzanmı tım. Bir aralık kapının açıldı ını hissettım. Atatürk idi. Sıçrayıp affedersınız, demeye bile fırsat kalmadı ından uyumu lu a vurdum. El yıkayaca ı yer, tam karımdaki mermvenin sahanlı ında idi. Atatürk'ün beni uyandırmamak için ayak ucuna basar gibi yava ça merdiveni çıktı ını, hâlâ gözüm ya ararak hatırlarım.

1937'den soma asabi muvazenesinin gitgide bozuldu unu görüyorduk. Pek alıngan olmu tu. Devamlı bir bo anma ihtiyacı içinde kıvranan sinirlerini güç tuttu unu hissederdik. Hele sofraya biraz uzadıktan soma pek dikkatli davranırdık. Ben cıgarayı bırakmı tım. Ara sıra pipo içerek avunuyordum. Bir gece geç vakte kadar süren dil bahisleri arasında usulca kalkarak yaverler odasına gittim. Niyetim bir pipo içmekti. Daha tütün kesesini cebimden çıkarmadan bir garson geldi. " Pa a hazretleri sizi istiyorlar!" dedi. Daha o gitmeden bir ikinci, bir üçüncüsü ko tu. Hemen odaya döndüm. Sapsarı idi. Bir hayli söylendi i de belli idi. Yerimi bo gördü üne sinirlenmi ti. Kendinden kaçınılıyor ve kaçılıyor vehmi içinde, hiçbir kayıtsızlı a tahammülü kalmamı tı. Bana:

Nerede idiniz, diye sordu.

Biraz ba yaverin yamna gitmi tım.

Gecenin bu geç saatinde ba yaverle görü ecek i leriniz ne idi?

Hayır efendim, görü meye gitmedim. Ben bir senedir cıgarayı bıraktım. Fakat nikotini bırakamadım. Ara sıra pipo içiyorum. Büyükle rin yamnda pipo içilmeyece i için dı arı çıkmı tım, dedim. Choc kuvvetli idi:

Pekiyi, buyurun, oturun dedi.

*

Bütün bunların sebebi, karacı erini için için kemiren onulmaz bir illet oldu unu bilmiyorduk. Bu, öne hafıza zayıflamasından ba lamı tı. Soma sık sık burun kanamaları devri geldi.

Daima yanında bulunan hekimlerinin neden bu araza ve umumi çöküntüye dikkat etmediklerini ve hepsini pek basit birer sebebe ba layarak geçi tirdiklerini do rusu hâlâ anlayamıyorum. Burnu kanadıkça, biraz bakarız, geçer, derlerdi. Sonra kaınmalar ba ladı. Atatürk eski Osmanlı tabiri ile pek "müed deh" bir efendi idi. Meclis'ten hususi bir ihtiyaç yüzünden kalkması lazım geldi i zaman bile, yakınlarından birine:

Galiba sen bana bir ey söyleyecektin, gibi bir bahane bulur, beraberce oda veya salondan çıkarlar, ona:

Sen biraz bekle, der ve el yıkamaya öyle giderdi. Sonra beraber dönerlerdi.

Atatürk ka ınmaya, hem de e ilerek bacaklarım ka ıma ya dayanamıyordu:

Bu evde gözle görünmez kırmızı böcekler varmı , diye tutturmu tu.

Evde ba ka hiç kimse ve hiçbirimiz böyle bir rahatsızlık duymuyorduk. Fakat kendisini teselli etmek için aym üpheye dü tüklerini söyleyenler de olurdu. Hatta bir seyahatte evin ba tanba a en'tesirli ilaçlarla temizlenmesini emretmi ti.

*

Çankaya'da gurup vardı. Güne ufkun üzerinde artık kı zanyordu. Atatürk, bizim elimizden, yirminci asrın en büyük milli kahramanı milletin elinden, bir büyük deha insanlı ın elinden gidiyordu. Askerlikte ve politikadaki hiç a maz sa - duyusundan ba ka, bütün maddi manevi varlı ında bir göçü hali seziyorduk. Atatürk, sonsuz ölüm ülkesinin e i inde idi. Onun, bir dönülmez yolda bizden uzakla tı ını yana yana an lıyorduk.

Hatay, büyük ıstırabı idi. Sanki bir can sevgilisi a yar kuca ında imi gibi, çırpmıyordu. Bu çırpını larının pek de tabii olmayan bazı ta kınıklara varmasından kaygılananlar da olmu tu:

Acaba bir sabah uyanıp memleketi harbde mi bulaca ız? diye sorarlardı.

Ama onun son bakı saniyesine kadar süren askeri ve siyasi sa duyusu, sinirlerine, ruh ate lerine ve gönül nöbetlerine hâkim olmakta devam ediyordu. Bir ak am sivil arkadaşlarından birinin:

Pa am, ne diye kendinizi bu kadar üzüyorsunuz? Yarın bir tümen asker yollarsanız Hatay'ı alırsınız. Almanlar Renani'ye girdiler de sanki Fransızlar ne yaptılar? Renani için harekete geçmeyenler, Suriye'nin bir sanca ı için mi Türkiye ile harbe kalkı acaklar? demesi üzerine gözleri birden durarak ve durularak:

Evet, yarın sabah bir tümen asker yollasam, Hatay'ı alabilirim. Renani için harekete geçmeyen Fransızlar bir Suriye sanca ı için bizimle harbe girmezler. Bunu da bilirim. Fakat ya bu sefer eref ve namus meselesi yaparlarsa? Milletler belli olur mu? Ben bir sancak için Türkiye 'yi harp tehlikesine sokmam, diye cevap vermi ti.

Nihayet tıp, zalim te hisini koydu. Kendisine gerçe i oldu u gibi söylemediler de, tam bir perhiz disiplini içine aldılar. Birkaç gün yatak odasında kaldı. Bir ak am ba yaver beni telefonla arayarak karımla beraber Atatürk'e ak am yeme ine davetli oldu umuzu bildirdi. Gittik. Birkaç ki i idik. Atatürk, solgun ve sararmı , masaya oturdu:

Ben hiçbir ey içmeyece im. Fakat bir eyler içiniz. Konu unuz. Bir müddet böyle yapalım, dedi.

Ak am sessiz ve ne esiz, o ve herkes kendi içine bükülmü ve büyük bir sırrın karanlı na gömülmü olarak geçti. Fırından sonraki deniz gibi, bitkin bir durgunlu u vardı. Dudakları güç oynuyordu. evk, onun bahçesine son yapraklarını dökmü tü. O kadara güzel ince dudaklarının o kadar tatlı ve ısıtıcı gülü ü, bir ıtır gibi uçmu tu. Baba Atatürk, arkadaş Ata

türk, karında Atatürk, varlı ı bir hava gibi içini kaplayan, daha on yıl önce en güzel tanrılardan daha güzel, Omiros'un (Horneros) kahramanlarından daha destankâri, alt a saçlı, çevik ve kıvrak, o 43 ya ındaki gencin hatırası, bir asırlık eski ve uzak bir hayale dönmü tü.

O ak am Çankaya'da dostları ile son sofrası idi.

Ankara istasyonunda son defa selamlamaya gitmi tik. Güneyden gelen trenden indi, garın salonuna kadar güçlkle geldi, ayakta duramayarak oturdu. Yanımda bulunan Saraço lu:

Falih, Atatürk'ün derisinin rengine bak. Bu bir ölü rengi... dedi.

Daha önce, Bursa'da bir kriz geçirdikten sonra vapura binerken Ali Fuad Cebesoy'a:

Bu ba ka hastalık... Bildi iniz hastalıklardan de il bu... Ak am erifler hayırlar olsun! dedi ini i itmi tim.

Bu bir ayrılık çe mesi vedaı idi: Atatürk'ü bir daha geri gelinmeyen sefere yolcu ediyorduk.

Son acı hasretlerinden biri, iyi olursa bir yaylaya gitmek, orada serin kaynak sulan ve süt içmek özlemesi olmu tu. kincisi de orduyu ve halkı 15'inci yıldönümü töreninde bir daha görebilmektir. ereftribünündeki asansör bunun için yapılmı tı. Anadolu yaylalannındaki koyun sürülerinin çan sesleri kulanda, çelik mi fer ba lıklı askerlerinin ve önlerinden geçti i vakit çılgınca alkı tutan halkının hayali gözlerinde, bir vatan ve bir millet kurtarıcısı, en hazin bir gurbet yalnızlı ı içinde gözlerini kapadı.

O gün yandık. Günlerce, haftalarca, üstümüze memleket yıkımlı gibi, bir can bunaltısı içinde kıvrandık.

Atatürk, imdi bu atolar üzerinde ya döken gözlerim ka pamncaya kadar, senin hatıralarım bekleyen nöbetçi neferi olmak erefim, önrümün son vazifesi sayaca ıma emin ol!

Senden önce ölmek ne bahtiyarlığımı .

KISA HATIRALAR VE FIKRALAR

"Mekke 'ye apka ile gireceksin!"

Atatürk sa iken, büyük slam kongrelerinden birine biz de ça rılmı tık. Kongre Mekke'de toplanacaktı. Atatürk'ün bir delege göndermeye razı olup olmayaca nını merak ediyorduk.

Hiç tereddütsüz karar verdi. Türklü ünden kibir denecek kadar gurur duyan büyük adam, milleti ile aynı dinden olanları da gerilik ve kölelikten kurtulmu görmek için elinden geleni yapmak istemi tir. Müslümanlık yeniden ereflendikçe nasıl Türklerin bunda manevi bir hissesi olacaksa, on milyonlarca Müslüman ya geri, ya köle kaldıkça bundan Türklere de bir utanç payı dü memek ihtimali var mı idi?

Biliyordu ki Mekke'ye apka ile gidilemez. Amma daha iyi biliyordu ki ba lık ve kıyafet de i tirmekle din de i tirece ini zanneden bir cemiyet de ne gerilik, ne de kölelikten sıyrılabilir. Milletvekillerinden Edip Servet Tör'ü ça ırdı:

Mekke'ye gidip beni temsil edeceksin, dedi. Türksün ve Müslümanım. Türklük, Müslümanlı ın öncüsü ve kılavuzudur. Müslüman milletleri medenile mekten alıkoyan bätıl itikatları yıkmak için Mekke'ye apka ile gireceksin. Kara taassup seni parçalamaya bile kalksa, ba nını vereceksin, fakat e ilmeyeceksin.

E dip Servet Tör, Mekke'ye apka ile girdi. Müslüman delegelerinin en fazla itibarlısı o idi. Kongrenin sonuna kadar, Mustafa Kemal mucizesine hayranlık duyan heyetler arasında, Kemalist Türkiye'yi efendice temsil etti.

Malatya kayısıları

Bir seyahatten dönüşünde Malatya'ya u rayan Atatürk kendini pek sıcak kar ılayanlarla görüşmek için belediyeye gider. Salonunda yerli mahsullerden örnekler göstermek üzere bir vitrin varmı . öyle bir gözden geçirir, altın sarısı kayısılarla dolu bir kutu pek hoşuna gider:

Ne güzel kayısılarınız var, der.

Önü ilikli Belediye Reisi:

Evet efendimiz, pek nefistir kayısılanmırz, dedikten sonra daha iyi görmesi için kutuyu vitrinden çıkarıp kendisine getirir. Atatürk:

Cidden güzelmi , diyerek ve ikram edeceklerini sanarak birkaçını yemeye hazırlandı ı sırada Belediye Reisi:

Evet efendimiz çok güzeldir, der ve kutuyu alıp yine vitrine götürür.

Atatürk böyle hallerde pek "mahcup delikanlı" idi, imrentiden yutkunur, biraz sonra yanındakilere:

Artık dönelim, der.

Trene binip Ankara'ya yollanırlar.

Ankara'da hiç üphesiz Malatya milletvekillerine azizlik etmek için:

Geceyi Malatya'da geçirecektim, ama benden bir kutu kayısıyı esirgeyenlerin nasıl misafiri olurdum, diye hıncını almı tı.

*

smet Pa a Lozan'a nasıl gönderilmi ti?

Cephe kumandanı olarak Mudanya görü melerini idare eden smet Pa a, Lausanne'da Türkiye delegelerine reislik etmeyi hatırına bile getirmemi ti. Atatürk'ün kendisinden dinledi imize göre, Franclin Bouillon kendisine:

Barı konferansında siz bulunmalısınız, demi ti.

Atatürk:

Olabilir, ama ben memleket dı na gitmem. Konferansı zmir'de toplayabilir miyiz, diye sorması üzerine Franclin Bouillon:

Sizinle görü ebilecek kadar ehemmiyetli ahsiyetleri zmir'e getirebilece inizi sanmıyorum, cevabını verdi.

O halde Türk ba delegesi, ben olmam. Siz tanıımı oldu unuz arkadaş ların arasından bu i i en iyi kim yapabilir, dersiniz.

Fransız diplomatı hiç tereddüt etmeden:

smet Pa a, dedi.

Atatürk ilave etmi ti: " Do rusu Franclin Bouillon telifedinceye kadar smet'i dü ünmemi tim."

Fakat smet Pa a'ya hemen bir rakip çıktı: Rahmetli Kâzım Karabekir! Atatürk onu kırmaksızın vazgeçirmek için:

Yalnız bir mesele var. Sizin Ruslarla aranınız kötü. Ba delege olmanız bize faydalı olmaz, dedi.

O halde bu vazifeye bir asker seçmeliyiz.

O sırada bir ajans telgrafi Rusların Lausanne Barı Konferansına katılmayacaklarına dair bir haber yaymı tı. Rahmetli Kâzım Karabekir bunun üzerine hemen Mustafa Kemal'e geldi:

Benim gönderilmekli imde artık mahzur kalmadı, dedi.

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Ba kumandan ise smet Pa a'yı yollamaya karar vermi ti. Ruslar konferansa katılsa da katılmasa da Lausanne görü melerini o idare edecekti.

*

"Dili bu çıkmazda bırakamayız..."

Türkçeyi ne kadar özle tirebiliriz, her yabancı kelimenin bir öz Türkçe kar ılı ı bulunaca ını iddia eden dilciler ne de-receye kadar haklıdırlar. Atatürk bunu denemeye karar verdi.

İmdi hiçbirimizin manasını bilmedi imiz "baysal utku" o nun resmi bir nutkunda kullanılmı tır. Bir gün beni yanma do - ru çekip:

Çocuk çıkmaza girmi izdir, dili bu çıkmazda bırakama-yız, tabii yola dönece iz, demi ti, özle tirme denemesi de ora-da durdu idi.

Atatürk bu denemede gülünce bile gö üs germi tir. Hay-li çetin bir fedakârlıktır bu. Bo a mı gitti acaba? Türkçeyi ger-çi özle tiremedik, özle tirme, bütün diller için oldu u gibi Türkçe için de bir imkânsızlıktı. Fakat Osmanlıca'yı Türkçe le tirdik. Akl ı selime sa duyu dedik. Mayı i mahruka akar-yakıt dedik. Abide'ye anıt dedik.

Asıl bahsimiz bu de il. Biz Türkçeci idik, özle tirmeci de ildik. Ak am toplantılarında dil bahsi çıkalıdan beri ken-di i lerine dair terletici hesaplar vermekten kurtuldu u için ba-kanlardan biri özcü mü Özcü olmu tu. Kendine kalsa Tetabu i izafetten bile vazgeçmeyece ine üphe yoktu. Fakat o sıra-da "manga" kelimesinin Türkçesini arayanlarla birle iyordu.

Hiç unutmam, " ey" kelimesi üzerinde idik. Artık onu da yazılarımızda ve konu malanımızda kullanmayacaktık. Ben demi tim ki:

Güzel Pa am, e er mümkün olsa da ne kadar Türk ölü

sü varsa bir anda diriliverseler a ızlarından ilk çıkacak hayret kelimesi " ey" olurdu.

Bakan isyan etti: "

Yoo dedi, Falih artık " ey" gibi koyu Arapçaları da dilde alkoymaya kalkma.

nandı ından mı? Hayır... Bildi inden mi? Hayır... Böyle söylemesi ho a gidece ini sanmasından! Ve kendi ileri unutulması için en iyi çare bu olmasından!

*

Atatürk'ün kadınlı erkekli ilk daveti

KuvayıMilliye'nin pek tanınmı alaylı kahramanlarından birinin ilk defa stanbul'a gelerek Beyo lu caddesinde çar afılı, fakat peçeleri açık Türk hanımlarını gördü ü vakit:

Biz bunlar için mi dövü tük durduk diye öfkelendi ini biliyorum. İlk Meclis mebuslarından biri de sımsıkı örtülü karısı ile birlikte Karacao lan kar ısında, bir dükkâna girdi i için a ırca birtakım koridor dedikodularına u radı ı hatırımdadır. İkinci Meclis'te bile üç be kadınla evli mebuslarla yan yana otururduk. Bunlar bilinmedikçe Mustafa Kemal'in Türk kadınına hürriyete kavu turmak için neden stanbul tramvayla ndaki harem perdelerini kaldırmakla i e koyuldu u pek anla ılamaz.

Atatürk kadımlı erkekli ilk daveti, ikinci Meclis devrinde, eski Ankara'nın dar bir soka mda, Rum mektebinden galiba Türk oca ına çevrilme kerpiç bir yapının salonunda verdi. Herkes e i ile beraber ça rıldı ı için gelmemelik etmelidir. Fakat kadınlar salonun sol tarafındaki iskemlelere oturduklar, erkekleri de kar ılarına dizildiler. Bu namehremlik havası içinde Atatürk'le birkaç arkadan ve hanımlarından ba ka ayakta kimse yoktu. Durgunluktan fazlaca sıkılmakla

beraber, bize demi ti ki: " Ayaktakilere elinizden geldi i kadar itibar ediniz, oturanlara hiç aldırmayınız. Tesirini gelecek defa görürsünüz."

*

Mazi

Bir gün Atatürk, e lence kabilinden, Fransızca kelimelerden birinin aslı Türkçe olması ihtimali oldu unu öne sürer. Ve aklı yattı ı kadar izah eder.

Dilci, rahmetli Yusuf Ziya:

Hayır, o Fransızca kelimenin aslı bu Türkçe kelime olmaz, der.

Niçin olmazmı ? Siz demin bir ba ka Fransızca kelime söylediniz. Aslı Türkçe oldu unu iddia ettiniz. Niçin sizinki olur da benimki *olmaz*?

Rahmetli alaycı idi:

Ne sizinkinin, ne bizimkinin kitapta yeri yok. Sizin bu lu unuz ihtimal yatakta sa dan sola dönerken hatırıınıza geldi. Ben de bu sabah banyoda yıkanırken benzettim.

Atatürk'te suikast vehmini yaratanlar

ittihat ve Terakki vehmi Cemiyeti Hafıye idi. 1908 1918 devrinin hafıyeleri, dalkavukları; sivil polis de kendini bu vehme göre ayarlamı tı. Üç ki i kulak kula a verdi mi, hemen gizli cemiyet tertipçili i üphesi uyanırdı.

ktidara sokularak havadan geçim sa lamak veya nüfuz ticareti yapmak isteyenlerin ba lıca sanatı, ulûemirlerin vehimlerini durmadan oynatmaktır. Olmayanda bile vehim yaratmak bu sanatkârların hünerleri arasındadır. Mesela tanıdıklarım arasında en az vesveseli lider Atatürk'tü. Son yıllar

rına do ru sanatkârlar onda suikast vehmini yaratmı lar ve iyi-
ce sömürmü lerdir.

Bir gün Dolmabahçe Sarayı'nda kendisini böyle bir ha-
va içinde bulmu tuk.

Pek ustaca tertip etmi ler, diyordu.

Ermeniler kendisine suikast yapmaya karar vermi ler.
Bir ak amüstü, tam sofraya vakti, sarayın telefonlarını dı arıdan
kesecekler, birkaçı general ve subay üniforması ile saraya ge-
leceklermi . General arabası görünce polis ve nöbetçi ne ya-
par? Tabii selam durur. Suikastçılar böylece tam iç kapıya ge-
lince, sarayın elektrikleri sönuverecekmi . Sofrada bulunan-
lar hiç üphesiz hatlarda bir arıza oldu una hükmederek bir
müddet düzelmesini bekleyeceklerinden, general ve subay kı-
lıklı suikastçılar hemen merdivenleri sıçrayarak sofraya halkını
tabanca ate inden geçireceklermi .

Böyle bir tertibin aslı esası yoktu. Fakat o kadar iyi uy-
durulmu tu ki Atatürk inanmı tı. Bu uydurma tertibi sözde
ke fetmeye giden sivil bir komiserle yanındakiler polis bas-
kını sırasında bir karga alı a gelerek öldüler. Atatürk etrafın-
daki disiplin ve tecrid havası büsbütün arttı. Kimse de:

Yalandır bu. Mesele sizi vehirnlendirmek ve avuç için-
de tutmaktır, demeye cesaret edememi ti.

Gönlümün "Gazi"si ve Mustafa Kemal

Atatürk, o zamanlar henüz Gazi Mustafa Kemal Pa 'dır,
bir gün Çankaya yakınlarında gezindi i sırada bir köylü ku-
lübesi görür. Yaverine:

Acaba içerde kimse var mıdır? Bir kahve içebilir mi-
yiz, der.

htiyar bir adamca ız kapıyı açar. Tanrı misafirlerine ba-
sediri gösterir. Biraz ho be ten sonra Atatürk:

Ne yaparsın, ne ile geçirirsin? Kimin kimsen var mıdır, diye sorar.

Bir iki tarlamız var. Bu ba da bizim. Çoluk çocuk geçinip gidiyoruz. Allah ba ımızdan Gazi Pa a'yı eksik etmesin de...

Gazi Pa a'yı tanır mısın sen?

Nasıl tanımam? Pehlivan gibi boylu boslu (kulübenin tavanını göstererek) ma allah hani buraya sı maz... Sakalı da gö süne kadar... Kıvrır kıvrır yi it bıyıklı...

Atatürk yaverine e ilerek usulca: " Sakın düzeltmeye kalkma... htıyarın hayalini bozmayalım" demi . Köylüyü bir masal devini andıran kendi Gazi'si ile bırakıp çıkmı lar.

Hindistan'a gitti imde akm akın bizleri görmeye gelen Hindu ve Müslüman halkın da Atatürkleri kendilerine göre idi. Alnında kast benekli, mukaddes ine in etini yiyenin eline el sürmeyen Hindu:

Ah bir Atatürkümüz olsa da ngilizleri kovsa... derdi. " Yalnız ngilizleri kovmakla kalmaz, ineklerinizi de ahıra so kar" demezdim.

Pakistanlı dostlarımız ise:

Ah bizim de bir Atatürkümüz olsa... Hem ngilizleri kovsa, hem de bizi Hindulardan kurtarsa..." dediklerinde, onlara da: " Bu kadarla durmaz... Kadınlarınızı çuvaldan çıkarır, üniversitenize garp tıbbını sokar" cevabını vermezdim.

yi ki kendisi hakemlik etti

Vaktiyle ba lıca mesele rejimin ayakta durabilmesiydi. Bu

da o vakitler Atatürk'ün ya aması ve ölmesiyle sıkı sıkıya alakalı idi. Vaktin esnafları bunu görünce suikast uydurmaları sürmeye ve bundan nafakalanmaya bakıyorlardı. nereye kadar gitti idi, bilir misiniz, Ankara'da Büyük Millet Meclisi önünden istasyona giden bir cadde yolu ortasından keser. ehirci Profesör Yansen, yoku a a ı gelen kamyon ve otomobillerle, öteki caddeden gelen kamyon ve otomobillerin çarpı maması için, tam bulu tukları yere geni bir yuvarlak yaptı. Öyle ki her iki taraftan gelen nakil vasıtaları, ister istemez hızlarını son derece azaltmaya ve yuvarla ı yava ça dönmeye mecbur idiler. Ne polis, ne i aret konmadan bu yuvarlak, kazaları önlemekte idi.

istanbul'da Post'un ba ına geldi i gibi, orada da Yansen'i kovdurmak isteyenler vardı. Atatürk'e gitmi ler:

Bu yuvarlak, size kar ı suikastı kolayla tırır, demi ler.

O sırada ben mar Komisyonu reisi idim. Atatürk merak etmi , geldi, baktı, "Yuvarla ı bıraktınız, belki etrafındaki yolu biraz geni letseniz iyi olur" dedi, gittiydi.

yi ki kendisi hakemlik etti, bir i güzara kalsaydı, artık Yansen kominform ajanı mı, Hitler'in tertipçisi mi olurdu, Allah bilir.

Halkla bir arada ya amak arzusu

Florya Kö kü'nde Atatürk'e:

Küçükken Selanik'te denize girmez miydiniz? diye sordumdu.

Bir acayip yüzüme bakarak:

nsanı çıplak görünce ne derlerdi o zaman? demi ti.

istanbul 'da da denize girmek tahta hamam barakaları içinde "gizli yapılan" bir eydi. Kibar bir zevk sayılmazdı.

*

Florya üzerine ilk yazıyı vaktiyle "Milliyet" gazetesinde biz yazmıştık. Orada henüz hiçbir tesis yoktu. Atatürk ilgilenmeseydi, bu yazının da gazetelerimizin ortaya attığı bin bir fikir gibi unutulup gidecekti. Üphe yoktu.

Bizim tasarladığımız Florya, bir kıyı caddesi ile Yeşilköy'e bağlanacaktı. Demiryolu geriye alınacaktı. Geni çeşitli çevrede bütün yapılar kontrol edilecekti. Plan ve projeler, Fransız kıyılarında bu türlü eserler yapılmış olan sanatkarlara ısmarlanacaktı. Florya İstanbul yakınlarında bir ayrı şehir parçası, kendi başına bir "bütün" olacaktı.

Demiryolunun arkaya alınması fikrine Atatürk itiraz etti:

Çankaya'da, Dolmabahçe'de hep insanlardan uzak yaşıyoruz. Biraz insan kalabalığı ve gürültüsü duyalım, demişti.

Dolmabahçe gerçekten bir uzletgâhtır (tenha yer). Çankaya da gitgide öyle olmuştur. Atatürk ilk gençliğinden beri halk yerlerinde, halkla beraber hayat sürmüştür. Selanik bira-haneleri ve umumi bahçeleri onun devamlı hasretleri arasında idi.

Bir ecnebi mütehasşısın Atatürk kökünü kumsalın en sonuna almak fikrini rahmetli lider yine bu halk kalabalığı cazibesi yüzünden reddetmiştir.

"Aman çocuklar, neden diye sormayalım"

Bir gün bir Yeşilaycı konferans veriyormuş . Çünkü aleyhine söylemediğini bırakmamı . Bir aralık dinleyicilerine:

Bir ekin önüne bir kova su, bir kova rakı koysanız, hangisini içer? diye sormuş .

Ön sıradan bir akıllı hemen atılmış :

Tabii suyu?

Konferansçı sormu :

Neden?

Arka sıralarda konferansçıya içerleyip duran bir ak am keyifçisi varmı . Ye ilaycıya:

Neden olacak, e ekli inden! demi .

Hikâyeyi Ankara'ya rahmetli Ahmet Rasim getirmi ti. Akatürk'ün pek ho una gitti i için tekrarlayıp duruyordu. Bir ak am Orman Çiftli i'nde eski küçük kö kün havuzu kenarında oturuyorduk. çki sofrası kurulmu tu. Atatürk biraz uzakta oynayan çiftlik çocuklarından birini ça ırdı:

Yana bana çocu um.

Çocuk yana tı:

Bir e e in önüne bir kova su, bir kova da rakı koysalar hangisini içer?

Çocuk bir Atatürk'e bir sofr a üstündeki kadehlere bakarak:

Rakı! demesin mi?

Rahmetli Atatürk:

Aman çocuklar neden diye sormayalım! dedi.

E e in bizim gibi insanlı ı tutmadıkça su ile içkiyi karı tırmak ihtimali var mıdır?

Samimi ve faziletli

Bir gün Atatürk'e sormu lardı:

Biz pekâlâ birçok i ler yapıyoruz. Acaba ttihatçılar on yılda neden hiçbir i göremediler?

Atatürk: " Bizim tecrübelerimizi görmemi lerd i de ondan!" cevabını vermi ti.

Atatürk, 1908'den 1918'e kadar süren ve binbir macera ile geçen devirdeki tecrübelere neler borçlu oldu unu itiraf edecek kadar samimi ve inkâr etmeyecekkadar faziletli idi.

Atatürk ve jurnalcılar

Bir gün çi leri Bakanı dostum ükrü Kaya ile buluştuktu. Bana Çankaya'ya sunulan ve eline geçen bir jurnaldan bahsetti. Bu jurnala göre biz ikimiz, yani ben ve ükrü Kaya, lokantada mı, gazinoda mı imdi unuttum, herhangi bir yerde galiba Atatürk hakkında ileri geri konu mu uz.

Jurnalin yalan oldu unu ikimizden daha iyi hiç kimse bilemezdi. Jurnal "asl ü esastan tamamiyle ari" idi.

Bizde büyük makamlara sokulmak veya büyük makamlı ahsiyetler yanında tutunmak isteyenlerden ço u, ya o makamlarda bulunanları vehme dü ürececek jurnallar tertip eder, yahut bütün hadiseleri ve makamlarda bulunanların ho una gi-decek gibi yalanla tırarak naklederler.

Birincilerine hafiye, ikincilerine dalkavuk derler.

*

Hafiye ve dalkavuklar, poliste pek küçük hizmetlerde bulduktan gibi, milletvekilli ine, hatta bakanlı a kadar çıkarlar.

Atatürk, yalan mı do ru mu, kendini tereddütten kurtarmak için bir çare bulmu tu. Dalgınlı a getirmi gibi yaparak, söyleneni söyleyen yanında a zından kaçırıldı. Sonra:

Acaba senden mi duymu tum, derdi.

Mesela rahmetli Refik Saydam böyle demezdi. nanırdı.

*

apka giyme kararından önceki ak am

apka giymeye çıkmazdan önceki Çankaya toplantısında biz de bulduk. Davetliler apka karannı kolayca benimseyecek olanlardan seçilmi gibi idi. Bahis açılınca, hepimiz ayn ayn fikirler söyledik. Mesela ilk zamanlan stanbul ve An

kara'da serbest vatanda ların apka giymelerini te vik eder, onlara sata anlar olursa ba kalarının hürriyetine dokunmak su çi ile cezalandırırđık. Gözler alı nca memurlara giydirdik. Böylece üç be yıl içinde, u gülünç ve geri ba lık taassubunu ortadan kaldırırdık. Ba lı a isim koymak da bir mesele idi: Acaba bir müddet "siper i emsli serpu " desek do ru olmaz mı idi?

Atatürk bu sırada apka ile nasıl selam verildi ini, unuttu u eyler varsa hatırlamak için, Avrupa'da çok gezip dola nlardan sordu. Bildiklerini söylediler. Fes ve kalpak üzeri ne konu malar geçti. Nihayet da ıldıık.

Ben de ertesi günü seçim çevreme, Bolu'ya gidiyordum. Bir e kıya meselesi için Bolu ve zmit valilerinin Düzce'de bulu tuklarını ö rendim, geceyi orada geçirmek istedim. Söz sırasında apka bahsine dokundum.

Canım, dedim, serbest bir vatanda basma fes veya kalpak yerine apka giyse kendisine ne diyebiliriz?

ki vali ve jandarma komutanları a ız birli i ile:

Yoo... Yalnız bu olmaz, halka apkayı hazmettiremeyiz, dediler.

Yakın bir karar da beklenmedi i için tartı mayı uzatmadım. .

Ertesi gün ajans haberlerinde apka ve esvap hakkında ki nebolu nutku çıkageldi. Ben bile a ırdım. ki vali ve komutanları:

Madem ki Atatürk giydi. Mesele olup bitmi tir.

Dediler. Ve dün geceki konu ma hiç olmamı gibi, tereddüt bile göstermediler.

Hayli zaman geçti. apka giymek için neden Anadolu'nun en çok taassuplu görünen bir bölgesini seçti ini soru tum. Dedi ki:

O tarafa ilk defa gidiyorum. Halk o kadar beni görmek merakında idi ki ba ımda ne ile görse öyle kabul edecekti. zmir taraflarında giyseydim, yalnız apkamı görürlerdi.

*

Atatürk ve köylüler

Köylüler Atatürk'ün ba dostları idi. Onların içine katıldı ı, onlar arasında dola tı ı vakit muhafıza ihtiyacı yoktu. On dört cumhuriyet yılında Atatürk'ü öldürmek hiçbir Türk köyünde dü ünülmemi tir. Suikastler hep ehir politikacılarının karanlık kafalarında do du. Atatürk inkılaplarım en kolay köye sokmu tur. Yazı ile ilk derslerini ona verdi. Atatürk disiplini:

Yeni yazı, gâvur yazısıdır, diyen fesatçı mürteciyi köye sokmamı tı. Nerede bu mürteciye rastgelirse, âdetâ üstüne yürümü tür. Atatürk'ün gözünde mürteci bir numaralı halk dü manı idi.

Kızdı ı zaman:

Halka gider, yeniden ba larım, derdi.

Buna ne derinden inandı mı a arak görmü tüm. Halk, ona göre, kendi kuvveti idi.

*

Müslümanlı ın ne kadar sâde bir din ve dinin nasıl mu-kaddes bir vicdan i i oldu unu bilen Atatürk, onu ne inkılapları lehine, ne de aleyhine "istismar" ettirmi tir.

Ne apka için fetva almı tır, ne de apka giyenin dinsiz olaca ı fesadının halk içine sokulmasına meydan vermi tir. Halkı, vicdanı ile rahat bırakmı tır.

Bu rahatı bozan irticadır.

Mesele, halkı kendisine inandırmakta idi. Halk, bozgunlarda, ba ındakilere lanet eder. Gökten kitap indirmi e benze

seler inanmaz. Ba takiler aleyhine bütün kalkı malar o vakit köyde tutunur. Birinci Dünya Harbi sırasında, hatta Atatürk'e kar ı dahi böyle idi.

Atatürk, zaferleri ile kurtarıcı bir destan kahramanı olunca, halk gözü ile gönlü ile ona döndü. Fesatçılar onun aleyhine ne söyledilerse halkı inandıramadılar. Ölünceye kadar ne Mustafa Kemal ne Atatürk, halkın "G azi Pa a"sı olarak kaldı.

*

Atatürk'ün iki hassası

Askerlik sanatını bilmem, dehası orada da aynı ekilde mi belirirdi, bir ey diyemem. Fakat ihtilalci Mustafa Kemal, bu halkın kurtulu u için tasarladı ı i lerden herhangi birini gerçekle tirme sırası geldi mi, bu fırsatı bir an bile kaçırma mı tır. imkân ölçülerini iyi hesap etti i de bir hakikattir: Mesele kadın açılması meselesini hiçbir vakit zorlamadı.

htilalci Mustafa Kemal'in hepimize örnek olması gereken ikinci bir hassası so ukkanlı olması, fikrini kendi âdetlerine, keyif ve zevklerine dahi cebretmesi idi. Mustafa Kemal, Türk musikisinin, artık garp musiki ve kültürü ile gelece ine inanmı tı. Fakat kendisi, hatıraları ile musiki terbiyesi ile alaturkadandı. Usûl bilirdi ve arkı söylerdi. Artık iflas eden ark musikisinin kendisine ve neslinden olanlara verdi i zevk hatırı için, kanaatini feda etmemi tir. Bu kanaat, Sa rayburnu nutkunda apaçık söylenmi tir. E itim tesislerine ve programlarına hâkim olmu tur.

Biz zayıf fânilerin ondan farkımız, ahsi zevk ve keyif ve alı kanlık ölçülerimizle, fikir davalarımızı birbirinden onun giyi ayıramayı ımızdır.

Sizin yeriniz...

Atatürk, Cumhuriyet kanı iken, bir ilçede kaymakamın odasına girmi ti. Kaymakam kalktı, kö ede bir iskemleye bü züldü. Atatürk:

Siz burada devleti temsil ediyorsunuz. Yeriniz makamı nızdır, benim ziyaretçi olarak yerim de sizin kar ınızdır, demi ti.

ahsi de ere itibar

Mustafa Kemal realist bir liderdi. Lekelemelerin politika kadrosunu nasıl daraltacağını ve kendisini bir avuç partizan takımı elinde bırakacağını dü ünerek, açıkça bir suç ilemi olanları da yalnız ahsi de ere itibar etti. Sicil yoklamalarına ra bet etmedi. Bir gün bana:

Kuvayı Milliye'ye inanmayanlar da inananlar kadar haklı idiler, demi ti.

Ne diye İzmir'i almaya kalkı mı

İzmir'e girdi i gün, dosdo ru Kramer Palas oteline gitmi ti. Üstü ba ı henüz sefer tozu içinde idi. Önce kendisini tanımayan ve kıllı mın sadeli ine bakarak yer vermemek çaresini dü ünen garsonlar, salon dolusu yabancı kalabalı ı arasından birinin:

Mustafa Kemal, Mustafa Kemal...

Diye haykırması üzerine birbirini çi neyerek bir masa hazırlamı lardı. Geçti, masanın ba ına oturdu:

Bize rakı getiriniz, dedi.

Getirdiler. Garsona sordu:

Kral Konstantin hiç buraya gelip de rakı içti mi?

Hayır, efendim...

Bakındı, mendebura... Öyle ise ne diye zmir'i almaya kalkı mı ?

*

Geçmi te iki söz

Sayın Ali Fuad Erden'in çizdi i Enver Pa a portresi tarihte kalacaktır. Bu büyük enerji ve cesaret kayna mını ne kadar bo una kaybetmi iz. Birinci Dünya Harbi, sadece tarafsız kalmakla, Osmanlı mparatorlu u'na iki asırdır bekledi i kurtulma fırsatını vermi iken, ölüm korkusu nedir bilmeyen, çelik iradeli bir liderin te his hatası yüzünden koca devlet de battı, kendisi de Asya bozkırlarında Bol evik kur unlarına kurban gitti.

Anlatılan fıkralar arasında biri var ki ona benzer bir ba - kasını hatırlattı ı için tekrarlayalım: Sarıkamı faciasında ve ondan sonraki bozgun, don ve hastalık facialarında ölüp giden yüzbinlerce Türk vatanda mının kayıp istatisti i kendisine gösterildi i vakit, Enver Pa a:

Canım bunlar nasıl olsa bir gün ölmeyecekler miydi? demi .

33 yıl önce bugünlerde Mustafa Kemal zmir'e girmi ti. Muzaffer ordularını Marmara kıyılarında durdurmu tu. Yanındakiler:

A Pa aca ım, bir emir versenize de kıt'alarımız Trakya'ya atlayıverseler... diyorlardı.

gal kuvvetleri ve donanmaları henüz stanbul'da ve Marmara'da idi. Atatürk ka larım çattı:

Mütareke yapmadıkça bir tek Türk jandarmasının ha yatım tehlikeye atamam, dedi.

Cumhuriyet devrinin bütün dı politikası, "Lüzumsuz yere bir Türk vatanda ının hayatına kıymamak" prensibi üzere kurulmu tu.

Muhakkaka

Atatürk hayli zevkleri üe eski idi: Musikide makam ve bes-teler ustası idi. Dilde "muhakkak" kelimesini bile hafif bulup "muhakkaka" yazdı ı olmu tur. Kemalizm, bazı bakımlardan, Atatürk'ün Mustafa Kemal'e kar ı da zaferleri demektir.

*

Kırmızı fes

Geçenlerde milletvekillerinden bir grup Yugoslavya'ya gitti. Seyahat hikâyelerini gazetemizde okuduk.

Milletvekilleri, ziyaretlerinin sonunda, Tito tarafından kabul edilmiler. Tito kendileri ile konu tu u sırada Arnavutluk'a gitti i zaman acayip çar af ve peçeleri içinde Müslüman kadınlarını görünce gülmekten kendini alamadı ını anlatmı ve demi ki:

Soma dü ündüm. E er Atatürk olmamı olsaydı ben bunlara gülmeyecektim.

Bu fıkra bize Atatürk'ün ba ından geçeni hatırlattı: Garp Trablusu'na giderken Sicilya'ya u ramı . Ba ında kırmızı fes varmı . Araba ile dola ırken, Sicilya çocukları kendisini limon kabu una tutmu lar.

Derdi ki, ben Sicilya çocuklarına kızmadım, bizi çocukların bile alayına dü üren kırmızı fese kızdım.

*

Atatürk muhitini iyi tanırdı

Rahmetli Atatürk halk arasındaki bütün dedikoduları duy

mak ve Kamerilla hapsi içinde bunalmamak için meclislerinde her çe itten kimse bulundururdu. Bir tanesi pek a a ılıktı. Eski yaveri Salih Bozok, bir defa, kendisini meclisine almasa pek iyi olacım söylemi ti. Atatürk Salih'in yüzüne baktı:

Onun ne kadar a a ı, rezil ve maskara oldu unu benim kadar bilir misin? demi ti.

Salih a ırarak:

Hayır efendim. Nereden bileyim? cevabını vermi ti.

ktidarların "bilerek" hafiyeye ve casuslar da kullanmalarına bir ey denmez. Mesele bilip bilmemekte, adamını tanıyıp tanımamaktadır.

Hiç unutmam. Atatürk öldükten sonra adını zikretmedim o kimsenin Meclis'te merdiven altında bir kalabalık a unları söyledi ini duymu tum:

Atatürk laik de ildi, efendim. Bir karar vermeden önce istihareye yatar, yola çıkmadan gizli namaz kılardı.

Ama rahmetli, ne çe it hizmetinde kullandı nı bilmediğimiz bu adamın, yalancı, nankör ve baya ı oldu unu bilirdi.

Bir köylünün nüktesi

İlk Cumhuriyet Bayramı'nda bir köylü Ankara Palas otelinin e iklerinden Meclis'e giren ilk fraklı milletvekillerini gördü ü zaman, redingottan ba ka resmi esvap bilmeyen arkadaşımın:

Niçin yeni esvapların eteklerini kesmi ler?

Gazi Pa a etek öpmeyi kaldırdı da ondan! cevabını vermi ti.

Kumandan ve zabıt

Atatürk Çanakkale savaşlarında pek sıkı ık bir anında

süvarileri feda etmekten başka çare olmadığına göre kumandanı çağıırır, hücum emrini verir.

Kumandanın hiç tınmadan geri gitmesi üzerine, galiba anlamadı diyerek:

Kumandan Bey ne dedi mi anladınız mı, diye sorar. O da:

Evet efendimiz, ölmekli imizi emrediyorsunuz, der.

Sofrası ve meclisleri

Atatürk kız karde ini ve en yakın arkadaş larını muhalefet partisinde görmeye katlanmakla hepimize bir medeni terbiye dersi vermek istemi ti.

Sofrası ve meclisleri "demokratik" idi. Yalnız esas prensiplerde birlik olmak ısıyla, yüzüne karşı edilmeyecek itiraz, yapılmayacak tenkid yoktu. Onunla buluş up da henüz sa olanlar bunun binbir misalini anlatabilirler.

"Asri" ne demek?

İlk Halk Partisi tüzü ü konuldu u sırada maddelerden birinde "asri" kelimesi geçmesi üzerine, bir hoca efendi kürsüye çıkararak:

Asri ne demek, diye sormu tu.

Atatürk reislik yerinden hatibe do ru e ilerek:

Adam olmak demektir, hocam, adam olmak, demi ti.

Haydi efendim haydi

Gazeteci arkadaş larla müzeden çıktık. Parklar içinden otele dönüyoruz. Hayat, alabildi ine hayat! evk, alabildi i

ne evk! Her yerde medeniyetin kadını, medeniyetin erke i... Gazetelerde bir sütun boyu tiyatro, bir sütun boyu konser, bir sütun boyu konferans... Mektepleri yeni e itim artlarına uydurmak için 10 milyar Türk Liralık projeler, bir demokrasi anayasasında kayıtlı artlı bir cumhuriyet: "Laik ve sosyal!" Her vatanda a bir yuva. li i siz herkese doyurma kazancı. Gündüz hareket içinde, gece ı ık içinde.

Çocuklar, dedim. Cumartesi günü 12'de uça a binece iz. Altı saat sonra ne gibi meseleler içine konaca ız, bilir misiniz? Bir kadın mı, dört kadın mı? Bere mi, apka mı? Kız çocuk mektebe gitmeli mi, gitmemeli mi? Ana, hamamda erkek çocu unu yıkarken pe temalı göbek deli inin ne kadar üstünde tutmalı?

Yani hülasası, nasıl olup nasıl edip de ille bu medeniye te girmemeli.

Atatürk böyle hallerde:

Haydi efendim haydi... derdi.

Conker ve Atatürk

Bir hanımın sözünden iyice alman Atatürk'ün henüz bütün öfkesi üstünde idi. Hep susuyorduk. Rahmetli Nuri Conker, pek eski ve nazmı geçirir arkada ı oldu undan, bir nüкте, bir hikâye ile meclisin havasını açabilse diye bir aralık onun gözlerini aradık. Öksürdü ve davudi sesi ile:

Lâ havle fi hinne ve lâbüdde min hünne...

dedi. Arapçamın kusuruna bakmayınız, kula ımda kalana yazıyorum.

Atatürk do ruldu, Conker'e baktı:

Bu da ne demek, dedi.

Conker, vaiz edasını hiç bozmayarak Türkçeye çevirdi:
Yani kadınlardan hayır yoktur, ama lüzumludurlar.

Ders

Geçen harp somasının üç diktatörü Mussolini, Hitler ve Stalin'dir, üçü de sivildi. ktidara geçince sivil esvaplarını çıkarıp üniforma giydiler ve ölünceye kadar da üniformalı kaldılar.

Atatürk ise askerdi: Generalli ini Anafartalar'da, marealli ini Dumlupmar'da kazanmı tı.

ktidara geçince üniformasını çıkardı. Sivil esvap giydi ve ölünceye kadar öyle kaldı.

Hatay, bir Misakı Milli meselesi oldu undan, bu sancaı vatan topraklarına katmaya çalı tı. Bunun dı ında her türlü irredandizmi reddetti ve Türk milletinin gözlerini harp meydanlarından barı meydanlarına çevirdi. Ona, medeniyet zafetine do ru sava yollarını açtı.

. Buda ölürken:

Üstad öldü diye a lamayınız, üstad size ö rettiklerimdir, demi ti.

Atatürk de bizlere ö retmi olduklarıdır.

*

Mustafa Kemal Enver

Afrika çöllerinde talyan orduları ile Libya'yı kurtarmak için sava an hürriyet kahramanları, Balkan Harbi bozgununun ancak sonunda vatana gelebildiler. Mustafa Kemal bunların arasında idi. Bir gün kendisine niçin Afrika'ya gitti ini sormu tum:

Enver gitti i için, cevabını verdi.

Akılsızca da olsa kahramanlık öhreti veren hiçbir sergüze tte ondan geri kalmamalı idi. Bo una da olsa ölüme göüs açmalı idi.

Yoksa Enver'in hassası cüret, Mustafa Kemal'in hassası basiretti. Hırslar ve heyecanlar devri ise cüreti elinden tutar ve basireti çi ner geçer.

Mustafa Kemal 1914'te Harbiye Nazın olsaydı, devleti Birinci Dünya Harbi'ne sokmazdı. 1922'de Enver zmir'e gir mi olsaydı, o hızla döner, Suriye ve Irak üstüne yürür, kazanılanı da kaybederdi.

Kehanet

Rahmetli Mare al Fevzi Çakmak, manevralarda bulunmak üzere Belgrad'a gitmi ti. Fransız Generali Gamlin de davetliler arasında idi.

Ziyafetlerde, rütbesi mare al oldu u için Fevzi Çakmak'm Gamlin'den önce gelmesi lazımdı. Fransız generali bunu kibrine yediremedi. Fevzi Çakmak da tabii hakkından vazgeçemedi. Yugoslavlar yemek davetlerini ayakta vermek zorunda kaldılar. Böylece protokol kavgası ortadan kalktı.

Atatürk bu vakayı duyunca demi ti ki:

Almanlar Renani'ye girdikleri zaman, e er Gamlin elindeki kuvvetlerle kar ı koymaya cesaret etse, Hitler partiyi kaybetmi ti. Gamlin hükümetinden seferberlik istedi. ç durum buna elveri li olmadı ından seferberlik yapılamadı ve Fransa Renani'yi kaybetti. Askerli e gelince vatani için vazifesi ni yapmayan bu general, pek tabii bir protokol i inde bakınız ne münasebetsizlik etmi ! Çocuklar, Fransız milletinin bu Gamlin'den çekece i vardır.

*

Atatürk 1938'de ölmü oldu u için Fransız orduları Alman tanklarının ilk hücumu ile darmada ın oldu u vakit, General Gamlin' in ba komutan oldu unu görmek ve Mare al' in Belgrad dönü ünde söylediklerini hatırlamak fırsatı bulamadı.

*

"Ne çekiyorsunuz ete imi?"

Bir gün Atatürk'ün sofrasında durmadan gaf yapan bir misafirin yanma, zavallıyı azardan korumak için bir etekçi oturtmu lardı. Misafir yeni gaflarından birini a zmdan kaçıraca ı sırada etekçi ceketinin ucundan çekme vazifesini yapması üzerine gafçı:

Ne çekiyorsunuz ete imi, diye ona dönmesin mi?

19 MAYIS

Ankara, 23 ubat 1944

Sultan Hamit zamanı yeti en kafalı ve heyecanlı subayların ço u gibi, Atatürk de askerlik kadar politika ile u ra tı. Genç Erkân ı Harp zabiti iken am'a sürülmü tür ve oradan Selanik'e gelerek 1908 ihtilalinin hazırlayıcıları arasında, daha sonra, ttihat ve Terakki Partisi'nin ilk faaliyetleri içinde bulunmu tur. Fakat daha o günlerde partinin asker ve sivil liderleri ile Mustafa Kemal'in bir türlü uyu amadıklarını görüyoruz. Bu uyu mazlık 1914 1918 Dünya Harbi'nin sonlarına kadar devam etti.

u kadar var ki Mustafa Kemal hiçbir zaman partiden ve askerlikten ayrılıp, ba ka siyasi cereyanlara katılmak hevesinde bulunmadı. ttihat ve Terakki de Mustafa Kemal'e esaslı siyasi bir rol vermekten çekinmi tir. Arkada ı Fethi Bey'in (Fethi Okyar) Parti Umumi Kâtipli i sırasında, onun yardımı ile, bazı te ebbüslerde bulunmak istemi se de, ttihat ve Terakki, Fethi Bey'i sefiri i ile tasfiye etti ve Mustafa Kemal de onun ata emiliteri olarak memleketten uzakla tı.

1914 1918 Dünya Harbi, Mustafa Kemal, Sofya'da ata emiliteri iken ba lamı tir. Elde bulunan bir mektuba göre, Mustafa Kemal, Osmanlı devletinin Almanlar tarafından bu harbe sürüklendi i zaman, o da vazife istemi tir. Hal tercümesinin herkesçe bilinen bu taraflarını, eserimizin ba langıcında tekrarlamayı faydalı bulmuyoruz.

izmir'e giren Mü ir ve Gazi Mustafa Kemal, zmir'de Yakup Kadri ile beni kabul etti i vakit, anlatı kuvvetine hayran kalmı tım. Konu ma sanatım en iyi bilenlerden biri idi. Uzun yıllar, kendisi ile buldu kça, hemen bütün hatıralarını dinlemek bahtiyarlı m kazanmı olanlardanım.

1926'da, Siirt Mebusu Mahmut'la ben, Ankara'da çıkan "Hâki

miyeti Milliyet" ile stanbul'daki "Milliyet" gazetesi için hatıralarının bir kısmını almak arzusuna kapıldık. Konu mayı ve anla ılmayı sevdi i için, kendisini bu yorgunlu a razı ettik. Her ak am bir iki saat o konu ur ben not tutardım, ertesi gün bu notlara biraz düzen vererek, okur bir itirazı yoksa ne rederdik.

Hatıralar üç kısım olacaktı: Dünya Harbi'ne ait olanlar, mütareke sırasında İstanbul'daki faaliyetlerine ait olanlar, nihayet Kuvayı Milliye devrine ait olanlar!

İlk yazı 1926 Mart'ınm 13'ünde çıktı. 32 parçalık bu seride Mustafa Kemal, harp politikası hakkındaki tenkitlerini, gerek Türk gerek Alman kumandanları ile münaka alarını, Vahdettin'le beraber Kayser'in umumi karargâhına gidi ini, mütareke artlan üzerine Sadrazam İzzet Pa a ile Adana'dan telgrafla malarını hikâye eder. Hatıralarda birçok isimler geçti i için ve bu isimler arasında yabancı devlet reisleri de bulundu u için, bu yazıların içerde ve dı arda yankılar uyandırmasına ihtimal yoktu. Hükümetin ricası üzerine Mustafa Kemal birinci kısmın sonunda hatıralarını kesti. Fakat biz Samsun'a çıkıncaya kadar geçen hadiseler hakkında notlanmızı tamamlamı tık.

Mustafa Kemal Kuvayı Milliye ve Cumhuriyet tarihlerinde kaynaklık etmek üzere me hur Nutuk' unu yazmı tır. Nutuk kendisinin Samsun'a ayak basması ile ba lamaktadır. Bizim elimizde bulunan notlar ise mütarekede Adana'dan İstanbul'a geli i ile Samsun'a ayak bası ı arasındaki devrin hatıralarıdır. Mustafa Kemal'i İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya gelmeye ve Türk tarihinin ba lıca büyük hareketlerinden birine ba lamaya sevkeden sebepler, bu hatıralardan anla ılmaktadır.

19 Mayıs'ın yirmi be inci yıldönümünde, kurtulu kahramanının biyografyasındaki bu bo lu u kapamak için eseri ne rediyorum.

Rahmetlinin yüksek hatırası etrafında herhangi ahsi münaka aları önlemek için dedikoduya meydan verecek ve tarih bakımından ciddi bir de eri olmayan parçalan ayırdım ve has adların bir kısmı yerine i aretler kullandım.

anlı kahramanın hatırası önünde bir daha e ilirim..

Falih Rıfki Atay

zzet Pa a sadrazam oldu u vakit Adana'da bulunan Mustafa Kemal Pa a, Mondros Mütarekesi'nin, bilhassa askeri i - gallere alabildi ine hak veren, maddelerini daha fazla vuzuh landırmak, bu müterakenin "kayıtsız ve artsız teslim" karakterini hafifletmek ve bunlar temin olunmadıkça seferber orduyu terhis etmemek fikrinde idi. Bundan ba ka, kabine de i ikli i oldu u vakit, kendisinin Harbiye Nazırlı ı'na getirilmesini istemi tir. Sadrazam zzet Pa a mütareke artları hakkındaki tenkitlerini dikkate almadıktan ba ka, Harbiye Nazırlı ı için "badelsulh refakatimiz eltaf ı sübhaniyeden memuldu!" cevabını verdi.

skenderun'a asker çıkarılmasını silahla menetmek hakkında, emir vermi olmasından da Mustafa Kemal Pa a ile kabine arasında anlaşmazlık çıktı.

Mustafa Kemal Pa a Harbiye Nazırlı ı'nı niçin istemi oldu unu öyle izah eder: .

Ben sulhun çabuk gelmeyece ini biliyorum. Sulha kadar çok buhranlı vaziyetler kar ısında kalacaktık. te bu sıralarda vatana ciddi hizmetlerde bulunabilece im kanaatinde idim.

istanbul'a niçin ve nasıl hareket etmi oldu unu gene kendisinden dinleyelim:

Bir gün zzet Pa a beni makine ba ına ça ırdı, kabinenin istifa etti ini söyleyerek istanbul'da bulunmaklı ım münasip olaca ım söyledi. Ben bundan payitahtta ahvalin karıtı ı manasını çıkardım. Kumanda etti im ordular grubu da kaldırılmı oldu u için, istanbul'a hareket ettim.

istanbul'a gelen Mustafa Kemal Pa a, zzet Pa a ile, Fu

at Pa a Türbesi kar ısındaki kona ında bulu tu. zzet Pa a istifa sebeplerini anlattı. Mustafa Kemal Pa a, nihayet bir hay-siyet meselesi yüzünden, böyle zamanda hükümeti bırakmak do ru olmadı ı fikrinde idi. Ona göre sadrazamlık makamına ça rılan Tevfik Pa a kabinesini dü ürmek ve yeniden zzet Pa a kabinesi kurulmak lazımdı. Orada bulunanlar bu teklifi ka-bul ettiler, hatta yeni bir kabine listesi bile yaptılar ve her biri türlü çalı maya koyuldular.

Mustafa Kemal Pa a, önce eskiden arkada lık etti i bü-tün mebuslarla, kabineyi nasıl dü ürecekleri hakkında konu -tu. Bu arkada lar, teklif üzerine, kendisini ba aka mebuslarla da tanı tırmak istediklerinden, ömründe ilk defa, Fındıklı'da ki Meclis Sarayı'na gitti. Haftanın münaka a mevzuu, Tevfik Pa a kabinesine itimat reyi verip vermemektir. itimat o gün re-ye konacaktı:

Kanaatim itimat reyi verilmemesi idi. Eski tanıdı ım ve-ya o gün tanı tı ım mebuslara bu kanaatimi kabul ettirmeye çalı tım. Bir kısım mebuslar u fikirde idi ki e er itimat reyi verilmezse, Meclis da ıtılacaktı; e er böyle yapılmazsa, biraz vakit kazanmak ve bazı faydalı i ler görmek mümkün olabile-cekti. Ben ise Meclis'in da ıtılaca ından üphe etmiyordum. Yeni sadrazam bunu yapabilmek için, itimat reyi almalı idi. Va-kit kazanmak için de, bilakis, itimat reyi vermemek ve bunda ısrar etmek, arada da yeni bir zzet Pa a kabinesi kurulma ça-çalarını aramak daha do ru idi.

Hatta birtakım mebuslar hususi bir toplantı yaparak Mus-tafa Kemal Pa a ile daha etraflı bir münaka ada bulundular. Öy-le sanıyordu ki teklifi kabul edilmi tir ve Tevfik Pa a kabine-sine itimat edilmeyecektir. Mebuslar toplantı salonuna girer-ken, o da locaya çıktı. Herkes reyini verdi, tasnif i i bitti ve re-is, Tevfik Pa a kabinesinin ekseriyet kazandı ını tebli etti.

Meclis'ten çıkınca, Almanya seyahatindeki tanııklı a gü-
venerek, saraya telefon etti, Vahdettin'in kendisini kabul etme-
sini rica etti. Maksadı padi ahla açık konu mak, tedbir diye dü-
ündü ünü açık söylemekti. Bu ricasını bildirecek zat, hocası
Naci Bey'di (Mebus General Naci Eldeniz). Kendisine maksadı-
nı ima bile etti:

Naci Bey'in o gün veya ertesi gün için bir mülakat al-
maya elinden geldi i kadar çalı tı nda üphe yoktu. Fakat ka-
fasındaki kararını gizliyen Vahdettin, saflıktan gelerek, önu-
müzdeki cuma selamlı ina gelmekli imi ve benimle orada ko-
nu aca ını tebli etti. Cumaya birkaç gün vardı. Beklemekten
ba ka ne yapabilirdim? Cuma günü selamlı a gittim ve dı ar
da bekleyenlerce hayli tefsire u rayan mülakatta bulundum.
Konu ma uzun sürdü. Ancak konu tuklarımız çok kısa idi.
Ben sözüme ba langıç ararken, padi ah beni önledi, dedi ki:
" Bilirim ki ordunun zabitleri ve kumandanları sizi severler.
Bana teminat verebilir misiniz ki onlardan bana bir fenalık gel-
meyecektir." Böyle bir sualin sebebi ne oldu unu hemen kav-
rayamadım. " Orduya ait bazı malumat mı var, efendim?" di-
ye sordum. Gözlerini kapadı, ne evet, ne hayır dedi, yalnız su-
alini bir daha tekrar etti. " Gerçi, dedim, ben stanbul'a gele-
li birkaç gün var. Buradaki vaziyeti tamamıyla bilmiyorum. Yal-
nız ordu kumandan ve zabitlerinde zatı ahanenize kar ı bir ce-
reyan olması için sebep görmüyorum." Anla ılmaz bir tavırla
ilave etti: " Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve ya-
lından..." Bu son cümle beni üpheye dü ürdü. Demek yann
padi ah öyle bir hareket yapabilir ki ordunun vatanını seven
kumanda ve zabıt heyeti bundan müteessir olabilir. Padi ahın
verirmi bir karan olmalı idi. Biz ise bu kararın ne oldu unu
bilmeyen veya anlamak istemeyen kimselerle konu uyorduk.
Zatı ahane gözlerini açarken aya a kalktı, u sözlerle mıla

kata son verdi: " Siz akıllı bir kumandansınız. Tecrübesiz arkadaşlarınızın tenvir edeceğinizi eminim."

Meclis feshedilmi tir. Hatta o zamanlar u rivayet de çıkarılmı : Padi ah bu fesih i için Mustafa Kemal'e danı mı , o da hem do ru oldu unu söylemi , hem de ordunun kendi fikrinde oldu unu bildirmi .

i li'deki evine çekildi. stanbul sokakları tilaf askerleri ile dolu idi: "Bo aziçi, toplarını sa a sola çeviren dü man zıhlılarından lacivert sulan görünemeyecek kadar örtülü idi." Birçok hisli vatanda lar ancak ekmek ve erzak almak için evlerinden çıkabiliyor, onlar da hakaret görmemek için, duvar diplerinden, büzülerek ve e ilerek, geçiyordu: "Koskoca stanbul ve ehirde ya ayan yüzbinlerce halk adeta sesleri kısılmı bir halde idi."

Bir gün Akaretler'de anasının evinde iken, kapıyı talyan askerlerinin zorlamı oldu unu haber verdiler. A a ı indi, kim oldu unu haber vererek, yukan çıkmamalarını istedi. Mustafa Kemal'in pek sinirli oldu unu gören zabıt: " Biz böyle emir aldık, yerine getirmeye mecburuz!" dedi.

Size bu emri veren kimdir?

Kumandanımız!

Evimden çıkmanız için ne yapayım?

Kumandanımızdan bir emir getirmelisiniz!

O halde, dedim, bu emri almaya çalı ırım. O zamana kadar siz de oldu unuz yerde kalınız.

Zabıt nazik davrandı. Evde telefon olmadı ı için, Mustafa Kemal, bir kö e yukarda oturan Diyarbakirli Kâzım Pa a'nın apartmanına ko tu. talyan mümessilli ini aradı, telefona gelen zatla ba ına geleni hikâye etti, bir müddet sonra kendisine u cevabı verdiler: " Affedersiniz, mutlaka bir yanlı lık olmalı... Askerlerin ba ındaki zabiti telefona ça ırırsanız

emir verilecektir." Zabıt geldi, konu tular, ve evi zorlamaktan vazgeçtiler.

Bundan ba ka ertesi gün kendisine i li bölgesi talyan kumandanının arkası yazılarla dolu bir kartını getirdiler. Bu yazılar unu diyormu : "Bu eve kimse tecavüz edemez."

Birkaç gün sonra bu sefer talyan olmayan bir müfreze eve geliyor. Mustafa Kemal orada yoktur. Kartı göstermi ler. Askerlerin ba ındaki zabıt, yırtmı ve bütün evi aramı .

Bütün bunları mütareke ile beraber stanbul'un ne hale geldi ini gözlerinizde bir daha canlandırmak için anlatıyorum.

2

Artık Mustafa Kemal birçok tanıdıklarım ve bildiklerini arayarak, yahut kendini arayanlarla bularak, sıkı temaslara girişiyor. Ne saray, ne de hükümetten ümit kalmı tır ve bu gidi le, vatanın hayrına herhangi bir barı elde etmek imkânı da yoktur.

Eski arkada ım Fethi Bey'le (Fethi Okyar) günler ve gecelerce dertle tim. Benim evimde veya onun apartmanında konuyor ve birbirimize aynı eyi soruyorduk: Ne yapılabilir? Temas ettiklerim arasında eski ttihatçılardan, yahut, tilafçılardan, i gal kuvvetleri ile beraber çalı anlardan birçok kimse vardı. Her biri ile büsbütün ba ka türlü görü üyordum'. Bunlar dı ında pek samimi ve mahrem bir temasım da smet Bey'le olmu tur. (smet nönü, Cumhurreisi).

"Bir gün Fethi Bey ve dört mü terek arkada ımla birlikte, bir hayli münaka adan soma, ihtilalci bir komite kurmaya karar verdik ve ihtilalci tedbirler dü ünmeye başladık: Padi ahı de i tirmek, kabineyi dü ürmek, yeni bir hükümet te kil ederek daha azimli hareketlere ba vurmak gibi.. Ba ka bir gün bi

zim i li'deki evde toplantımız nihayet bulduktan sonra dört ki iden biri dedi ki: "Arkada lar, ben çok dü ündüm. Namusumla söz veririm ki sırnımız gizli kalacaktır, fakat komitede çalı maya devam etmeyece im." Hepimiz hayret içinde birbirimize baktık. çimizden biri: " Bu ne demek, muvaffakiyet ten emin mi de ilsiniz?" diye sordu. " Hayır, bunu dü ünmedim. Muvaffak olacaksınız. Fakat ihtilalciler muvaffak olsalar bile birçok tehlike kar ısmdadırlar. Bunu da kabul etmelidirler. te o zaman ben ve benim gibiler, sizin kararlarınızı tatbik etmek üzere iktidara gelecek ihtiyat namzetler oluruz." Fethi Bey'le ben gözlerimizle konu tuk. Derhal dedim ki: " Beyefendinin i tirak etmeyece i bir te ebbüs makul de olmayabilir. Onun için cemiyeti hemen feshetmeliyiz." Böyle yaptık. Kendisi müsaade alıp gitti. Kalanlar cemiyeti tekrar kurmu oldular.

Konu manın bu kısmında Mustafa Kemal, Fethi Bey'le eski münasebetlerinden bahsetti ve u fıkrayı anlattı:

Fethi Bey stanbul'da Dahiliye Nazırı olmadan önce Minber isminde bir gazete çıkardı, belki hatırlarsınız. Sahibi ve ba muharriri o idi. Fikirlerimizi birlikte ne retmek üzere ben de kendisi ile ortak olmu tum. Gazetenin ne derece muvaffak oldu unu bilemem. Herhalde benim bu ilk ve son gazetecili im muvaffak olmamı tır.

Günler geldi, geçti. Mustafa Kemal ve bazı arkadaş ları u kanaate vardılar ki Vahdettin'i öldürmekten, hükümeti dü ürmekten esaslı bir netice almaya imkân yoktu. Nihayet yeni hükümdar ve yeni hükümet de dü man süngüleri kar ısında bulunmak vaziyetinden kurtulmu olmayacaklardı:

Bununla beraber bu temaslarımda devam ediyordum. çlerinden bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin co kunlu undan ba ka, ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kıs

minin hâlâ hasis politikacılık menfaatlerinden ba ka dü ündük-
leri yoktu. Kendi kendime u karan verdim: Münasip bir za-
man ve fırsatta stanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Ana-
dolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalı tıktan sonra, bütün
Türk milletine felaketi haber vermek!

" çimde çok dikkatle gizledi im bu sırn vakti gelmedik-
çe kimseye söylemedim. Böyle bir karar vermeme im gibi,
herhangi temaslara devam ettim. Sırda lanımdan birini size ha-
ber vereyim: Bir gün smet Bey'i (smet nönü), davet ettim.
i li'deki evimde beni yalnız bulan smet Bey: " Gene ne
var?" dedi. Sual sorarken, gözlerinin içi yüksek zekâsı ve iti-
mat veren derin ne esi ile gülüyordu. Hatırladı ıma göre s-
met Bey o tarihte stihzaratı Sulhiye Komisyonu'nda askeri mü-
tehasıs olarak bulunmakta idi.

" Ne haber dedim.

" Tahmin edece in gibi...

" uradan bana bir Türkiye haritası bulup masaya açar
mısın? Üzerinde konu aca ım.

" smet Bey haritayı bulup, açtı. Fazla olarak daima cebin-
de ta ıdı ı pergeli de çıkardı. Latife ettim: "Henüz pergellik
bir ey yok. Biraz pergelsiz görü elim!"

" Ne yapacaksın? diye sordu.

"Bu münasebetle söylemeliyim ki benim daima en iyi an-
la tı ım dostlanmıdan biri smet olmu tur. Onun için bu mü-
lakatın sebepsiz olmadığı na hükmetmi ti.

" Mesela, dedim, hiçbir sıfat ve salahiyet sahibi olmak-
sızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtul-
ma çarelerini aramak için en müsait mıntaka ve beni o mınta
kaya götürecekt en kolay yol hangisi olabilir?

"Yüzüme baktı, tekrar ne eli ve ümitli güldü:

" Karar verdin mi? dedi.

imlilik bundan bahsetmeyelim, bana memleketi, milleti ve orduyu anlayıp bilen, vaziyeti yakından gören, tehlike de üphesi olmayan bir arkada gibi cevap ver!

" smet Bey masanın kenarındaki sandalyeye ili ti ve derin derin dü ünmeye ba ladı. O uada ben salonun içinde do la ıyordum. Bana sesleninceye kadar gezindim. Birdenbire aya a kalktı, gülererek:

" Yollar çok, mıntıklar çok! dedi.

"Bazı ziyaretçilerin geldiklerini haber verdiler. Haritayı kapamaya vakit kalmadan içeri giren tanıdıklarla ba ka bahislere daldık. Bir hayli müddet soma gene smet Bey'le yalnız kaldık:

" Ne yapaca mı bana ne vakit söyleyeceksin?

" Zamanında!"

Biraz durarak ilave etti:

" Bu dakikada siz de dü ünürsünüz ki verilmi bir kararım varken onu niçin hemen tatbik etmiyorum? Ben de hemen söyleyeyim ki a ır ve kati bir karamı do rulu una inanmak için vaziyeti her kö esinden mütalâa etmek lazımdır. A ır ve kati bir karar tatbik edilmeye ba landıktan soma: "Ke ke u tarafını bu tarafını da dü ünseydim. Belki bir çıkar yol bulurduk, yeniden bunca kan dökmeye, bunca can yakmaya ihtiyaç kalmazdı." gibi *tereddütlere yer kalmamalıdır. Böyle bir tereddüt*, karar sahibinin vicdanında kanayan bir nokta olur ve onu yaptı mın do rulu unda da üpheye dü ürür. Bundan ba ka, beraber çalı acak olanlar, yapılandan ba ka bir ey yapılmak ihtimali kalmadı ma inanmalı idiler. te benim mütareke sırasında dört be ay stanbul'da kalı m, sırfbunun içindir.

"Bu geçirdi im zamanın bir kısmını da hazırlıklara ayırdım. Tahmin edersiniz ki fikir hazırlıkları, seferberlikte asker toplamak için davul zurna ile temin edilemez. Fikir hazırlıkla

rında tevazuyla çalı mak, kendini silmek, kar ısındakine samimi bir ilham etmek lazımdır."

3

" O sıralarda Anadolu'ya geçen kumandanlarla alakalanıyordum. Kula ımdan rahatsız oldu um günlerde idi, arkada ım Ali Fuat Pa a (Ali Fuat Cebesoy) beni hasta yata ımda ziyaret etti, kendisi Ulukı la taraflarından imendiferle Ankaraya nakledilmek üzere bulunan 20'inci Kolordu Kumandanm lı nı alacaktı: " Bu kolordunun ba ında bulunmalısın, bundan sonra ehemmiyetli eyler olacaktır. Kolorduna hâkim ol. Etrafına emniyet ver. Hele halk ile yakından temas et!" Ali Fuat Pa a ile Erkânıharbiye Mektebi'nde aynı sınıfta arkadaşlık etmi tim. Askerlik hayatının kanlı ve buhranlı safhalarında birlikte bulunmu tum. Beni çok sevdi ini bilirdim. Babası Fazıl Pa a beni o kadar severdi ki ara sıra gelir, boynuma sarılır, " Senden Fuad'm kokusunu alıyorum! derdi.

Mustafa Kemal'le konu anlar arasmda Anadolu'ya gitmek sergüze tini tehlikeli bulanlar az de ildi. ngilizlere itimat verilesek, yahut Fransızları kazanabilesek, veya talyanlarla hoş geçinme yollarını arasak gibi ümitler besleyenler vardı:

" ahsen bunlara inanmıyordum. Fakat inanmakta olanları hadiseler fikirlerinden caydırmalı idi. Mesela bir ayia çıkar, sefaretlerden birinin papazı Vahdettin'le mülakat aramı tır ve kendisine bilmem ne manada teminat vermi tir. Saray ferahlık içindedir. Bu ferahlık, etrafa da sirayet eder.

istanbul her gün bu türlü ba ka bir ayia ile çalkalanmakta idi.

" Bir gün, Umumi Harpte stanbul otellerinden birinin müdürü iken tanıdım M. . . . i li'deki evime geldi, Fethi Bey

de yanımda idi. Birçok eyden bahsettikten soma, bana dedi ki: " Burada ecneblerle temastayım. Size ne kadar ehemmiyet verdiklerini de biliyorum. . . . . Sefaretinde Mösyö F. . . . sizinle görüşmek istediğini birkaç defa tekrar etti. Her misiniz sizi bizim evde bulur turayım. "Fethi Bey'e der ru döndüm, kabul et, der gibi baktı: " Konu alım, dedim, fakat eğer o istiyorsa..." davet günü Madam M. . . . 'nin salonundayız. Biraz soma " Mösyö F. . . . F" dediler, içeriye giren zat oturdu um kanepenin soluna yerleşti. Fransızca görüşüyorduk: " Ben çoktan beri Türkiye'de yaayan bir ecnebiyim, diye söze başladı, Türklerin, daha derusu, ttihat ve Terakki'nin idaresini bizzat gördüm. Ne fecidir efendim, bilirsiniz. Umumî Harp'te ahit olduklarımızı tekrar etmekten utanırım. Belki de hepsini anlatsam, medeniyet âlemi Türkiye'yi mahveder." " Fakat, dedim, siz benimle görüşmek istemişsiniz, bu hanım ve kocası delalet ettiler, sizinle konu mam faydalı olacaktır" söylediler, bana bunları söylemek için mi bu mülakatı aradınız?" " ttihat ve Terakki'nin cinayetlerini evvela tesdik etmelisiniz." " Ben ttihat ve Terakki'nin mümessili de ilim!" Nutkuna devam etti. Canım sıkılmadı de il, fakat bunu mümkün oldu u kadar saklamaya çalıştım: " Evet, ttihat ve Terakki'nin mümessili de ilim, fakat müsaadenizle söylemeliyim ki ttihat ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi. Ba langıcından çok zaman somasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize (a a ilamalarınıza) hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama vatanperverliği münaka aların üstündedir." Bu zatın, bu mülakatı için istediğini hâlâ anlamadım. Fakat bir küçük hatıra ilave edeyim: Ankara'da bulduğum sıralarda bir gün Antalya'ya geldiğim ve Madam M. . . . 'in salonunda kendisinden "Gene görüşelim!" vaadi ile ayrıldım oldu um

hatırlattı mı yazdılar. Ne cevap verdi imi tarım edersiniz. Ecnabilerle bu temaslar, beni tanıdıklarımın birçoğunun düün-celerinden uzakla tırmaya yardım etti.

"Benim kanaatim o idi ki, ve daima o oldu ki dünyada insan diye ya amak isteyenler, insan olmak vasıflarını ve kudretini kendilerinde görmelidirler. Bu u urda her türlü fedakârlığa razı olmalıydılar. Yoksa hiçbir medeni millet, onları kendi sırasında ve safında görmek istemez.

4

istanbul'u i gal eden tilaf devletlerinin mümessilleri, politikacıları, hatta askerleri bir noktayı anlamaya çok ehemmiyet veriyorlardı: Türkiye'de, bütün memlekete nüfuzunu hissettirecek bir te kilat olmasına ihtimal var mıdır? Böyle bir te - kilat varsa onun basma geçebilecek ahsiyetler kimler olabilir? ttihat ve Terakki'yi hiç hatırlarından çıkardıkları yoktu.

" Bir gün A. . . . . Bey bir talyan ahsiyetinin Fethi Bey ve benimle görüşmek arzusunda bulundu undan bahsetti. Bir talyan mimarının evinde bulu acaktık. Teklifi kabul ettik. Bonmar enin kar ısında büyük bir apartman! Çaydayız. Bahsedilen zat hemen söze ba ladı: " Ben Türkiye'nin hakiki dostuyum. Hükümetin acizli i yüzünden bu memleketin nasıl fena akıbetlere sürüklendi ini de görüyorum. Sizin bunları dü ürecekle ve yeni bir hükümet kurabilecek te kilat ve adamlarınız var mıdır?" ttihat ve Terakki fırkasından bahsetti ine, bizi de fırkanın reisleri arasında saydı ina üphe yoktu. Ben ilk defa tanı tı m bu zatla konu ur olmaktan çekindim. Arkadaşım, belki de bizde tasavvur olunan ehemmiyeti yanlış çıkarmamak için, kuvvetli oldu umuzu ve kuvvetli arkadaşlarımız da bulundu unu söyledi: " O halde, kendinizi göstermelisi

niz?" dedi. Biraz da imtihana benzeyen bu konu madan nasıl bir netice çıkacağını düşünüyordum. O günkü hükümeti biraz daha tenkit ettikten sonra, bize veda etti ve gitti. Herhalde talyanların bir başka maksatları olmalı idi. Arkadaşlarla bu maksadın ne olabileceğine hükmettik: Antalya ve havalisinden başka İzmir ve havalisine de hâkim olmak! Buraları Yunanlılara bırakmamak! Bazı hadiseler bu kanaatime kuvvet verdi. talyan ahsiyeti bizden, fakat Arnavut aslında bazı kimselerle de temas ediyordu. Onlara şöyle bir sır da emanet ettim: "İzmir ve havalisini Yunanlılara iğal ettireceklerdir. Türkiye üpheşiz bundan memnun olmaz. talya da aynı endişededir. Onun için İzmir ve havalisinde Yunan istilasına karşı silahlı tekilat yapmalısınız. Yunanlıları İzmir topraklarına sokmamaya çalışmalısınız. Eğer bunda muvaffak olamazsanız, hiç olmazsa dostunuz talya'yı tercih etmelisiniz!" Bu iş için talya'nın istenildiği kadar silah ve malzeme vereceğini de temin ediyordu. Bu teklifi dinleyenler arasında makul görenler, hatta talyan deniz vasıtaları ile İzmir'e giderek telkinlere balyanlar bile olurdu. Gene onlar böyle bir mukavemet tekilatının başına geçebilecek bir kumandan bile bulmuşlar: Ben! Bunu da kendileri ile görüşen zata söylemişler. "Bunu yapar mı?" diye sormuş. "Emin olunuz", cevabım vermişler. Her halde beni tavsiye edenler, bu işte yalnız Türk menfaatini düşüneneceğini hesaba katmış olacaklar. Bir gün, arkadaşlarımızdan biri tarafından Beyazıt taraflarından ve tasavvurlarından, fakat onları yalnız bir dostluk yardımını ekline sokarak, bahsettiler. Hatta o zat ile mülakat gününün tespit olduğunu da haber verdiler. Güldüm: "Çok safsınız, dedim. Bununla beraber kendisi ile konu açalım!" Mülakat saatinde talyan ahsiyetinin bürosunda bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nazikti. Evimi basan talyan müfrezesini geri çağırmak için mümessilin nasıl

yardım etti ini anlattım: " Ekselans dedi, herhangi bir tehlike kar ısında sefarethanenin emrinize hazır oldu unu ben de söyleyebilirim." Yıldırım la vurulmu a döndüm, teessürümü saklamak için nefsimi güç tuttum. talyan tebaası mı oluyordum? Dedim ki: " Beni buraya mühim bir eyden bahsetmek için siz davet etmi siniz. Bu mühim eyi dinlemek istiyorum." Bir an durdu, " Ha, dedi, bu mülakatı sizin de tanıdı ınız arkadaşalarınız istediler. Öyle pek mühim bir mesele bahis mevzuu de ildi!" " O halde fazla rahatsız etmeyeyim!" dedim ve kalktım. Görüyorsunuz, arkadaşalar, bir millet esirli e dü ünce o millettten olan herkes nasıl hiç olur. Ben bu yabancı nın evinden çıkarken, bütün u aklarının arkamdan güldüklerini duyar gibi oluyordum. Caddenin kalabalı ı arasında kendimi kaybetmeye çalı tım ve beni buraya sürüklemi olanlara küstüm. Bununla beraber, bu zat, ilk sözünün benim üstümdeki tesirini görünce, bana bütün o tasavvurlarından bahsetmemek inceli ini göstermi ti.

5

O sırada stanbul'da birçok kimseyi tevkif ettiler. Fethi Bey de bunların arasında idi. " Fethi Bey'i iki defa tuttular. Birincisinden, bilmem nasıl, çabuk kurtuldu, fakat ikincisi biraz uzun sürdü. Galiba bu ikincisinde olacaktır, kendisini görmek istedim. Yaverim mevkufların polis müdürlü ü içindeki bir dairede bulduklarını haber verdi. Resmi üniformamı giydim, yaverimi yanıma alarak gittim. Polis Müdürü Umumî Harpte liyakatsizli i için hali fena muamelede bulundu um bir eski zabitti. Merdivenlerden çıkarken, kendi aya ımla geldi im hâşishanedede kalmak korkusu hatırıma geldi. Belki bir hayırları olur diye, sahanlıklarda rastgeldi im ve polisi takviye eden

genç jandarma zabitlerinin ellerini sıkıyor ve hatırlarını soruyordum. çlerinden beni tanıyanlar da vardı. Dam katma çıktık. Etrafıma baktım, dar bir koridor üstünde kar ılıklı ufak odalar! Manzara heybetli idi: sadrazamlar, nazırlar, bütün "ricali mühimme" ve bazı me hur gazeteciler! Benim de içlerine kattıldı mı görünce sevindiler. Her taraftan ne eli: " Buyurun!" sesleri geldi. Sadrazam Sait Halim Pa a'nın odasına gittik. Ba ka nazırlar da geldi: " Ne var, ne oluyor? diye soruyorlardı. Ne kadar derin dü üncelere daldım. Canımın yandı ı u i di: bu zatlar arasında hesaba imtihane çekilmek lazım gelenler vardı. Fakat hesap soran millet de ildi. Bilakis milleti daha a ır bir felakete sürükleyen insanlardı. Damda Fethi Bey'le biraz dola tık, konu tuk.

"Ben de o günlerde birtakım takiplere u rar gibi oldu umu hissettim. stanbul'da hâlâ Ordu Kumandam sıfatı ile bulunuyordum. Ne azledilmi , ne tekaüt olmu , ne de aç ı a çıkarılmı tım. Resmi bir vaziyette idim. Bir gün Harbiye Nezare ti'nden bir tezkere geldi: otomobilimi ve yaverimi almı lar ve tahsisatımı kesmi lerdı. O gün iktidarda bulunanlardan kendi hakkında böyle bir muamele beklemiyordum. Bu, henüz geldi i tarafbelli olmayan bir tazyik idi.

"O tarihlerde General Allenbi stanbul'a gelmi ti. Bir gün Harbiye Nazın ve Erkânıharbiye Reisini kar ısına alarak cebinden çıkardı ı bir not defterinden bazı eyler dikte ettirmek ister. Nazır ve kinci Reis konu mak isterlerse de General Allenbi:

" Görü mek için de il, bazı arzulanrm söylemek için sizleri kabul ettim, cevabını verir.

" te bu konu malar arasmda, Allenbi, Altmcı Ordu Kumandânlı ı'na benim tayin olunmaklı ımı da tavsiye eder. Gidece im yerin neresi ve alaca ım vazifenin ne oldu unu, ne

vaziyette kalacaktım. Tabii anlıyordum. Hemen reddettim. Ya-
ver, otomobil ve tahsisat meselesi bu hadiseye ba-
lı olsa gere-
kir.

Harbiye Nezareti'nin muamelesini harp hizmetlerine ve
erefine bir tecavüz sayan Mustafa Kemal, bir istida ile bunu
protesto etmiştir. Bu istida Maarif Vekilli i tarafından ne ro-
lunan "Tarih Vesikaları" dergisinde çıktı, sanıyorum. Yalnız
Mustafa Kemal bize hatıralarını anlatırken, bu istidanın ismet
Bey (smet nönü) tarafından kaleme alınmış oldu unu söyle-
mi tir.

O zamanlar ordu kumandanlarını u veya bu vasıta ile kü-
çük dü ürmek bir parola idi. Bu hücumlar nihayet Mustafa Ke-
mal'e kadar bula ttı, muhalif gazetelerden birinde bir yazı çık-
tı. Mustafa Kemal, ordu haysiyetinin daha iyi müdafaa edilme-
si lazımgeldi ini Harbiye Nezareti'ne yazdı. Gariptir ki Har-
biye Nezareti'ne giden bu mektup, Nazır tarafından gene o ga-
zeteye verilmiştir. Ve gazete sahibi bu sefer kendisi tecavüze
u ramı gibi bir sahte tavn takınımıştır.

" Beni Osmanlı mahkemelerine dava etti. Bir gün bir
celpname aldım. Hakaret maznunu sıfatı ile bir hafta soma
mahkemeye ça rılıyordum. Yaman çatmı tık. Aklımı ba ıma
topladım, kumandanlık mevkiinde de ildim. Siyasi bir ey de
yapamazdım. Hukuk çareleri bulmalı idim. sterdim ki bu mu-
hakemede bulunayım: Fakat o zamanki stanbul gazetecileri-
nin en a a ısı ile kar ı kar ıya gelmek çok gücüme giden bir
eydi. Bundan ba ka davanın bazı yüksek politikacılar tarafın-
dan hazırlanma bir plan neticesi oldu unu da dü ünüyordum.
Ne yaparsam yapayım, mutlaka mahkûm olacaktım. Bu vesi-
le ile birçok dertlerimi döksem bile, bunlar mahkeme salonla-
rının duvarları içinde kalacaktı. Tanıdı ım avukat Sadettin Fe-
rit Bey'i davet ettim. Kendisine vaziyeti anlattım ve fikrini sor

dum: " Dava ehemmiyetlidir, dedi, mahkûm olmanız ihtimali vardır." " Amma yaptm canım, ben hiç de maliktim olmak niyetinde de ilim!" Maksudımı pek tabii olarak kavrayamayan avukatım cevap verdi: " Elbette. Fakat müsaade ederseniz, müddeinin vekili ile konu ayım!" " Hayır, müsaade edemem, ben haklı oldu umu biliyorum. Müddeinin avukatı ile görüşmeye ne lüzum var? Bu i yolunun üstüne çıkan bir dikendir. Biraz daha zamana ihtiyacım var. Davayı lehimde de kazanmanızı istemiyorum. Yalnız bana zaman kazandırabilir misiniz?" " Buna söz verebilirim!" lave ettim: " Bu vesile ile oyalanmak, belki de hürriyetimden mahrum olmak istemem. Siz buna mani olabilirsiniz, en büyük iyiliği yapmış olursunuz!" Vekilim bir iki defa mahkemeye gitti, davayı *da uttu*, bana o kadar zaman kazandırdı ki İstanbul'dan çıktı m gün henüz mahkeme bitmi de ildi.

6

Bir sual sorulabilir: Vaktiyle Enver'in muhalif i tanınmakla beraber, Hürriyet ve tilafçılar tarafmdan da bir türlü kendisine itimad olunmayan Mustafa Kemal niçin ba kaları gibi tutulup hapsedilmemi tir? Cevabını hatıralardan dinleyelim:

" Mütareke devrinde zzet Pa 'dan soma sadarete gelenlerle adeta her gün de i en kabinelerinde naznlık vazifesi alanların hakkımda öyle bir telakki beslediklerini zannediyorum: Beni Talat Pa 'a'nım, Enver Pa 'a'nın ve umumiyetle tilaf ve Terakki erkânının muhalifi addediyorlardı; bu sebeple taraflarımdan kazanılabilece im ve onlara hizmet ederek faydalı olacağım fikrinde idiler. Benimle bu yoldan temas arayan, dostluk kurmaya çalı an nazırlar oldu unu hatırlarım. Mesela bir aralık Dahiliye Nezareti'nde bulunan Mehmet Ali Bey adında bir

zat, bir iki defa i lideki evimde beni ziyaret etti. Bu ziyaretinden memnun kaldı ım da arkada larına söylemi . Bir defa da Bahriye Nazırı Avni Pa a ile gelerek muhtelif mevzular üzerinde benimle konu tular. Artık adeta ahbap olmu gibi idik. Bir defa bu zatlar tarafından "Cercle d'Orianf'ta bir ö le yeme ine davet olunmu tum. Bununla beraber unu da sezer gibi idim: Temas ettiklerimin arkada ları arasmda bana emniyet etmek do ru olmadı ı kanaatinde bulunanlar vardı. Bir gün Avni Pa a, otomobilim göndererek, beni Bahriye Nezareti'ne davet etti. Hatta evinden sefertası ile gelen ö le yeme im de beraberce yedik. Bu saf nazırdan bir eyler anlayabilmek için, ne dü ündü ü, vaziyeti nasıl gördü ü hakkında bazı sualler sordum. Hiçbir eyden haberi olmadı ım ilk sözlerinden anladı ım nazn, iyi eyler dü ündüklerinden, Sâye i ahanede, i lerin iyi olaca ından, çok kuvvetli bulduklarından, ingilizlerle anla mak üzere olduklarından bahsetti. Tebrik ettim ve çok ho una giderek memnuniyet alametleri gösterdim. Avni Pa a, o vakit Harbiye Nazırlı ı'nda bulunan akir Pa a'nın damadı idi.

"Bir aralık ismine ve ahsma çok ehemmiyet verilen Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey' in padi ahla çok sıkı temaslarda bulundu unu ve belki de sadrazam olaca ını i itiyordum. Kendisi ile münasebette bulunan bir arkada bana aynı haberleri verdi, unu da ilave etti: " Ahmet Rıza Bey sizinle mahrem görü -mek arzusundadır!" Fakat göze çarpmamak için ne onun benim evime gelmesi, ne de benim onun evine gitmekli im do ru de ilmi . Kendisi haftada birkaç gece ayan dairesinde kalı yormu . Bir gece ben oraya giderek konu malı imi iz. Bu mü lakatı kabul ettim. Riyaset bürosunun üstüne dirseklerini dayayan Ahmet Rıza Bey bana dedi ki: " Gerçi padi ah bana henüz hiçbir i arette bulunmu de ildir. Fakat e er sadareti tek -lif edecek olursa, kabul edip etmemekli im hakkındaki fikri

niz nedir." htimal ki kendisine böyle bir teklif yapılmı tır ve sadaretinin ne tesir yapacağını anlamak istemektedir. Bir sual daha sordu: " Bugünkü kabineden memnun musunuz?" " Hayır! Çok acizdirler, haysiyetsizdirler." " O halde ilk sualime cevap verir misiniz " " Beyefendi, dedim, padi ah bugünkü kabineyi be enmiyorsa, acaba sebepleri nedir? Acaba kabine-nin ecnebi tazyiklerine karşı aciz oldu undan ve ciddi tedbir-ler alamadıklarından mı müteessirdir? Sizde ve nazırlarınızda aksi vasıflan mı arayacaktır. E er böyle ise sadaretinizin hayırlı olaca ına üphe yoktur. Hatta bunun için padi ah üzerinde tesir de yapmalısınız." Biraz da kimlerin böyle bir kabine-de nazırlık alabileceklerine dair konu tuk: " En çok dü ünül-mesi lazım gelen kuvvettir, ordudur. Gerçi ordumuz ma lube dilmi tir. Fakat ne de olsa geriye kalan kuvvetler, son erefi kur-tarmaya hizmet edecek bir hale getirilebilir!" " Askerler için-de çok kıymetli ahsiyetler vardır. Geçenlerde Cevat Pa a Haz-retleri ile konu mu tum. Fikirlerinden çok memnun kaldım. Mesela Harbiye Nezareti'ni ona vermek..." " Çok isabetli olur", dedim.

" htimal, Ahmet Rıza Bey'in bana da söylemek isteme-di i esash dü ünceleri vardı. Fakat ne kendisine sadrazamlık verilmi tir, ne de o, e er dü ündükleri varsa onları tatbik ede-bilmi tir.

7

" Ben artık son denebilecek bu temaslar ve mülakatlar-da bulunurken, İstanbul içinde müspet çalı tı nı bildi im bir makamdan bahsetmeliyim. Birçok mütareke kabinelerinin bi-rinde Harbiye Nezareti'ne geçen Cevat Pa a, faziletinden ve liyakatinden emin oldu u Fevzi Pa a'ya* (Mare al Fevzi Çak

mak) Erkânıharbiye i Umumiye Reisli i'ni teklif etti. Fevzi Pa a'yı ben de eskiden tanırdım. Anafaüalar Grubu Kumandan lı ı'ndan ayrıldı im vakit yerime onu tayin etmi lerdı. Bir tarihte kinci Ordu Kumandanlı ı'ndan Yedinci Yıldırım Ordu su Kumandanlı ına geçti im zaman da benim yerime gene o faziletli arkada geldi. stifa etmi oldu um Yedinci Ordu Ku mandanlı ı'nı da gene kendisine devretmi tim. Fevzi Pa a beni istifa mecburiyetinde bırakan sebeplere gö üs girmek için sıhhatini kaybetmi , hayatının tehlikeye girdi ini görmü tür. Hatta stanbul'a gelerek aylarca tedavi altında kaldı. Fevzi Pa a, Erkânıharbiye i Umumiye Reisli i'nde ne yapacaktı, ne yapabiliirdi? Eni sonu bu milletin silaha sarılaca ından üphe si yoktu. Halbuki mütareke artlarına göre bütün silahlar ve her yerdeki cephane tilaf Devletleri'ne teslim olunacaktı. Fevzi Pa a, mütareke artlarını tatbik eder görünerek, e er silah ve cep haneler tilaf Devletleri tarafından kolaylıkla naklolunabilecek yerlerde ise onları Anadolu'nun içinde kalabilecek gibi yollar dan sevkeder gibi davranmı tır. Mesela, Diyarbekir'deki silah ve cephane trenle hemen stanbul'a gelebilirdi. Fevzi Pa a öyle sebepler buldu ki bunlar ka nılarla Sivas üzerinden Samsun limanına gelmek zaruri sayıldı. imdiden haber vereyim ki bütün bu kafileler nihayet benim elimde kalmı tır. Gene mesela Kütahya'da pek çok cephane vardı. Fevzi Pa a, imendiferle ta nımamaları için , bunlann Ankara Sivas istikametinde nakle dilmek üzere emir verdi. Fakat bunlar, emrin içyüzü anla ılamadı ı için kazaya u ramı itr ve trenle zmit Körfezi'ne getirilerek denize dökülmü tür. Çanakkale'deki toplarımız da tahrip olunacaktı. Gerek Fevzi Pa a, gerek onun yerine geçen Ce vat Pa a'nın tertipleri ile bu toplar da, gizlice, somadan bizim i imize yarayabilecek yerlere gönderilmi tır. stanbul'daki depolar da bulunan silah ve cephane, hiç kimse farkında olmak

sızın, daha sonra istedi imiz yerlere gönderilecek tertiplere konmu tur.

"Cevat Pa a bir gün Harbiye Nezareti'nden çekilmek mecburiyetinde kalınca Fevzi Pa a'ya der ki: " Pa am, göreceksiniz ki sık sık Harbiye Nazırları de i ecektir. Fakat siz yerinizde kalınız ki ba lanılan i leri yürütebilesiniz!" Fevzi Pa a, Ankara'ya gelinceye kadar, nasıl ıstımlara tahammül etti ini, süngü tehditleri altında bile beni tenvir ve ir adedecek tedbirler almı oldu unu söylemeliyim.

"Vahdettin kabinelerinde benim için iki zıt fikir oldu unu yukarda söylemi tim: Biri beni lehlerinde kazanmaya çalışanlar, di eri hiçbir suretle itimadedilmemek lazım oldu unu iddia edenler! Aylarca, münaka alardan soma hangi fikir hak kazanmı , bilir misiniz: Mustafa Kemal'e emniyet edilemez! Mustafa Kemal stanbul'da birtakım menfi telkinler, belki hazırlıklar yapıyor. Bu adamı stanbul'dan uzakla tırmak lazımdır. Mustafa Kemal'i Anadolu da larına atmalı ve orada çürütmeli! Nihayet bu karar üzerinde mutabık kalmı lar. Bunu i i ten yakın arkada larım beni tebrik ettiler.

"Beni stanbul'dan çıkarmakla a ır bir yükten kurtulacaklarını zannedenler, makul bir sebep aramakla me gul idiler. Nihayet bu sebep, i gal kuvvetleri zabitlerinin raporları ile dolu bir dosya halinde ellerine geldi.

"Bir gün Harbiye Nazın rahmetli akir Pa a beni makamına davet etti. Bürosunun kar ısına oturdum. Bir tek kelime söylemeksizin bana dosyayı uzattı: " Bunu okur musunuz?" dedi. Dosyayı ba tan nihayete kadar gözden geçirdim. Hulasası u idi: "Samsun ve havalisinde birçok Rum köyleri Türkler tarafından her gün tecavüze u ramaktadır. Osmanlı hükümeti bu vah i tecavüzlerin önüne geçememektedir. Bu havalinin emniyet ve huzurunu temin etmek insaniyet namına bor

cumuzdur." Raporlar istanbul Hükümeti'ne verilirken bir de protesto ilave edilmi ti: "Bu tecavüzleri menetmek lazımdır. E er siz aciz iseniz, vazifeyi biz üstümüze alaca ız!" Dosyayı okudukutan soma Harbiye Nazın'nın yüzüne baktım: "Emriniz pa am" dedim. " Bu böyle midir, zannedersiniz?" " Zannetmiyorum, fakat bir eyler olmak ihtimali vardır." Bunun üzerine asıl bahse geçti: " i te, dedi, böyle midir, de il midir, evvela bunu meydana çıkarmak için oralara bir zatın gidip tetkiklerde bulunması lazımdır. Ben Sadrazam Pa a ile (Damat Ferit Pa a) görüşüm. Sizi münasip gördük. Oraya gidiniz ve meselenin mahiyetini anlayasınız." " Memnuniyetle giderim. Ancak ben oraya Türkler Rumlara zulmediyor mu, etmiyor mu, yalnız bunu anlamak için mi gidece im, memuriyetim bu mu olmak lazımdır?" " Evet, dedi, konu tu umuz budur!" " Pekâlâ, yalnız müsaade buyurursanız, memuriyetime bir ekil vermek, lazım! Sizi üzmemeyim, arzu ederseniz Erkânıharbiye Reisinizle görüşerek bunu tespit edelim!" " Hay hay!" dedi.

8

" Nazırlık makamından çıkarak, Erkânıharbiye i Umumiye Reisi Fevzi Pa a'yı aradım. Yerinde yoktu. Yirmi günden beri hasta oldu u için gelmemekte oldu unu söylediler. Merak ettim. Acaba yeni bir rahatsızlı ı mı vardı? Çok soma anladım göre mesele u idi: Suriye Fatih General Allenbi stanbul'a gelece i zaman, Harbiye Nazarı, Fevzi Pa a'yı ça ırımı ve kar ılamaya gitmesini istemi . Fevzi Pa a: " Ben bunu yapamam!" demi . " Yapmak lazımdır!" cevabını alınca da: " Hastayım, evime gidiyorum!" demi ; o günden beri de çıkmamı .

"Dairede ikinci Reis Diyarbekirli Kâzım Pa a ile kar ı-
la tım. Kendisine Nazır Pa a'nım bana verdi i vazifeden bah-
settım. " Malumatınız var mı?" " Hayır!" dedi. " te ben
sana haber veriyorum!" dedikten soma, " Kapıları kapattırır
mısın?" dedim.

Kâzım Pa a gülerek yüzüme baktı: " Ne oluyoruz?" Kâ-
zım Pa a ile açık konu arak bütün dü ündüklerimi anlattım: " Her ne sebep veya maksatla, beni stanbul'dan uzakla tırmak için bir vesile aramı lar ve bu memuriyeti bulmu lar. Hemen kabul ettım. Ben zaten u veya bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatı arıyordum. Madem ki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün ol du ukadar istifade etmeliyiz!" KâzımPa a: " Nasıl?" dedi. Ce-
vabımı beklemeksizin ilave etti: " Ha... zaten ordu müfetti lik-
leri meselesi var. Sen o taraflara ordu müfetti i unvanı ile gide-
bilirsin!" " Unvanın ehemmiyeti yok, dedim, yalnız imdi Har-
biye Nazın ile konu , benden ne istiyorlar, tespit et, üst tarafını kendimiz yaparız." Kâzım Pa a Harbiye Nazrn'm gördü, ken-
disinden aldı ı direktif u idi: " Maksat Samsun havalisinde Rumlara tecavüz eden Türkleri tedibetmek, soma Anadolu'da birtakım milli te ekküller beliriyormu , onlan da ortadan kaldırmak! Mustafa Kemar i bunun için yolluyoruz. Kendisine Sadrazam Pa a ile beraber bir salahiyetname verece iz!" Kâzım Pa-
a bürosuna dönerek bana bunları izah etti: " Çok güzel", de-
dim ve kapıların eyi kapalı olup olmadı ına baktım: " Yalrı-
zız!" dedi. " Onlar ne istiyorlarsa azamisini ilave ederek bir ta-
limatname kaleme alınız, yalnız bir iki noktayı ben not ettire-
yim!" " Peki!" dedi. Benim ehemmiyet verdi im, salahiyet meselesi idi. Mümkün oldu u kadar Anadolu'nun her tarafına emMer verebilmen idim. stedi im bir madde, Samsun'dan ba -
layarak bütün ark vilayetlerinde bulunan kuvvetlerin kumanda-
nı olmaklı ım ve bu kuvvetlerin bulundu u vilayetler valilerine

do rudan do ruya emir verebilmekli imdi. Bir ba ka madde, bu rmntika ile herhangi bir temasta bulunan askeri ve idari makamlara i arlarda bulunabilmekli imdi. Kâzım Pa a'ya dedim ki: " Onlann arzularını bir araya topla, fakat sonuna bu iki maddeyi ilave et!" Kâzım Pa a yüzüme baktı: " Bir ey mi yapacaksınız?" " Kula mı bana do ru uzat, dedim... Evet. Bir ey yapacağım. Bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım." Kâzım Pa a güldü: " Vazifemizdir, çalı aca ız!"

"Dedi im gibi yazdı ı talimatnameyi okudu. Soma beni bırakarak, müsveddeyi Harbiye Nazın'na göstermek üzere odadan çıktı. Bilmem ne geçti, bu kadar az zamanda ne geçebilir, fakat Kâzım Pa a'mn söyledi ine göre Sadrazam Pa a talimatnameyi imzalamayacakmı . akir Pa a da imza koymaktan çekinmi , ancak bu rahmetli de vicdani bir sezi olmak lazımdı ki, " imza edemem!" sözünden soma: " Mühürümü basarım!" demi . " Mühürünü basıyor mu?" dedim. " Evet, hatta bana mühürünü verdi ve bas dedi!" " O halde talimatnameye Mustafa Kemal Pa a lüzum gördükçe do rudan do ruya Sadrazam Pa a ile muhabere eder, kaydını da ilave edelim." " Çok iyi, ama akir Pa a'ya okudu um müsveddede bu kayıt yoktu." Bununla beraber Kâzım Pa a böyle bir madde de ilave ederek talimatname beyaza çekildi, akir Pa a'mn makam mühürü basıldı. ki nüsha idi, birini cebime koydum. Ötekim de Kâzım Pa a'ya vererek: " Sen de bunu dosyanda saklarsın!" dedim. Latifeli bir gülümseme: " Pa am, beni torbaya mı sokuyorsun?" dedi. " Hayır, hayu, sana imdi yalnız te ekür ediyorum. Bir gün bunu hatırlarız!" (1)

(1) Bu talimatın, "Tarih Vesikaları" dergisinde çıkan sureti udur: "Do-kuzuncu Ordu Kıtaatı Müfetti li ine ait vazaif yalnız askeri olmayıp müfetti li-in ihtiva eyledi i mntıka dahilinde aynı zamanda da mülkidir.

1 bu mü terek vazaif unlardır.

"Müfetti lik meselesinin Erkânıharbiye i Umumiye kin-ci Reisi tarafından hatırlatıldı nı söylemi tim. Somadan ö - rendi im bazı eyleri de ilave edeyim: Fevzi Pa a'nım ittihatçı oldu undan üphe eden hükümet, kendisini makamından uzak- la tırmak için galiba Birinci Ordu Müfetti li i'ni teklifetmi - ler. Halbuki ba ka bir yerde söyledi im sebeplerle Fevzi Pa - a'nım Erkânıharbiye reisli inde kalması lazımdı. stifa tekli- fini kabul etmemekte ısrar etmi tir. Gene o sıralarda Mersinli Cemal Pa a Konya'da ihdas olunan bir müfetti li e tayin olun

a) Mıntıkada asayı i dahilinin iade ve istikran ve bu asayı sizli in esbab ı hüdsunun tespiti.

b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddihan ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde birtakım ûralar mevcut oldu u ve bunların asker toplamakta bulundu u ve gayri resmi bir surette ordunun bunları himaye eyledi- i iddia olunuyor. Böyle ûralar mevcut olup da asker topluyor, silah tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyen meni ile bu kabil müte ekkil ûraların da la vı.

2 Bunun için:

a) ki firkaî olan üçüncü ve dört firkaî olan on be inci kolordular (müfet- ti lik emrine) verilmi tir. bu kolordular harekât ve asayı hususâtında do rudan do ruya (müfetti likle) ve muamelatı cariye yani muamelatı zatiye kuvve i umu- miye vesaire gibi hususatta kemâ fis sabık Hariciye Nezaretiyle muhabere ede- ceğlerdir. Firka ve yahut mıntika kumandanlı ı veya bir vazife i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri (müfetti li in muvafakat ve talebiyle) ola- caktır. Maahaza sair hususâtça lüzum ve menfaat görerek (müfetti li in verdi i) talimatı kolordu kumandanlıkların aynen tatbik edeceklendir. Bilhassa ahval i sh- hiye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de te mili lazımdır.

b) Müfetti lik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Çanık müstakil livalarını ihtiva eyledi inden müfetti li in yukarıda tadad edilen vezaifi tedvir için verece i bilcümle talimatı i bu vilayetlerle mutasarrıflar do rudan do ruya ifâ edeceklendir.

3 Müfetti lik hududuna mücavir vilayet ve elviye i müstakille (Diyarbe kir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu vilayetleri) ile kolordu kumandan- lıkları da müfetti li in ifayı vazife sırasında re'sen vâki olacak müracaatların na- zarı dikkate alacaklardır.

4 Müfetti li in hususât ı askeriyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususât ı saire için makamata âliyei aidesiyle muhabere edecek ve i bu muhabereden Harbiye Nezareti'ne de haber verecektir.

Harbiye Nazın
Mehmet akir bin Numan Tahir

du u için benim de yeni vazifemi almaklı ım tabii ve kolay ol-
mu tur: Samsun'da Rumları tazyik eden Türkleri tedibetmek
üzere Anadolu'ya gönderilmek istenen Mustafa Kemal, böy-
lece bütün ark vilayetleri için ordu müfetti li i salahiyetini al-
mı tır.

"Ne âlâ ey... Ben o gün bütün bunları bilmiyordum. Ta-
lih bana öyle müsait artlar hazırlamı ki kendimi onların ku-
ca ında hissetti im zaman ne kadar bahtiyarlık duydum, tarif
edemem. Nezaretten çıkarken heyecanımdan dudaklarımı ısır-
dı ımı hatırlıyorum. Kafes açılmı , önde geni bir âlem, ka-
natlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir ku gibi idim.

9

Dokuzuncu Ordu Müfetti i Mustafa Kemal Pa a, artık er
kânıharbiyesini te kil etmek yolundadır, ikinci reisle konu tu-
u sırada, yanma alacaklarını kendi seçece ini söylemi tir. Er
kânıharbiyesinde u isimleri görüyoruz: Reis Miralay Kâzım
Bey (rahmetli General Kâzım Dirik), Erkânıharp Husrev Bey
(eski Berlin Büyükelçisi Husrev Gerede), Arif Bey (mebusu,
somadan suikastçilerle beraber idam edilmi tir), Doktor İbra-
him Tali Bey (mebus), Doktor Refik Bey (rahmetli Ba vekil
Doktor Refik Saydam)... Ba kaları ile beraber Erkânıharbiye
yirmi yirmi be ki ilik bir yekûn tuttu. Merkezi Sivas'ta bulu-
nan 3'üncü Kolordu'nun kumandam Salahattin Bey Konya'ya
tayin edildi inden, onun yerine de Miralay Refet Bey'i (me-
bus general Refet Beler) seçti. Bu muameleler olurken, bir
yandan da yol hazırlı ı yapmakta, hususi ve resmi ziyaretler-
de bulunmakta idi. Harbiye Nazın 9'uncu Ordu Müfetti i sı-
fatıyla kendisini sadrazam pa aya bizzat takdim etmek istedi:

" Sadaret makamında altın gözlüklü, bakı lan sevinçten

parlayan Damat Ferit Pa a bana çok iltifat etti. timadı ne kadar derin oldu unu, benden çok eyler bekledi ini söyledi. Tatmin edici cevaplar verdim. Bana mutlak salahiyetler vermi oldu unu ima eder sözler sarfetti. Veda ederken, " Her arzunuz do rudan do ruya bana yazabilirsiniz, derhal yapılacağından emin olunuz!" diyordu. Bunun çok faydalı olacağını söyleyerek, derin te ekkürlerimi tekrar ettim. Sadaret makamından çıktık. akir Pa a ile holde yürürken bana dedi ki: " ister misiniz, Dahiliye Nazın Mehmet Ali Bey'le sizi konuturayım?" " Çok münasip olur, efendim. Vazifemin o makamla alakası vardır." Mehmet Ali Bey'i daha önce tanıdım olduğunu söylemedim. Dahiliye Nazırlı bürosunda, akir Pa a pek iyi bir tertip bulmuş olmaktan âdeta sevinerek, Mehmet Ali Bey'in yüzüne baktı, beni gösterip: " Samsun'daki vakanın tahkikine memur Mustafa Pa a!" diye takdim etti. Mehmet Ali Bey de sevinç alametleri göstererek elimi tuttu, akir Pa a'ya dedi ki: " Sizi tebrik ederim, çok isabetli bir intihapta bulundunuz, ben zaten pa ayı tanıyıp takdir etmiştim. Kanaatime siz de itirak etmiş oldunuz için bahtıyanım." Oturduk. Mehmet Ali Bey dahiliyeye ait işlerde bana her kolaylığı yapacağından, do rudan do ruya muhaberede bulacağımızdan bahsetti. Pek samimi ayrıldık.

" İmdi size mahrem bir buluşma bahsedeyim: Süleymaniye sokaklarından birinde hoş bir ev... Buraya vakitsiz ve teklifsiz gitmiştim. Kim oldu umuzu bilmeksizin bizi evin içinde gören hizmetçi kız: " Ne istiyorsunuz, beyefendi hazır değil!" diyordu. Kızca ıza: " Hele bizi misafir odasına al, bir taraftan beyefendi de hazır olur!" dedi. Odaya girdik. Hizmetçi kıza fazla bir şey söylemeye lüzum kalmadan, ev sahibi beyefendi güler yüzü ile içeri girdi: " Ne haber., ne haber., bu ne baskın?" Kimdi, tahmin ediyor musunuz: Mehmet Bey! (Is

met nönü). " Vaktim dar, sana hikâyeyi kısaca söyleyeyim, dedim" ve her eyi anlattım: " Ben yerle inceye kadar sen de bana yardım edeceksin ve i ba ladı ı vakit yanıma geleceksin!" Veda etmek üzere aya a kalktım, ellerimi tuttu: " Biraz dahakonu saydık.." dedi. stanbul'da kaldı ım kadar benimle mümkün oldu u kadar az alakalı görünmesini de rica ettim.

"Fethi Bey'i öteki mevkularla beraber Bekira a bölü üne nakletmi lerdı. Bir iki defa da yanlanna gitmi tim. Tekrar ziyaret ederek mahremlerime de bu müjdeyi vermek istedim. Öne hapishane müdürünün odasına girdim, müdür beni hürmetle kar ıladı ve ben oturduktan soma ayakta durdu: " Oturunuz Ali Bey!" dedim. Bu Ali Bey, Bu lan gedi i garbinde, kumandanının kendisini tenvir etmemi olmasından, bana yanlı malumat verdi için aç ı a çıkardı ım 20'nci alay kumandanı idi. Kabahat onun olmadı ını sonradan anlamı tım. imdi kar ımda duran ve arkada ları, nezareti altmda bulunduran o idi. Harpte aç ı a çıkarılmı olması, ona emniyet kazandırmı olmalı idi. Namuslu insanları müdafaa etmek borcumuzdur. Ali Bey müstesna bir asker olmayabilirdi, fakat cephelerde fedakârlık etmi olanlardandı. Ehliyetsiz bir kumandanın kurbanı, hakka razı olacak kadar da temiz kalpli idi. Artık söyleyebilirim. Hapishane müdürü sıfatı ile son ziyaretimde bana dedi ki: " Pa am haber aldık, Anadolu'ya gidiyormu sunz. Ne vakit emrederseniz, mevkulardan istediklerinizi yanıma alarak size gelece im." Aya a kalktım, Ali Bey'in elinden mttum: " Bana muvaffakiyetimin ilk müjdelerini veriyorsunuz, tekkür ederim" dedim. Bütün ko u ta serbeşçe dola mak istedi im için, benimle beraber gelmemesini söyledim.

"Önce Fethi Bey'i gördüm. Bir kö eye çekildik. Vaziyeti hikâye ettim. Soma ko u ları dola tık. Bazılarında birbirleri üstüne yı ılmı insanlar, sıkı ık karyolalar... çlerinden biri üstü

me atıldı, boynuma sarılarak: " Görüyor musun Kemal, ne haldeyiz?" dedi: Husrev Sami! Bazı büyükleri odalarında vakit öldürmek için oyun oynar buldum. Mahrermerimizle Ali Bey'le bir tertip yapmak mümkün olca ım konu tuk. Veda ettim.

10

" Yunanlılar zmir'e asker çıkarmazdan biraz önce, galiba mayısın 14'üncüğünü, Sadrazam Damat Ferit Pa a'mnNi anta ı'ndaki evine ak am yeme ine davetli idim. Muayyen saatte gittim. Benden ba ka henüz kimse yoktu. Kısa birkaç kelimeden soma uzunca bir durgunluk devam etti: Kendisinde Harbiye Nazırı ile beraber gördü üm zamanki samimiyetten eser yoktu. Benimle yalnız kalmaktan sıkılıyor gibi idi. Bir aralık saatine bakıt: " Acaba nerede kaldı?" " Birini mi bekliyordunuz, efendim!" " Evet, Cevat Pa a Hazretleri gelecekti." Gene sükût... Biraz soma Cevat Pa a salona girdi. Hemen üçümüz beraber yemek salonuna geçtik. Sofrada çatal ve tabak tıktırılardan ba ka ses yok. Üçümüz de susuyoruz. çimden gelen suallere kendi kendime içimden cevap vermeye çalışıyordum. Her halde benimle konu acak bazı eyleri olmalı idi. Belki de çok ehemmiyetli meseleler vardır, sofradan sonraya saklıyordur, diyordum. Yeme in sonuna yakla mı tık. Sadrazam Pa a kısa bir cümlesi ile beni vehimlerimden kurtardı. Cevat Pa a'ya ve bana bakarak: " Yemekten soma biraz görü elim" dedi. " Emirbuyurursunuz!"

"Ortasında geni çe bir masa bulunan çok dar, fakat ho bir salon, daha ayakta iken Sadrazam dedi ki: " Bir harta gelirsek de Müfetti Pa a onun üzerinde izahat verse..." Kipert' in atlası geldi, Anadolu paftasını bulduk. Sadrazam Pa a'ya baktım, " Ne cihetlerden izahat emir buyuruluyor" dedim. "

Mesela, dedi, Samsun ve havalisinde ne yapacaksınız?" Kelimeler adeta a zımdan dökülmeye başladı: " Efendim, dedim, İngiliz raporlarına göre Samsun ve havalisinde bazı karı ıklıklar varmı ... Biraz mübala alıdır, zannediyorum. Ne de olsa bunlar basit eyler... Yerinde yapacağımız tetkikat ile hallederiz. İmdiden isabeli bir ey söylememekten korkarım." Cevat Pa a'ya döndü: " Siz ne dersiniz?" Cevat Pa a pek tabii bir tavırla: " Öyledir efendim, bu gibi i ler yerinde hallolunur." Kanaat getirmemi görünen Sadrazamın kafasında daha büyük bir endişe, sual ekli arıyordu. Derken biraz heyecanlı bir sesle sordu: " Pekâlâ, siz bana harta üzerinde nerelere kadar kumanda edeceksiniz, gösterir misiniz?" Vesveseye dü tü ü noktayı hemen anlamı tım: " Efendim henüz ben de pek iyi bilmiyorum, belki... takriben... (Kipert'in küçük hartasına elimi koyarak) ihtimal u kadar ufak bir parça..." diye bazı vilayetleri gösterdim ve manalı bir tarzda Cevat Pa a'nın yüzüne baktım. Ben hartadan elimi kaldırırken o da ilave etti: " Efendim, dedi, Pa a tabii o mntıkadaki kuvvete kumanda edecek... Zaten nerede kuvvet kaldı ki..." Sözü nü tamamlarken, vaziyetin hiç de ehernmiyetli olmadığını anlatmak istermi gibi, masadan uzakla ır gibi oldu. Çimden Cevat Pa a'ya tekkür ediyordum. Her birimiz birer koltu a çekildik ve kahvelerimizi içmeye başladık. Damat Pa a ferahlamı gibi idi: " Ne vakit hareket edeceksiniz? " " Ne vakit emir buyurulursa... Ben hazırım, arzu ederseniz yarın veya öbür gün..." " Zatı ahaneyi ziyaret ettiniz mi? " " Hayır efendim", " Ziyaret etmeden mi gideceksiniz?" " rade buyurulmadı." " Ben iradei seniyeyi tebli ediyorum, yarın kendilerini ziyaret ediniz!" " Peki efendim!"

"Sadrazamın kona ından çıktıktan sonra, Cevat Pa a ile kol kola, karanlıkta, Ni anta ı caddesinden Te vikiye'ye do

ra sık adımlarla ilerliyorduk. Cevat Pa a samimi bir lisanla bana sordu: "Bir ey mi yapacaksın Kemal?" " Evet Pa am, bir ey yapacağım!" " Allah muvaffak etsin!" " Mutlaka muvaffak olacağız!"

Birbirimizden ayrıldık!

11

9'uncu Ordu Müfetti li i'nin hareketini geciktirmek için artık bir sebep kalmamı tı. Bütün muameleler bitmi , hazırlıklar tamamlanmı tı. Müfetti lik karargâhını Samsun'a nakledecek vapur 16 Mayıs günü Galata nhtrmında sabahtan ak amakadar hareket emri bekleyecekti. Mustafa Kemal, veda etmek üzere Erkânıharbiye i Umumiye Reisli i'ne gitti:

" Reislik bürosundayım. Fevzi Pa a'mn yerine Cevat Pa a tayin olunmu tur. Tam o gün Fevzi Pa a'dan vazifesini teslim alacağım . Bu suretle her ikisi ile buluşuyorum. Cevat Pa a makamdadır, biz Fevzi Pa a ile kar ısındayız. Bir vaka daha anlatayım: Fevzi Pa a'yı niçin çekip uzakla tırmak istediklerini söylemişim. Vazifesinden ayırmaya karar vermek için daha somut bir sebep olmu . Sebep u: İzmir'e çıkmaya hazırlanan Yunanlılar adalara asker yığılmaya başlamaları. Erkânıharbiye'ye raporlar geldikçe, Fevzi Pa a, böyle bir tecavüze ate le kar ı koymak lazım geldi im Harbiye Nazın imzası ile tebli ediyormuş . Nihayet bir gün Harbiye Nazın a kir Pa a, İzmir kumandanı tarafından telgrafhaneye çağ ırılmış . O zamana kadar bu gibi davetlere Fevzi Pa a ile birlikte giderken, o gün Erkânıharbiye i Umumiye Reisi'ne haber vermemişim . Muhabere başlamış . Belki iyi hatırlayamam, fakat Erkânıharbiye dosyasında vesikalar olmak lazım, kumandan demiş ki: " Amiral Galtrop mütareke artlama göre İzmir'e ça

kıp Kadifekale'yi i gal edece im, diyor, ne buyurursunuz?" akir Pa a, imzası ile, mütareke artlarına uyulmak icap etti ini yazmı . Kumandan ifreli bir telgrafla unu ilave etmi : " Ondan soma Yunanlılar zmir'e çıkacakmı , buna ne dersiniz?" Harbiye Nazın: " Böyle ey olur mu, hayal ediyorsun, vehmediyorsun! cevabım vermi . Muharebenin sonuna do ru Fevzi Pa a'yı da telgrafhaneye ça ırmı lar. Kendisine bahsetti im telgrafla malann dosyasını vermi ler. Harbiye Nazın'nm talimatı ile, Fevzi Pa a'mn ilk verdi i emirler tezat halinde i .di. Fevzi Pa a'mn yerinde kalmasına ihtimal yoktu. Fakat o nun yerine reisli e gelen Cevat Pa a da nihayet Fevzi Pa a'mn yolunda yürüyecek bir ahsiyet idi.

"Masa üstünde bir harta vardı. Fevzi Pa a'mn gözlerinden, yüzünden ve tavnndan çok dolgun oldu unu anlıyordum. Cevat Pa a'mn ne dü ündü ünü de bir gece evvelki Sadaret kona ındaki bulu mamızdan biliyordum. Fevzi Pa a'ya dedim ki: " Pa am vaziyeti nasıl mütalaa ediyorsunuz?" Gök gürler gibi ba ırarak: " Anlamıyorum ki efendim... dedi (ve sa elinin ahadet parma ı ile hartada stanbul noktasını göstererek) buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz, bu ne akıldır?" çimden sevindim ve daha ferahladım. Cevat Pa a da: " Öyle oluyor!" der gibi bakıyordu. Hatam da iyi kaldıysa arkada lara unlan söyledim: "Hakikat sizin dedikleriniz ve dü ündüklerinizdir. Ben bunu ispat etmek için Anadolu'ya gidiyorum. Aramızda uzun görü melere lüzum olmadı mı da görüyorum. Yalnız sizlerden bir ey bekliyorum: bana yardım edeceksiniz." " Tabii... Evet..." Cevat Pa a'ya döndüm: " Bilhassa siz pa am... Asıl salâhiyet makamında imdi siz bulunuyorsunuz. Beraber yürüyebilecek miyiz?" " Elbette.." " O halde ilk i olarak, Ulukı la taraflann da bulunurken imendiferle nakillerine müsaade olunmayan

Yirminci Kolordu'nun yürüyerek Ankara'ya hareket etmelerini emir buyurunuz!" Önündeki bloknota i aret etti: " Emir verece im... dedi. " Soma sizinle ahsen muhabere edebilmek üzere hususi bir ifre isterim." " imdi!" dedi, zile bastı, la- zım gelenlere söyleyerek bana bunu da temin etti. Burada ila- ve edeyim: Aldatıcı vaatlere Anadolu'dan stanbul'a ça rıldı- m vakit, hakiki sebebi bu ifre ile Cevat Pa a'dan sormu ve i gal kuvvetleri kumandanlı ı tarafından bunda ısrar edilmekte oldu unu ö renmi tim. Arkada lara veda ederek ayrıldım.

"Ba ka ziyaretlerde de bulunmak lazımdı. Harbiye Nazı rı'nı, Sadrazam'ı, Dahiliye Nazın'm aradım. Hiçbiri makamında yoktu. çtima halinde imi ler. En kestirmesi Babıâli'ye gidip kendilerine haber vermektir. Beni Sadaret bekleme salonuna aldılar. Benim geldi imi duyan bazı nazırların da heyecanlı heyecanlı salona geldiklerim görerek, biraz a ırdım. Mehmet Ali Bey beni meraktan kurtardı: " Allah Allah ne küstahlık... ittiniz mi efendim, Yunanlılar zmire çıkıyor..." Bu sözleri Bahriye Nazın teyit etti: " Ya... dedim, bu da mı oldu?" " Evet..." ben memleketin ba ına neler gelece ini tahmin etmemi de ildim, fakat kimseye anlatamamı tım. Nazırların tela ı kar ısında a lamak mı, gülmek mi lazımdı? Kendimi tutuyordum. Fakat bu emrivaki kar ısında ben " Allah Allah." demekten ba ka bir ey dü ünmeyen bu nazırlara ibretle bakıyordum. tidalden aynlmamaya pek dikkat ederek: "Ne yapmayı tasavvur ediyorsunuz?" diye sordum. " Protesto edece iz!" cevabını verdiler. " Bu lazımdn, do rudur. Ancak böyle bir protesto ile Yunanlıların zmir'den geri çekileceklerine veya ngilizlerin onları geri çekeceklerine ihtimal veriyor musunuz?" Yüzüme baktılar: " Fakat ba ka ne yapabiliriz?" " Belki de daha kati tedbirler dü ünülebilir." " Mesela... ne gibi?" O zaman bir ses, e er yannlı hatam da kalmamı sa, Mehmet Ali Bey'in

sesi cevap verdi: " Öyle hareketlere kalkarsak bize ne yaparlar, bilir misiniz?" Tabii " Kalkar benim yanıma gelirsiniz!" diyemezdim. Avni Pa a'nın elini tattım: " Bizi Anadolu'ya götürecektir vapur hazır, de il mi?" " Çoktan tertip etmişim, Bandırma vapuru emrinizdedir." " Do rudan do ruya vapur kaptan emir verebilir miyim?" " Hay hay" dedi. Yaverime seslendim, " Pa a Hazretlerinin bir emirleri var, not ediniz." Yaverim kur un kalemi ile Bandırma kaptan emir yazdı, imza edilmek üzere Avni Pa a'ya uzattı.

"Damat Ferit kabinesini bu perianlık içinde bırakarak Zati Mahaneyi ziyaret etmek üzere Babıâli'den ayrıldım."

12

" Yıldız Sarayı'nun ufak bir salonunda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Salonun ortasında, dirseğini dayanmış bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun ortasına açılan penceresinden gördüğümüz manzara: Birbirine muvazir hatlar üzerinde düz anlaşılan! Bordanın üzerindeki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğru gelmişler! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden baktığımızı sağa sola çevirmek kâfi idi. Vahdettin hiç unutmuyordu sözleriyle konuşmaya başladı: " Pa a pa a, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettik, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti:) tarihe geçmiştir." O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum: " Bunları unutun, dedi, aslında şimdi yapacağınız hizmet hepsinden mühim olabilir. Pa a pa a, devleti kurabilirsiniz!" Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahdettin ki ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak, devletini ve sal

tanatını lairtarmaya çalı ıyordu, bütün yaptıklarından pi man mı idi? Aldatıldı mı anlamı tı? Fakat böyle bir tahmin ile ba ka bahislere giri meyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim: " Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz ı te ekür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyece ime emniyet buyurunuz." Söylerken, kafamdaki muammayı da halletmeye u ra ıyordum. Çok iyi anladı m, veliahtlı nda, padi ahlı nda bütün his ve fikirlerim, temayüllerini, sahtekârlıklarım tanıdı m adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lazımdır, istersem bunu yapabili rmi im. Nasıl hemen hüküm veririm: Vahdettin demek istiyordu ki hiçbir kuwetimiz yoktur. Tek mesnedimiz stanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların ikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. E er onları memnun edebilirim, memleketi ve halkı bu siyasetin do ru olmasına inandırabilirsem ve bu siyasete kar ı gelen Türkleri tedi bedersen, Vahdettin'in arzularım yerine getirmi olacaktım. " Merak buyurmayın efendimiz, dedim, nokta i nazar ı ahane-nizi anladım. rade i seniyez olursa hemen hareket edece im ve bana emir buyurduklannızı bir an unutmayaca m." " Mu-vaffak ol!" hitab ı ahanesine mazhar olduktan soma, huzurundan çıktım. Naci Pa a, padi ahın yaveri, fakat benim hocam, derhal benimle bulu tu. Elinde ufak mahfaza içinde bir ey tutuyordu. " Zat ı ahanenin ufak bir hatırası.." dedi. Kapa mm üzerine Vahdettin'in inisiyalleri i lenmi bir saatti. " Peki, te-ekkür ederim", dedim, yaverim aldı.

"Soma, sanki Yıldız Sarayı'ndan çıktı mızı ve hareket etmek üzere oldu umuzu gizlemek, saklamak ister gibi bir ihtiyatla, ayaklarımızın patırdısını i ittirmekten korkarak, saraydan uzakla tık.

"Artık i li'deki evi bırakmak üzereyiz. Bandırma vapu

ru Galata rıhtımında hazır, bildi imiz bu! Karargâhımızda olanlar muayyen saatte rıhtımda toplanmı olacaklardı. Otomobil kapımın önünde idi. Evdeki vedalan bitirmi tim. Tam o sırada gelerek beni büroma götüren bir dostum, aldı ı bir habere göre benim ya hareketime müsaade edilmeyece ini, yahut, vupurun Karadeniz'de batırılaca ını söyledi. Yıldırım la vurulmu a döndüm. Daha soma vaktiyle uzun müddet yanımda çalı an bir erkânı harp de gelerek, maiyetinde çalı tı ı bir Damat'tan aynı eyleri ö rendi ini bildirdi. Bir an yalnız kaldım ve dü ündüm. Bu dakikada dü manların elinde idim. Bana her istediklerini yapamazlar mıydı? Beynimden bir im ek geçti: Tutabilirler, süretilirler, fakat öldürmek! Bunun için beni Karadeniz'in co kun dalgalan arasında yakalamak lazımdır. Bu ihtimal mantıki idi. Ancak artık benim için yakalanmak, hap solmak, nefyolmak, dü ündüklerimi yapmaktan menedilmek, hepsi ölmekle müsavi idi. Hemen karar verdim, otomobile atlayarak Galata nhtımına geldim. Baktım ki rıhtıma yana mı olaca ım sandı ım vapur, uzaklardadır. Sandallar la vapura gittik. Kaptana yola çıkmak için emir verdimse de, Kızkulesi açıklannda muayeneye tabi tutulduk. Birkaç ecnebi zabıt ve askeri bizi yoklayacaklardı. Muayene uzayıp gitti. Gelip gidildi- ine göre acaba bunlarla ehirdekiler arasında bir muharebe mi vardı? Maksat beni tevkif etmekse, bütün bu eylere lüzum yoktu, sıkılıyordum. Bir kararsızlık da olabilir, diye dü ündüm. Bundan istifade edebilmek için kaptana hareket hazırlıklanm çabukla tırmasını söyledim.

"Yirmi yedi yıllık ihtiyar kaptan demir aldırılmaya ba la- dı. Ben kaptan yerinde idim. Zabıt ve askerler dı arı çıktılar. Hareket ettik. Karadeniz Bo azı'ndan çıkarken, kaptana tehlikeli ihtimalleri anlattım. Cevap verdi: " Ne aksi, dedi, bu denizi pek iyi tanımam, pusulamız da biraz bozuk..." Mümkün

oldu u kadar kıyılan takibetmesini tavsiye ettim. Çünkü bundan soma benim istedi im, Anadolu'nun bir kara parçasına ayak basmaktan ibaretti.

"Sahili takibede ede evvela Sinop'a geldik. Kasabaya çıktım. Oradakilerle görüşerek, Samsun'a kolaylıkla gidilebilecek yol olup olmadığını soru turdum. Maateessüf yokmu ! Çok zorluk çekecek ve günlerce yollarda kalacaktık. Bilmem neden, Samsun'a bir an evvel ayak basmak için o kadar acele ediyordum ki zaman kaybetmektense tehlikeye gö üs germeyi tercih ettim.

"Tekrar Bandırma vapuruna bindik. Aynı tertiple seyahat ederek, nihayet Samsun limanına vardık!"